

Кыргыз Республикасынын бнлнм берүү жана илим  
министрлиги Баткен мамлекеттик университети  
Кызыл-Кыя гуманитардык - педагогикалык  
институту

Касымов Тыныбек  
Миталипов Камалидин

# **Ый — балдар мектепке чейинки бала тарбиясы**

Бишкек - 2010

УДК 37.0  
ББК 75.00  
К-55

*Баткен мамлекеттик университетинин Кызыл-Кыя гуманитардык-техникалык институтунун Окумуштуулар кеңешинин чечими менен басмага сунушталган.*

Рецензиялаган: Мурзаев М. психология илимдеринин кандидаты, доцент

Адис редактор: Пақыров К. филология илимдеринин кандидаты, доцент

**К-55      Касымов Тыныбек, Миталипов Камалидин**

Бул - бөлүмдөгү мектенге чейинки бала тарбиясы, Педагогикалык окуу жайлардын окутуучулары, студенттери жана ата-энелер үчүн колдонмо, Бишкек, 2010-жыл, 148-бет

18БМ 978-9969-442-04-5

Окуу-усулдук колдонмодо мектен курагына чейинки балдарды уй-булодо тарбиялоо маселелери, анын жолдору, ыкмалары тууралуу соз болун, педагогикалык окуу жайларынын окутуучулары, студенттерине жана жалпы эле коомчулук тарбия берүү билимдерин өстүрүү жаатында кызмат кылуу максатын көздөйт.

A4303000000-10  
18БМ 978-9967-442-04-5

УДК 37.0  
ББК 75.00  
© Касымов Т.,  
Миталинов К. 2010

## Сөз башы

Бүгүнкү коомубуздагы болуп жаткан өзгөрүүлөр ар бир инсанды ойлондурбай койбойт. Себеби, мындан аркы өнүгүү жараяны сөзсүз ушул жараянга байланыштуу болот. Бул кандай жараян? Анын жообу, жаңы муунду өзгөрүлгөн жаңы заманда жашоого ыйртып болуп саналат. Ар бир ата-эне баланы жашынан тарбиялоого милдеттүү. Ошондуктан кыргыз эли баланы жашынан деп келишет. Ошол башталыш кайсы мезгилден башталуусу керек деген суроо жаралат. Бала төрөлгөнгө чейин, же болбосо төрөлгөндөн биринчи сааттарынан баштап тарбия алкагына алынуусу зарыл. Ал үчүн ата-энелерге баласын тарбиялоо үчүн назарияттык жана амалияттык тажрыйба, илимий көрсөтмө, усулдук адабияттар керек болот. Сунушталып жаткан «Өй-бөлүмдөгү мектепке чейинки бала тарбиясы» деген окуу китеби ошол табигый талапты кандайдыр бир деңгээлде толуктоо максатында жазылган эмгек.

Айрыкча, бул китеп жаш ата-энелерге баласын тарбиялоого жакындан жардам берет. Китептен ата-энелер, тарбиялоо жаатында эмгектенишкен адамдар, «Өй-бөлүм деген эмне?», «Өй-бөлүм тарбиясынын өзгөчөлүктөрү эмнеде?», «Тарбиялоо жараянында эмнелерге маани берүү керек» - деген суроолорго жооп алууга болот деген ойдобуз. Бул жараянда элдик тарбиянын мааниси эмнеде, Өй-бөлүм шартында кантип системалуу тарбияны жүргүзүүгө мүмкүн деген суроолорго жетишерлик даражада жооп ала алышат.

Мындан тышкары баланын жаштык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен 1 жаштан 6 жашка чейинки мектеп жашына чейинки балдарды кантип өстүрт, ал жараянда тамактандыруунун, уктатуунун, сейилдетүүнүн, сууга ташпороо процедураларын аткаруунун жолдору, алардын өсүүсүнүн

физиологиялык өзгөчөлүктөрүн байкап баруу, керек болгон учурда, аларды талдоо мөкмүнчөлүгүн ээ болушат. Буга кошумча мектеп жашына чейинки баланын дене боюнун өнүгүү стандарттарынын, кан тамырларынын басымынын чоңдугу, жүрөгүнүн согуу пульсун, эттенүүсү жана боюнун өсүүсү, баш, көкүрөгүнүн көрсөткүчтөрү (антрометриялык көрсөткүчтөрү) канынын группасынын жана резус - фактордун тукум куучулугу жөнүндөгү малыматтарды ый-бөлүшартында текшерип, баласынын көндүлүк ден-соолугунун абалын көзөмөлдөп турууга шарт түзүлөт.

Китепте ый-бөлү тарбиясындагы кээ бир терс көрүнүштөр жөнүндө да азын-оолак сөз болот. Айрыкча белгилеп кете турган нерсе балдарды ыймандуулукка тарбиялоо маселелери кеңири көтөрүлүп, анын принциптери боюнча сөз козголуп, анын маанисине басым жасалган. Ошондой эле тарбиялоо жараянында азыркы заман тарбиясынын педагогикалык негиздери менен диний тарбияны жакындаштыруунун кээ бир жолдору, анын таасирдүү жактары белгиленген. Бул китепте авторлордун амалияттык тажрыйбаларынын жыйынтыктарынын кээ бир аспектиери да камтылган.

Мектепке чейинки тарбия менен алектенген ата-эне, педагог жана жалпы эле окурманга пайдалуу китеп болот деген ойдобуз.

*Авторлор*

**Мектепке чейинки жаштагы балдарга ый-бөл тарбиясын берүүнүн эңгичлөктөрү. Балдарды тарбиялоодогу ый-бөл мөчөлөрүнүн милдеттери.**

**I — бөлүк**

1. ый-бөл жөнүндө. ый-бөл тарбиясы жана анын эңгичлөктөрү.
2. ый-бөл мөчөлөрүнүн бала тарбиялоодогу ролу.
3. Бала тарбиясындагы ата-эненин өлгөсү жана кызматы.
4. Балдарга мектепке чейинки тарбия берүүдөгү ый-бөл мөчөлөрүнүн милдеттери.
5. Мектеп жашына жетпеген балдарга ый-бөлдө ар тараптан тарбия берүүнү уюштуруу.

**II — бөлүк**

**Мектепке чейинки жаштагы баланы ыймандуулукка элдик жана диний тарбиялардын элементтери менен тарбиялоонун жолдору.**

1. ый-бөл шартында жаш баланын ыймандуулук касиеттерин калыптандыруу.
2. Жаш муунду ый-бөлдө тарбиялоо жараянында кыргыз элинин элдик тарбиясынын булактарынан жана диний тарбиянын кээ бир тарбиялоо ыкмаларынан найдалануунун зарылчылыгы.

## I. БҮЛҮК

### ҮЙ-БҮЛҮНН БАЛА ТАРБИЯЛООДОГУ ОРДУ.

#### 1. ҮЙ — БҮЛҮ ЖҮНҮНДҮ. ҮЙ — БҮЛҮ ТАРБИЯСЫ ЖАНА АНЫН ЗАРЫЛЧЫЛЫГЫ.

Эх оболу, ҮЙ-БҮЛҮ деген эмне? Ал кандай тҮЗҮЛҮШКҮ ээ? ҮҮ сҮП келе жаткан муунду тарбиялоодо анын кандай мҮМКҮНЧҮЛҮКТҮРҮ бар? Тарбиялоо процессинде ата-эненин атайын орду барбы? Үй-бүлүдү мектепке чейинки баланы кантип тарбияласа болот? Анын сырлары эмнеде? Мектепке чейинки балдарды бирдиктүү талаптардын негизинде тарбияласа болобу? Бала тарбиялоодо ата-эне, ага-ини, тууган-уруктун ээлеген орду жана милдеттери эмнеде? - деген бир далай суроолорго жооп берүү керек.

Жогорудагы баштапкы суроого Ош мамлекеттик университетинин профессору, окумуштуу - педагог Бекембай Апышовдун 1996 - жылы жарык коргон «Тарбия назарияты» деген эмгегиндеги аныктамаларга таянсак, ал «Коомдун баштапкы уюму», же болбосо бул кичинекей, ҮЗҮНҮ таандык ҮЗҮЧҮЛҮКТҮРҮНҮ ээ болгон, каада-салт, Үрп-адат, тҮЗҮЛҮШҮ, жазылган, жазылбаган мыйзамдары бар кичинекей мамлекет. Бул мамлекетте тҮРДҮҮ кҮЗ караштарга, психологиялык абалга ээ мҮЧҮЛҮР жашашат. Жашоо процессинде ички талаптарына жараша пайда болгон мҮЧҮЛҮШТҮРДҮ, кырдаалдарды талдап, изилдеп, ҮйрҮНҮП, жакындык жана туугандык мамилелердин негизинде чечишет. Бул кичинекей мамлекеттин башында «ата» «эне» деген жол башчылар турат. Алардын ҮЙ-БҮЛҮДҮГҮ тарбиялоо жараянын канчалык ойлонулган тҮРДҮ, туура, негиздүү уюштура билгендиги мектеп жашына чейинки балдарды окууга даярдоодо чон комок болот. Ата-эне турмуштун, жашоонун туткасы. ҮЙ-БҮЛҮ мҮЧҮЛҮРҮНҮН баары алардын айланасына тыгыздашып, алардын кҮРСҮТКҮН жолдору менен жашоого аракеттенишет. «Эгерде алар чынында перзенттерин ҮздҮРҮНҮН артынан эрчиге алышса. Ошондой урмат-сыйга татыктуу боло алышса, - деп жазган эле кҮРҮНҮКТҮҮ педагог Антон Семенович Ма-

каренко, коомдун табигый баштанкы ячейкасы болуу менен бирге, ал жерде адам жашоосунун жагымдуу кндрпт, ал жерге адамдын жеппч кч келин дем алат, адамдын негизги кубанычы болгон балдар жашашын, псшт». Мында, й-бл адамзатынын чогула турган борбору, ар дайым кксн турган жери, арзуусу, сагынычы, каалоосу деген айтылын жатат. Негизинде й-бл, кол тийгис, ар бир мчснн кубаты, ишенген жери. Мына ушундай сезимдер, ар-бир й-блд тарбияланган атуулдун а-сезиминен сызын птт. Мектенке чейинки баланын а-сезиминин, психикалык, физиологиялык абалдарынын, жрм-турумунун, кз караштарынын, дйн туюмунун, наам-нарасатынын калынтануучу борбору й-бл, й-блдн кандай тарбия алса, анын андан кийинки турмуш жолу да ошонун негизинде уланат.

Ошондуктан й-бл тарбиясында майда барат иштер жок. Ошол майда барат иштерден бала тарбиясы жаралат. Кээ бир ата - энелер «балам али жаш, бир аздан сопз эле олун алат» дешин пт тере жаылышат. Элибиздеги «баланы жашынан, келинди башынан» деген макал бекеринен айтылбаган.

Биз айтын жаткан мектенке чейинки жаш, озгочо мезгил, бул мезгилде адамдын а-сезиминде аден-ахлак, жрп-туруу нормаларынын негиздери тзлн, атуулдук сезимдери пнтлт. Мына ушул жараянда ата-энеге пт чо бир урмат - сый, плш туура келет, ал да болсо, наристенин а-сезимине биричилерден болун, рн себп. Бул жоонкерчиликт жараянды кандай дегээлде ишке ашырат, ал, й-блг байланыштуу.

Мектенке чейинки баланын жаны, руху ар кандай кубулуштарды кабыл алууга жндмдп, бирок «жакшы» же «жаман» деген пшпктрд адан алууга толук кадыр эмес. Ошондуктан да тарбия жараянында ата-энелер тууган уруктар пт этияттык менен мамиле жасашын, жоонкерчилик сезимдери эстен чыкноосу керек. Антнегенде бала пз да байкабаган абалда жаман таасирлерди кабыл алын калуусу мкмн. Бала й-блд туура тарбияланса ишенимдп

иммунитетке ээ болун, оройлук, жалкоолук, баш ийбестик деген касиеттерден сакталат. Кээ бир ый-бөлүдү кандайдыр бир кырдаал тизүүлүн калса гана, ата-эне балдарын тарбиялай баштайт. Кээ бир ый-бөлүдү тантакыр эле баласына кош күүл, кээ бирүүндү болсо баласы кызга кыргынсыз эле жемеге алын, анын аткарган иштерин жактырбагандай мамиледе болушат.

Күнчүлүк ый-бөлүлүрдү бала тарбиясына талантагыдай маани бериле бербейт. Жаш баланын жергиик барометрге окшош, турмуштун оош-кыйышын тиз сезимталдык менен туят. Ал адилеттүүлүктү жактырат, калнты, кытмырлыкты, бузукулукту, саткынчылыкты жактырбайт. Ата-эне-леринин мамилелеринен жогорудагыдай жагымсыз жагдайларга кезигишин калса, аларга болгон урмат-сый, ишеним улам соолуй баштайт. Натыйжада ый-бөлүдү тарбиянын багыты биз каалабаган ырайга бурулун калуусу мүмкүн.

Улуу энциклонеист, байыркы грек философу Аристотель ый-бөлүнү «бакыттын ый» ден баалаган. Чындыгында да ый-бөлүдү уз ара мамилелер урмат-сый, бирин-бири тешүүндүктөн негизинде уюштурулун, ый-бөлүлүк такт сакталын, эркиндик, тең укуктуулук, ый-бөлүнүн жыргалчылыгы үчүн ар бир ый-бөлүлүк мүчөсүнүн салым кошууга карата жасаган аракетин, идеалдарынын деңгээлинде болсо, андай ый-бөлү бакыт ыйын айланыры бышык. ый-бөлүнүн ынтымактуулугу, бирине-биринин камкордугу, жакындыгы, туугандык сезимдери, жардамдашуу сыяктуу иштери кубаныч алын келерин бала сезе турган деңгээлде тарбия берилсе, бакыт ыйын маанисине жетет. ый-бөлү бул коомдук бирдик, ал тууганчылык мамилелерге жана никеге негизделген болун, азыркы заман тешүүндү жакын туугандардын тонтолун жашаган тайнасы болун эсентелет. Коомдун негизин ый-бөлү жана анын мүчөлөрү тизт. Ошондуктан коомдун сөнүнүүгөсү ый-бөлү, инсандын өнүгүүсү менен белгиленет. Бул жараянда ый-бөлү камкордук кыры, анын материалдык базасын тизт, анын мүчөлөрүнүн ортосундагы мамилелерди чыңдоо, жашоо милдеттеринин чордонуна багыттоо, ата-эненин эл маанилүү иштеринин бири. ый-бөлү

мечлөрүн ортосундагы мамилелер бирин-бири сый, урматтоо, эсептешүү ыраатында тзлп, й-тиричилигиндеги кызыкчылыктары бир болуп, аял жана эркектердин теууктары сакталып, кызматташуунун жана жардамдашуунун дегээлинде тзлгн жакшы. й-блдг тзлгн иштикт ырай атап айтканда, балага болгон сый, ишеним, тшн, аларга крлгн камкордук, булардын баары балдардын ке пейил, чынчыл, жакындарына мээримд болуп сссн шарт тзт.

Пролетариаттын реалист жазуучусу Максим Горький мындай деген: «Тоок да сйгнд билет, ал эми тарбиялоо адамга гана таандык». Мектепке чейинки жаштагы баланы сыйбз менен гана ар тараптан тарбиялап кое албайт экенбиз, ага комплекст иш чара иштеп чыгып, аны ырааттуу трд турмушка ашыра алсак гана максатка жет айкын. Андай иш чараны тзп, й-бл шартында кезеги менен турмушка ашыра ала турган ата-энелер барбы? Бар, бирок аз санда. Кпчлгн бул багытта амалияттык жана назарияттык илим, билим жетишпейт. Ушундан улам, мамлекетибиз ата-энелерибизге балдарына мектепке чейинки тарбияны бер максатында атайын педагогикалык билим алышса деген ой пайда болот. Ал чн ата-энелерге бала тарбиясы боюнча кееш берч педагогикалык адабияттарды басып чыгаруу зарыл. Педагогика илими - бул бир гана китептердин даанышмандыгы эмес, кылымдардын тарбиялоо багытындагы тажрыйбалары, эстеликтери, ойлору, ошондой эле турмуштук бай кубулуштардын жыйнагы. Педагогика - ата-энелерди бир гана баланы тарбиялоого йрптсн, здрнн билим дегээлин, маданиятын, эрудициясын, интеллектуалдык дареметн жогорулатууга да блг тзчч булак. Бул мечлшт чеч мезгилдин талабы болуп калды демекчибиз. Себеби азыркы ткл мезгилде, мектепке чейинки тарбиялоо мекемелеринин жокко эсе абалы бул ойду бышыктайт.

Дйнлк нг процессинде кыргыз эли да, тарбиянын негизги фактору болгон й-бл тарбиясын нктрп, коомдук мамилелерге жаш муундардын даярдап, аны тарби-

янын чордонуна айландырып келе жаткан эл. Кыргыздар, байыртан эле ак ниет, боорукер, меймандостугу менен айырмаланып, өзүнүн рухий сапатын, айкөлдүгүн көрсөтүп келген. Мындай асыл сапаттар педагогикалык ишмердүүлүктө пайдаланылып, ал өз кезегинде жаш муунубуздун коомубузга керектүү инсан болуп өсүп жетилүүсүнө шарт түзүп, рухуна адамгерчиликтин шербеттерин уютуусу керек. Ата-бабаларыбыздан калган тарбиялоо мурасы муундан-муунга жашоонун негизги жолдорун жана коомдук жашоонун тартибин өйрөтүп, аны өсүп келе жаткан муунду тарбиялоонун көчтүү куралына айлантип, өзүнүн ырп-адат, каада-салттары, аркылуу элдин болочок муунду тарбиялоодо жыйнаган социалдык тажрыйбаларынын жыйындысына айландырган. Кыргыздын өй-бөлсү болочок муунду ар тараптан калыптандыруучу калып, өзгөчө нуска, ал төбөлүктүү жашоону камсыздап, муундардын атадан балага калган тарбия принциптеринин жыйындысы. өй-бөлү коомубуздун баштапкы ячейкасы болуу менен көп кылымдык ырп-адаттары менен жашап келет. өй-бөлү адамга ишеничтүү колдоочу, түркүк болуу менен бирге анын адеп-ахлагынын жана руханиятынын булагы болуп эсептелет. Элибиздин кылымдар бою топтогон элдик педагогикасы, акыркы жылдары коомдук-улуттук аң-сезимдеги ордун жоготуп бара жаткандыгы, улуттук менталитетке салт-санааларга байланышкан той-тамаша, өткөндөрдө эскерүү, ата-энелерге аш берүү, куран окутуу сыяктуу адаттардын азайып баратышы, өй-бөлүлүк баштапкы жана негизги тарбиянын солгундашына алып келгендиги анык. Учурда элибизге эгемендик келип, мындай иш чараларды эркин өткөрүүгө шарттар түзүлүп, өсүп келе жаткан муундардын аң-сезимине, көз караштарына өзүнүн таасирин тийгизе тургандай деңгээлде өткөрүп, ал өз кезегинде болочок муундарды улуттук менталитеттеги моралдык-нравалык багыт менен тарбиялоого жол ачып берүүдө.

Кыргыздын өй-бөлсү байыртадан урмат-сыйдын, даанышмандыктын жана тазалыктын өлгүсү болуп келген. Бүгүн да ошол жолунан жапылбай, кылымдардын элегинен өз мазмунун, өзгөчөлүгүн жоготпой, өзүн жарашык-

туу жолунан жазбай ынган келе жатат. Анын дыйнган цивилизацияда ынган бараандуу орду бар. Негизинен, кадимден ынган тарбиясы кыргыз балдарынын адеп-ахлак тарбиясынын негизи болуп, анын рухтук дараметин аныктап турган. Мындай тарбияны берген ата-бабаларыбыздын жыйнаган материалдык жана руханий дыйнган негизделип аларды чыгармачылык менен пайдаланууга аракет жасап, болочок муундун канчалык караштарын, дуйно туюмдарын калыптандыруу багытында ар бир ынган пайдаланган. Кыргыз элинин канчалык канчалык турмушта жашап, алардын маданияты, оймо, чийме искусствосу, ынган тиричилик шаймандарынын канчалык канчалык. Ал эми ынган тарбиясы болсо, уруунун, уруктун, топтун, ынган канчалык канчалык, ынган-салттарына, ынган-адаттарына, салтка айланган канчалык канчалык, кадырияттарына, ата-бабаларынын насааттарына негизделип, ошонун таасиринин негизинде гана улантылган. Себеби ар бир ата-эне тарбия жараянындагы жакшылыктар ошол жерде экендиктерин аныдай билишкен.

ынган тарбиянын канчалык канчалык принциптери атадан балага, баладан балага калып келген. Ошол принциптер кийинки муундун кыйшаюусуз кабыл алуусуна ээ болгон. Ошол принциптердин айланасында объективдүү коомдук пикирлер пайда болуп, алар тарабынан, табигый норма катары кабыл алынган. Аны кыргыз элинде чоң аталарыбыздын же бабаларыбыздын «кэрээзи», «осуяттары» дешип коюшкан. Мындай кэрээз, осуяттар канчалык кыргыз ынган болуп, жаш муунду тарбиялоо процессинде анчейин деле ачык сезилбестен, бирок ынган тарбиялык функциясын аткарып, таасир берген касиетин жоготпостон, багыттоочу ролун токтоосуз ойноп турган. Кыргыз ынган канчалык канчалык тарбиянын структурасы жөнөкөй тизилешкен ээ болгон, жөнөкөй болгондугуна карабастан анын таасирдүүлүгү, натыйжалуулугу канчалык канчалык болуп, тарбиялануучунун кылык-жоругун, коомдук аракеттерин тартипке салып, канчалык жаздымдан чыгарбай, ар дайым канчалык канчалык турган.

Чо -ата, чо -эне, тууган-урук

Кэрээз, осуят

Ата-эне, тууган-урук

Каада-салт, ыр-адат, кадрият

Жа ы муун. Тарбиялануучулар.

Калыптанып калган ый-бл тарбиясынын кч мына ушунда, 3 кезегинде ал элдик педагогикага негизделген. Элдик педагогика болсо, негизинде элдин жаралгандан берки тарбия багытындагы жыйнаган педагогикалык ойло-ру, тажрыйбалары, тарбиялоо ыктары, усулдары. ый-бл тарбиясы 3нн 3гчлктрнн ээ, ал тарбия ар бир ый-блнн конкреттн турмуштук шартына байланыштуу болуп, ата-энелердин алдына балдарын тарбиялоо жараянында толгон токой мчлштрд жаратып турган. Ал милдетти аткарууда кпчлк учурларда ата-эне 3 эмнени кргн болсо, ошондон пайдаланууга далалаттанган. Кргндпр, ар бир ата - эненики, ар трдн. Ошондуктан да 1-класска келген окуучулардын жрм-турумдары да ар трдн болуп, бири-бирине окшобойт. Бул крнш мындай караганыбызда табыятынан ушундай болуу керектей эле туюлат. Бирок негизине келгенде ушундай крнш мектептеги тарбиялоо жараянынын татаалдантып, педагогдордун алдына кптгн мчлштрд жаратат. Мектептеги тарбиялоо ишин жакшыртууда ый-бл, ата-эне тарбиясынын баалуулугу канчалык даражада экендигин ушудан байкаса болот.

Кыргыз элинин «Уядан эмнени крс, учканда ошону алат.» деген макалы бар. Ал жн эле жеринен айтылган эмес. Жаш бала ый-бл тарбиясын кандай алса, ал эр жеткенде да ошого байланышат, себеби анын а-сезимине ый-бл тарбиясы сиип, анын кз карашын, дйн туюмун, жрн-туруусун калыптандыра баштаган. Ушуга байланыштуу системалык тарбияны, максаттуу трдн, ый-бл дн баштоо милдети келип чыгат. ый-бл тарбиясында биз сезип билбеген, биз крп билбеген сырлары кп. Аны ата-

энелер гана билишет. Өй-бөл тарбиясынын ички дүйнөсүн ата-энелер аркылуу гана билебиз мекен. Качан гана ата-энелер, аларды өйрөнгөн маселелер боюнча ачык айкын айтышканда бизге маалим болот. Ата-энелерди болсо, көптөгөн ой чабыттар ар дайым толкундатат, мисал чечен, балдарына ыраазы болуу, кубануу, аларды «айрыкча» сыйып, алар менен сыймыктануу, алардын аракеттеринен рахаттануу, алардан чочулоо, аларды тешкестик, алардын мамилелерине, кылык-жоруктарына нараазы болуу ж.б.у.с. Өй-бөл тарбиясынын негизи ата-энелерге байланыштуу, себеби алардын амалияттык тажрыйбаларынан педагогикалык негиз жаралат, анын назарияты жана амалияты тзлөт. Өсөп келе жаткан муундун адеп-ахлакынын негизи Өй-бөлдө кандай тарбиялагандыгына байланыштуу болуп, бир гана Өй-бөл баланын талаптагы деңгээлде тарбиялагандыгынын кепилчилдигин берүүсү мекен. Кепилдөө тарбияланган балдардын да бар экендигине көбү болуп жөрөбөз. Мындай ар тараптан тарбияланган балдар көбүн эсе Өй-бөлдөгү атанын өтө катуу талапты койгонунан жана эненин мээримдүүлүгүн жаралып, «Парник» эффектинин продукциясындай калыптанышкан. Бул продукцияларга жогорку, «агрономиялык» маамиле жасалып, анын өсүү мезгилдери устаттык көзөмөлдө болуп, анын жетекчилери Өй-бөл мөчөлөрү болот.

Өй-бөл шартында мектепке чейинки тарбия берүү жаш баланы тарбиялоонун жана окутуп-өйрөтүүнүн жалпы системасындагы маанилүү звено болуп, келечектеги мектептик, эмгектик, жөрө-туруу жана чыгармачылык жетишкендиктердин өбөлгөсү ушул жерде жөнгө салынып, мына ушул мезгилде баланын ар тараптан өнөтүүсүнүн эң алгачкы этабы башталат. Ошол себептен да Өй-бөлдө бала тарбиясы менен алектенишкен ата-энелердин алдында бул процессти билгичтик, аң-сезим, жогорку маданият менен өткөрүү талабы жаралат. Ушул жердеги коркунучтуу маселелердин бири ата-энелердин дээрлик көпчүлүгү тарбиялоо маселесине мекенчөлүк алып, өз моюндарына ары сыймыктуу, ары жоопкерчиликтен миссияны кабыл алышканын сезишпей калуусу. Ата-энелердин тарбиялоо жараяны менен

алектен өсөп чон алардын тарбиялоонун элементардык жолун, анын педагогикасын, назарияттык жана амалияттык жактан билүүсү талап кылынат. Ансыз алар өз аракеттеринде жарамсыздыкка (бракка) жол бериши мүмкүн. Тарбиялоонун жолдорун билбеген ата-эне балдарын келечекке жондомсуз, керексиз кылып алып, коомду жарамсыз адамдар менен толуктайт. Ал өз учурунда коомубуздагы ар түрдүү негативдик натыйжаларга алып келеери бышык. Белгилүү болгондой баланын психикалык абалы бөлүктөгүнөн башталып калыптанып, бир кебетеге келе баштайт. Ошондуктан тарбиялоонун максаты ар бир үй-бүлөдө багыттуу болуп, тез, продуктивдүү, эффективдүү болуусуна кам көрүлүп, анын жогорку натыйжалуулугуна багыт алып анын ыймандуулук, ийкемдүүлүк, зарылдыкты сезе билүүсү адептүүлүк жана жакшы адаттарга үйрөтүү багытын алганы дурус.

Академик Г.Н.Сперанский «Түрлөгөн көндүн баштап баланын тарбиясы башталат» деген эле, чындыгында да тарбия жараяны менен алектенген ата-эне үй-бүлө баланын келечеги, биздин эртеңкибиз алардын колдорунда тургандыгын эстен чыгарышпай аларга болгон камкордуктарын ар тараптан ойлонулган түрдө, максаттарын аныктоо менен социалдык абалына карабастан, коомубуздун өспүлүгүн багытына көрсөткөн жардамы катары баалап, андан кандайдыр бир өзүнүн жеке жыргалчылыктарына пайда көтүргөн абалда, жөргөзүлүп керек. Себеби эч кандай ата-эне өз перзентинин келечегине, жеке өзүнүн келечегине кайдигер боло албайт. Үй-бүлө ушундай бир өз алдынча өзгөчөлүгү бар бөлүндүк, анда коомдун мындан ары өспүлүгүсү, бекемделиши, дүйнө кеңдигине таанылуучу мүмкүндүгү бар, анда ага белгилүү бир даражадагы орун таандык ячейка. Буга граждандык коомдун калыптанышы, өнүгүүсү, максат жана милдеттери бекем чырмалышкан. Бул коомдук ячейка, өз алдынча бир коллектив, ал мектепке окшошпойт. Мунун өзүнүн ички саясатын жөндөп турган ички мыйзамы, жоболору бар, алардын аткарылуусу көбүнчө эле үй-бүлөнүн тпкүүлүгүнөн бекемдигине байланышып, үй-бүлө мүчөлөрүнүн идеялык ишенимдеринин биримдигинин

дегээлине жараша болот. Ал тпкклкт эске салып, алардын негизинде й-бл мамилелерин багыттоочу мисалдар ата-энелер болуп эсептелет. й-бл, коомубуздун маанил социалдык институтунун бири болуп, андан илим, билим, агартуу, тарбия сыяктуу социалдык институттар менен тигил же бул байланышта иш жргзлт. Себеби баарынын тпкк максаты бир, ал да болсо жаш муундарды блгнк заман талабына ылайык тарбиялап, жаы заманды курууга багыт бер. Мына ушул кз карашта караганда й-бл лкк боюнча жаы муундарды жаратып турган, алардын руханий дйнсн кеейтип, коомубуздун белгил бир маданий каада-салттарынын сактоочусу, коомдун э негизги ячейкасы экендигин эстен чыгарбашыбыз керек.

Мектеп жашына чейинки жаш муун тарбиялануу жараянында кптгн этаптарды басып тт. Атап айтканда:

**1. Эненин курсагындагы мезгил;**

2. 1 жаштагы мезгил;
3. 2 жаштагы мезгил;
4. 3 жаштагы мезгил;
5. 4 жаштагы мезгил;
6. 5 жаштагы мезгил;
- 7 . 6 жаштагы мезгил;

бул мезгилдердин ар биринин зн жараша згчлктр бар.

Ата-бабаларыбыз алар жннд з кз караштарына ээ болушкан. Биринчи кезекте келинди ойдогудай тандап алууга маани беришкен. Ал чн шашылышпастан кыздын жети атасын срштршп, сурамжылашып, анын й-блснн тегин билишкен. Андан кийин гана куда тшп, бала йлшкн. Ата-энелер здр жактырышып баласын йлгн келиндин камкордугун моюндарына алышкан. й-блд баланы тарбиялоо жараянын «ымыркай» жарык дйнг келгенге чейин эле башташкан. Буга тт чо маани беришкен. Себеби кийинки муундун чымыр денел, дени-соо, а-сезимд болуп жетилишине баланын трпл элегинде ата-эне тарабынан крплгн камкордук чеччч мааниге ээ экендигин билишкен. Ошондуктан боюнда бар

(экикат) келиндерин сакташып, оор жок кетирткен эмес, карагыда эшике жалгыз ын чыгарышпаган, таза эмес (балит) буюмдарды жуудурбаган ж. б. у.с. Чо-ата, чо-энелер болсо, аш-тойдон келишкенде тамак-ашын биринчи кезекте боюнда бар келинге беришкен. Мындай аракеттерден ый-блнн ар бир мчснн келечек муунун тагдырына кайдигер мамиледе болбогондугун крп турабыз.

Кыргыз эли байыртадан кчмн болуп, ар трд шарттарда келин тртлг мажбур болушкан. Ошого карабастан ымыркай жаы трлгнд ооздандырышкан. Ооздандыруу ар кандай усулдар менен ишке ашкан. Кээ бирлерин коендун далысы, сары май, шербет ж.б.у.с. Жаы трлгн баланын кулагына азан айттырышып, китеп ачтырып, тандап туруп атын коюшкан. Баланын жаш згчлктрн жараша мамиле жасашып, тарбиялоого маани беришкен, алардын жашоо турмушун уюштурушуп, тарбиялоо жараянына атайын мамиле жасашкан. Алар тарбиялоонун мазмунун жана милдеттерин элдик педагогикага негиздешип билишкен, коомдук талам жнндг тшнктр болгон. Ошонун негизинде ый-бл тарбиясын турмуштук оош-кыйыштарды толук эсепке алуу менен, шартына жараша, уюштурушкан.

Мектепке чейинки ый-блдг азыркы заман тарбиясы да ынн татаалдыгына ээ. Себеби ый-блнн азыркы шарты кпчлк учурларда экономикалык, социалдык шарттарга байланыштуу ата-энелердин ыз мезгилинде жаш муунуна талаптагы дегээлдеги тарбияны берлг жолтоо болуп, тарбиялоо жараянына жеткиликт клл бурууга да кедерги болууда. Ошондой болсо да мектепке чейинки тарбияны берлнн жолдору боюнча ыз сунуштарыбызды ата-энелерге сунуштамакчыбыз.

Балдарды максаттуу тарбиялоо жараянында, аларга трлгндн баштап клл буруп, алардын ден-соолугу, кч жана психикалык жактан толук кандуу бала болуп жетиллсн кам крп зарыл.

Баланын биринчи жылдык жашоосу кллдн борборунда болгону о. Себеби 1 жашка чейинки мезгилде бала

көп ооруйт. Ар кандай аба-ырайындагы өзгөрүштөрүн тез кабыл алат. Ошондуктан да ымыркайды мөмкүн болушунча аба-ырайы тез-тез алмашылбаган бөлмөдө кармаган оо. Бөлмөнүн абасы терезенин кичине көз аркылуу тазаланып турулат. Эгер ымыркай туура каралган болсо, ал өтө тез өсө баштайт. 1 жашта ал 10 килограммга чейин чоңойот, ошого жараша бою да өсөт. Жыл аягында ымыркай баса баштайт, энесинин сөзүн таштоп, ага алы жеткенче окшоштуруп сөйлөгөнгө аракет жасайт. Анча мынча нерселерди кармоого аракеттенет. Бала төрөлгөндөн 3 айга чейин баланы суткасына ар бир 3 саатта бир эмизип турат. 6 айга чейин баланы жала эненин сөтү менен бага берсе болот. Эненин сөтүндө ымыркайдын нормалдуу өсүүсүнө керектүү аш болумдуу заттардын баары белең. Эне сөтү наристе өчкөн табылгыс азык, анын составында баш мээге, кан тамырларга зарыл болгон өзгөчө май кычкылтектери арбын. Ошондуктан да ымыркайда төрөлгөндөн баштап эки жашка чыкканга чейин эненин алмаштырылгыс сөтү рационунда болгону дурус. Ымыркайга жумшак сөйлө менен анын да сөйлөгөңгө аракет жасоосун пайда кылуу зарыл. Ал өз учурунда баланын активдүүлүгүн ойготот.

Ымыркайга жумшак мамиле болсо, ал 4 жумалыгында биринчи көлкөсүн сооголайт, ал эми 2-3 айда каткырып көлө баштайт. Баланын уйкусу келсе каалаганча уктата берсе болот.

6 айга келгенде 3,5 сааттан 6 жолу эмизүү жетиштүү. 6 айдан баштап, бөлөктө бир аздап кошумча тамактандырууну уюштуруу туура болот. Витаминдерге, минералдарга, микроэлементтерге бай тамактардан тамактандыруу наристенин ден соолугун бекем болуусун камсыздоочу айкын жол болуп эсептелет.

Кошумча тамактандырууну эненин сөтү менен айкалаштырып жүргөзөбүз. Анын да өзүнүн тартиби жана эрежеси бар. Биринчиден, кошумча тамактандыруу бөлөктүн дененин соо мезгилинен башталат. Экинчиден, кошумча тамактандыруу менен эненин сөтүн берүүнө да токтотпойбуз. Өчкөндөн, тамактардын ассортиментин көбөйтүү менен

анын калмн бир аздап кбйтбз. Тртнчдн, кошумча тамактын бирин берм менен жана башка тамактарды рационго киргизн уюштурабыз. Бешинчиден, кошумча тамакты сзсз кашык менен жедирг аракеттенебиз. Кошумча тамактын составы тмнкдй болуусу ммкн: майдаланып эзилген жашылчалар, ботко-буламыктар, буурчак азыктары, смдк майлары, эт, жумуртка, боор, балык, с азыктары, жагак. Кошумча тамакка туз, кант кошулбайт. Ббкк туздалган азык-тлктрд жедирг болбойт. Ошондой эле 9 айга чейин уйдун ынак стн ичирб сунуш кылынат.

Баллага тамак берм мезгили анын ырайынын ктпрк абалына туш келгени дурус.

1,5-2 сааттан 4 жолу уктатуу зарыл. Бала 4-5 айга келгенде кашык менен буламык жедириле башталат. Баланы уйкуга жаткыргандан кийин «алдей» айткан т таасирд болот. Ал анын эмоционалдык абалынын жакшыруусуна жана угуу жндмнн калыптануусуна жакшы таасир берет. 6 айга чейин баланын кыймыл аракеттерин активдештирг аракет болуу керек. Оюнчуктарды талашканга, тартканга, буламык жеп жатканда кашыкты кармоого аракеттендир да дурус.

10 айлык баланы кндз 3 жолу 2 саттан уктатуу керек. Ар бир 4 сатта 1 жолу тамактандыруу зарыл. 5-6 айлыгында идишти кармап суу ичкенге йрт керек. (Албетте идиш чо кишинин колунда болуусу керек.) 7 айга келгенде баланын колуна нан карматып койсо да болот. 8чи айда бала отурганда, анча-мынча рмлгнд биле баштайт бул мезгилде ата-эне баласына «отур», «тур», «ата кана», «эне кана» деген сздрд айтып, анын кллн буруп, издг йртс дурус болот. 12 айга келгенде баланы жагы режимге ткрг зарыл. Кндз 1,5-2,5 сааттан эки жолу уктатса жетишт болот. Баланы ойноосун 2,5-3 саатка жеткиребиз. Баланы ойгонору менен эле тамактандырбай, 0,5 саат ткнд баштаган жакшы. 11-12 айлыгында баланын знн басуусун уюштуруу зарыл. Оюнчуктар менен ойноону уюштуруу керек. Бул мезгилде «жакшы», «жа-

ман», «мҥмкҥн эмес», «мҥмкҥн» деген сҥздҥрдҥн маанисин туюндуруу зарыл. 1 жашта 5 тен 10 го чейинки сҥздҥрдҥ ҥз алдынча айтып калса дурус болот.

1 жаштан 2 жашка чейинки балдарды тамактандыруу интенсивдҥҥ жҥрҥҥсҥ керек, себеби бала бул мезгилде ҥсҥҥ жолунда болот. Бҥбҥк канча кааласа, ошончо эмҥҥсҥ керек. Тҥнҥндҥ да бул процесс жҥрҥп турганы оҥ. Андан тышкары эзиле бышкан этти буламыкка же башка жумшак тамака кошуп берҥҥ, жашылчага эт кошуп, дымдап эзилте бышырып берҥҥнҥ уюштуруу. Дымдама, лагман, манты, чҥчвара, ширгҥрҥч жана башка сҥт азык-тҥлҥктҥрҥнҥн эзилте бышырып берген жакшы. Мындан тышкары ичимдиктерден суу, айран, кефир, компот, кисель берсе болот.

2 жашар балада кҥч жана психикалык жактан ҥнҥгҥҥ ҥтҥ тездик менен ҥнҥгҥ баштайт. 2 жаштагы баланын салмагы 12-13 килограммга чейин болуу менен бирге, бою 85-86 сантиметрге чейин ҥсҥҥсҥ мҥмкҥн. Эки жаштын аягында ага 20га чейин сҥт тиштер чыгып калат. 1 жаштан 1,5 жаштын ортосунда баланын сҥз запасы 30-40 сҥзгҥ жетип калат. Ал эми 1,5 жаштан 2 жашка чейин сҥз ҥйрҥнҥҥ аракетин ҥтҥ катуу болот. Ошондуктан 2 жашка толгондо бала 200-300 сҥздҥ ҥйрҥнҥп алат. Сҥз тизмегин да ҥз ордуна кое баштайт. Ата-эненин кээ бир талаптарын тҥшҥнҥп, аткарганга аракеттенет. 1ден 1,5 жашка чейин балдар кҥндҥзҥ 2 жолу уктайт, ал эми 1,5 жаштан кийин 1 жолу уктаган жетиштҥҥ болот. Бала жаткан бҥлмҥнҥн температурасы +15 градустан тҥмҥн болбоо керек. Баланы киринткен суунун жылуулугун +35-36 градустан тҥмҥн болбогону дурус.

2 жаштан ҥтҥп калган баланы кҥнҥнҥ 3 жолу ҥзҥҥҥр менен кошо тамактандырсаҥ ар боло берет, мындан тышкары эки жолу кошумча тамактандыруу талапка жооп берет. Бҥбҥк тез суусайт, ошондуктан аны байкап турган жакшы. Же болбосо ага убакты-убактысы менен суу ичимдиктерден сунуштап туруу зарыл. Шоколад, конфет, газдалган суулардан бербей эле койсо болот. Кондитердик тамаш-аштан жей берсе боло берет, ага тыюу салуунун кереги жок. Дени соо болуусу ҥчҥн «А» витамини ҥтҥ зарыл. Каймакта, балыктын

майында жана башка жашылчаларда, жер-жемиштерде кп болот. Ббкк каалаганча бере берсе болот. Баланын акыл-эст жана кч-кубаттуу болуп жакшы пс п жетилсн чн темир затына бай азык-тлктр менен тамактандыруу зарыл. Мунун менен аны анемиядан (аз кандуулуктан) сактайбыз. Темир затынын ббктн организмде жетишсиз болуусу анын баш мээсинин акыл эсинин, ой-жгртснн, клл коюусунун, эс-тутумунун талаптагыдай денгээлде пнгсн терс таасирин тийгизет. Ошондой эле баланын организмнин жана боюнунун пс п чн йод элементинин мааниси да чо. Анын жетишсиздиги ббктн акыл-эс, кч-кубат жагынан артка калуусуна алып келет.

Баланын кч жагынан пнг темпи 3 жашка келгенде тмндй баштайт. Орто эсепте бир жыл ичинде денесинин массасы 2 килограммга кбйт, бала 7-8 сантиметрге узарат. ч жашка келгенде денесинин массасы 14,5-15 килограммга жетет, бою болсо 95-96 сантиметрди тзп калат. Ккрк клеткасынын айланасы 52 сантиметрге жетет.

Баланын мпрнн маанил этап болуп, анын 3 жылдыгы эсептелет. Бул мезгилде баланын айлана-чйрсндг лрг жасаган мамилелеринде згр болот. з алдынчалыкты жактырат, зн чо дорго окшоштурууга аракет жасай баштайт. Чо адамдардын анын жасаган ишине кийлигишсн жактырбайт. Бул мезгилде балдарды жуунтуу +30 градустан башталып, +15,16 градуска чейинки температурадагы суу менен болсо болот. Ал эми уктоочу блмнн жылуулугу +15-16 градус болсо талаптагыдай болот. Кышында 15 градуска чейинки суукта баланы эшикте 4 саатка чейин сейилдетсе болот, ал эми жайында болсо, кн бою. 3 жашар бала з алдынча бети-колун жууганга жарап калат, аны ага йрт зарыл. 3 жашар баланы ачык абадагы клд, абанын температурасы +25 градустан тмн болбосо, киринтсе болот. Бирок ал 5-8 минутадан ашпоосу керек.

Бала 4 жашка келгенде анын психикалык пнгс улана берет, мкмкнч лктр ке ейет, с п крс ткчтр жогорулайт. Бир жылдын ичинде денесинин массасы 1,5 - 2 килограммга, бою 5-7 сантиметрге чейин пс т. Жалпы дене-

синин салмагы 16,5 килограммга чейин болот. Бою 102 сантиметрге жетип, кычкыл клеткасы 53 сантиметрди түзүп калат. Бул жашта баланын бир нерсени билүүгө кызыгуусу артат. Оюнкарар болуп кыймылдуу оюндарды жактырат.

Бала 5 жашта өтө тез өсө баштайт, организмдин өнүгүүсү тездейт. Жыл ичинде денесинин салмагына дагы 1,5-2 килограмм кошулат, бою болсо 6-7 сантиметрге өсөт. 5 жашар баланын дене салмагы 19 килограммга, ал эми бою болсо 110 сантиметрге жетет. Кычкыл клеткасынын айланасы 54 сантиметр болот. Баш мээсинин өнүгүүсү тездейт. Бул мезгил айрыкча бала ар түрдүү сюжеттүү ролдорду ойлоп таап, аларды пайдаланган абалда оюндарын уюштурууга дилгир болот. Ар түрдүү жөнөкөй сюжеттерди ойлоп табууга жөндөмдүү болуп, ал сюжеттин негизинде ишаракеттерин уюштура алат. Мындай оюндарда балдардын таанып-билүү жараяны өнүгөт. Мындай жашта балдардын ой жүргүзүүсүндө да илгерилүү байкалат, 5 жашар бала анчалык чоң эмес адабий чыгармаларды айтууга жарап калат. Кычкыл - билгенин тизмектеп айтып бергенге, турмушунда болуп өткөн кырдаалдык окуяларды образдуу кылып айтып бергенге аракеттенет. Жоопкерчиликтүү логиктүү сезе баштайт, чоңдор менен мамиле түзүүгө аракет жасайт. Бул жаштагы балдардын дене жагынан тарбиялоо үчүн атайын температурасы +20 +210 с жылуулуктагы кылды кириңтсе болот. Кышкы сейил-18-20 градустарга чейинки суукта өтсө болот. Бул мезгилде баланын сөз запасы жетишерлик деңгээлде болуп, курбалдаштары жана тааныштары менен эркин сүйлөшкөнгө жарап калат. Кээ бир мезгилдерде чоң кишинин оюна келбеген сөздөрдү айтып, таңдандырып коюусу да мүмкүн.

Жогоруда белгилегенибиздей бала 5 жаштан баштап, ар тараптан өсө баштайт, айрыкча организмдеги энергиялар, өсүүлөр энергияны талап кылат. Ал энергия негизинен тамак-ашта болот. Интенсивдүү кыймыл-аракетке кеткен энергияны толуктоо максатында аш-болумдуу, витаминдерге бай тамактарды наристенин каалашынча берген жакшы. 5 жашка келгенде бала өйдө отурбай дайыма башка балдар-

га тартылып, оюнкарактыгы көчөйт. Аны чакырып алып тамактандырып турбаса оюнга кызыган бала эртеден-кечке чейин ойго кирбей жөрө берүүсү да мүмкүн. Кандайдыр бир себептер менен баланын көн бою тамак жебей калуусу ар түрдүү көтөлбөгөн кырдаалдарга дуушар кылып, анын денсоолугуна терс таасир берет.

6 жаштагы балада көпөлгө аларлык өзгөрүү болот, айрыкча ал көч жагынан өнөйт. Жыл ичинде баланын денесинин салмагы ар айында 200 граммга чейин өсөт, бою болсо 0,5 сантиметрге, жалпы денесинин салмагы 21,5 килограммга жетип, боюунун узундугу 116 сантиметрге жетет, ал эми көкөрөк клеткасынын айланасы 56-57 сантиметрди түзөп калат. Алар кыймыл-аракеттин ар түрдүү жактарын ойроңноп алышат. Бул жашта биринчилерден болуп, эмгек жасоо жана бир нерсени ойроңно дегендей аракеттер баланын аракетинен байкала баштайт. Жеңил-желпи көч жете турган иштерди аткарууга аракеттенет. Ата-энелерине жардам берүүнө каалайт. Иштин натыйжасы менен анын аракетин мактап койгонду алар жактырышат. Ар кандай жерге сүрөт тартканды жактырышып, аны аягына чыгарганга аракеттенишет. Өзүнүн жөрөм-турумун башкарып, көзөмөлдөй баштайт. Көпөл буруусу көчөп, эске тутуп калуусу жанданат. Тексттерди, ырларды жаттоого жөндөмдүү болуп, эсинде да сакташып кала алышат. 6 жашында бала көргөн нерселеринен жыйынтык чыгарып, ал боюча акыл калчоого жарайт. Бир аздап «кечээ», «бөгөн», «эрте» деген сөздөрдүн маанисин түшүнө башташат. Сөйлө жөндөм жакшырып, фразаларды так, түшүнөктүү айтканга жарай баштайт. Анча чоң эмес сюжеттүү аңгемелерди айтып бергенге жарайт. Башка балдар менен эки жактык бекем мамилелерди түзүүнө ойроңно баштайт. Эрдик касиети пайда болуп, ал касиет кылык-жоруктарынан айкын көрүнөт.

Наристе түрөлгөндүн баштап, «алдейлеп» бешик ырларын айтып, жылуу жумшак мамиле жасап, кыймыл-аркети-не эркиндик берип, ойногонуна керек болгон оюнчуктарды жетерлик өлчөмдө камсыздасак анын эркин өсүүсүнө кам көргөн болобуз. Ошондой эле алар менен дайым баарлашып,

Эн бэздэ жумшак чыгарганга аракеттенээбэз керек. Себеби эндэ каттуу, копол чыгарсак ымыркай чочулоосу мэмкэн.

Бир жашка чыккан наристе оюнчуктарын каалагандай ойносун, кааласа чачсын, ыргытсын ал эчэн аны урушпоо керек.

Эми сыйлалган аракет жасап жаткан баланын сэээн, тилинин келбегенине мыскылдап кэлбөө керек, анын ордуна кайрадан сэээн, тууралап «мындай айт» деп оодоп койгон дурус. Ошондой эле ар кандай нерселерди кырсатп, алардын аталыштарын айтуу туура болот. Баласынын эмэрпэн коопсуздугу бар буюмдарды (кайчы, калем ж.б.у.с.) кырсатпай, колу жетпеген жерге коюу керек.

Баланы аракеттенгэнэн оой жолу, анын жакшы иштерин баалап туруу.

Тамактан со, оозун жууп, тиштерин жууну йрэт да негизги иштердин бири.

Колу бош болсо ата-эне балдары менен бирге оюнчуктарды ойногону да жакшы натыйжа берет. Ал ата-эне менен баланы жакындаштырат, мамилелерди бекемдейт.

Жогоруда мектепке чейинки баланын эс эгчөлөктөрүнүн кээ бир аспектилерине токтолдук. Муну ар бир ата-эненин билес талап кылынат, себеби кырсатпгэн эгчөлөктөрдө билбей туруп тарбия жараянын уюштуруу бир топко оорго турат. Себеби тарбиялоо иши эс эгчеле жаткан баланын курак жашына байланышкан. Баланын жаш эгчөлөгүн билбей туруп, тарбиялоонун кандай төрлөрүн пайдалануу да бөдөмк бойдон калат. Баланын жаш эгчөлөгүн билип алып, эми аны ошол жаш эгчөлөгүн ылайык тарбиялоо жараянын уюштура баштайбыз.

Эй - бөл шартында мектепке чейинки жаштагы баланы тарбиялоонун эз жолу бар. Себеби бул тарбиялоонун эээн программасы, планы, методикалык ыкмалары, дайын болгон эээн багыты жок. Эй-бөл тарбиясы төп тамырынан мектепке чейинки тарбиядан айырмаланып турат. Мектепке чейинки мекемелерде атайын тарбиячылар, окутуучулар, мээрбан энелер, ашпозчулар, кызматкерлер болсо, Эй-бөл шартында андай кызматтар жок. Тарбияло

менен ата-эне, чо̋ ата, чо̋ эне, бир туугандар алектенишет. Болгондо да, бош учурларында. Алардын тарбиялоо боюнча атайын педагогикалык билими к̋пч̋л̋г̋нд̋ жок. Ата-энелердин тарбиясы илим менен негизделбеген, ар тараптан аныкталбаган, азыркы заман психолого-педагогикалык илимге жана амалиятка негизделген эмес. Тарбиялоо процессиндеги алардын негизги куралы байыртадан бери ̋рп-адат болуп калган элдик педагогиканын принциптеринен пайдалануу. Себеби бул тарбиялоонун амалияттык жагы, турмуштун таштак жолдорунан кылымдар бою ташыркабай ̋з̋н̋н айк̋лд̋к миссиясын чарчабай, чаалыкпай аткарып келе жатат. Ар дайым анын энчиси - жогорку натыйжалуулук. Ошондуктан да элдик тарбия элге жакын болуп, элдин каны жанына си̋ип калган. Ошондуктан да ата-эне ̋й-б̋л̋ тарбиясында ошол т̋г̋нг̋с тарбиянын булагына маани берип, ̋з иш-аракеттеринде жетекчиликке алат. Жогорудагыдай тарбиялоонун эталондуу ̋лг̋с̋ менен катар ̋й-б̋л̋ тарбиясында терс к̋р̋н̋шт̋р да орун алып келе жатат. Алардын катарына т̋м̋нк̋л̋рд̋ кошсо болот:

1. ̋й-б̋л̋д̋г̋ чо̋ жаштагы ̋й-б̋л̋ м̋ч̋л̋р̋н̋н, тууган-уруктардын ̋с̋п келе жаткан баланын тарбиясына к̋̋̋л бурууларынын жетишсиздиги.
2. ̋й-б̋л̋ м̋ч̋л̋р̋н̋н ̋с̋п келе жаткан бала менен мамиледе болууну жактырбагандыгы же такыр эле андай мамилелерди каалабастыгы.
3. Ата-энелер менен балдарынын эки жактык мамилелеринин талаптагы де̋гээлде уюштурулбагандыгы.
4. Ата-энелердин перзентке болгон с̋й̋̋с̋н̋н жетишсиздиги.
5. Ата-энелердин, ̋й-б̋л̋ м̋ч̋л̋р̋н̋н атайын педагогикалык илимге ээ эместиги.
6. ̋й-б̋л̋д̋г̋ ̋з̋н̋ гана жарашыктуу, ̋зг̋ч̋ ̋рп-адаттардын, каада-салттардын жоктугу, жагымсыз терс аракеттердин жасалышы.

̋й - б̋л̋ тарбиясында мындай жагымсыз жагдайлар т̋з̋лб̋с̋н ̋ч̋н педагогиканын элементардык сунуштарынан пайдаланып, мектеп жашына чейинки балдардын жаш

Эзгичлөктөрөн жараша мамиле жасоо менен тарбия жараянын уюштуруу ый-бөлдөгү ата-энелердин милдеттеринин негизгилеринен болуп эсептелет.

Активдүү субъект катары ымыркай жашоонун биринчи жылында аракеттердин системасын ыздештүрөт. Баланын жашы жогорулаган сайын тажрыйбасы артып, ыз алдынчалыгынын демилгеси көбөйө баштайт. Эм алгач ымыркайдагы биологиялык активдүүлүк ата-эненин, ый-бөлмөчлөрөнүн жетекчилиги астында ар кандай иш-аракеттерден байкалат. Айлана - чөйрөсүндөгү адамдардын аракеттерин жөргөштүрүшүн ыздештүрүү менен бала зарыл болгон психикалык касиетке жана инсандык касиетке ээ болот. ыз учурунда бул өткөп убакытты талап кылган жараян болуп эсептелет.

Тарбиялоо жараянында бала төрөлгөндөн тартып, бир жылда, эмнелерге маани берүү зарыл?

Бала төрөлгөндөн 3 айга чейин тазалыкты, бир көндүк режимди сактоо, ошондой эле маани алардын уйкусуна жана тамактандырууга бурулуусу зарыл. Баланын жакшы адатын калыптандыруу, атап айтканда бешикте терметпей уктатуу, ойгонгондо эч кимге көтүртпөй жатышы ж.б.у.с. Бала ата-эненин колунда тик турганда башын кармоону ыйрөтүү, көрүү жана угуу жөндөмдүүлүгүн өрчөтүү, ымыркай менен сөйлөшүүгө аракет жасоо, андан жооп алууга аракет жасоо.

6 айлык болгондо баланын активдүүлүгүн арттыруу, мисал өчүн оюнчуктарды карматуу, сөт ичкен шишесин карматуу ж.б.у.с. Сойлоо кыймылдарын ыйрөтүү, ыздө, жаттан ажырата билүүгө ыйрөтүү ж.б.у.с.

10 айга келгенде кеседен тамак жегенге, нанды колуна кармап жегенге ыйрөтүү зарыл. Жалпылап алганда аны ээ жөнөкөй ыз алдынчалыкка ыйрөтүү керек. Бул мезгилде бала суу ичкиси келсе колун созуп калуусу керек. 10 айлыкта баланы активдүү сойлоого ыйрөтсө болот. Ошону менен бирге анын мускулдары өрчөй баштайт. Бул мезгилде дени соо балдар баса баштайт. Бөлөктүн эмоционалдык абалы өптөнө баштайт, чөйрөгө болгон мамилелери калыптанып, көлөм, капа болуу сезимдери көзгө айкын көрөнөт.

Чөйрөсүндө гөллөр менен байланышууга, мамиле жасоого аракеттенет. Ата-эненин эң негизги милдети 10 айлык бала менен көбүрөөк сөйлөшкөнгө аракет жасоо керек. «Ал», «бер», «отур», «карма», «антпе», «минтпе» деген сөздөрдү көбүрөөк айтып, айткан сөздөрүнө бала тарабынан кандайдыр бир жооп берүүсүн талап кылып аткартуу зарыл.

10-12 айга келгенде өз алдынчалыкка баланы өйрөтүү жакшы натыйжа берет. Кеседен өз алдынча тамак жегенди өйрөтүү. 11-12 айлыгында эч нерсени кармабай басканды өйрөтүү. Баланы ар түрдүү предметтер менен ойноосун уюштуруу анын өз алдынча максатына жетүү үчүн жасаган аракеттерине тосколдук жасабоо керек. Акырындык менен ар бир өй-бөлмөчүлөрдүн «аты» аркылуу таанууну өйрөтүү. Жөргөң-туруунун жөнөкөй формаларын өйрөтүү, мисал үчүн «ал», «кой», «тийбе», «жакшы», «жаман» деген сөздөрдүн маанисине жетүүсүн уюштуруу. Бир жашка толгондо кээ бир сөздөрдү айттыруу менен сөз байлыгын арттыруу. Айрыкча бала сөйлөшкөнгө аракет жасап жаткан мезгилде аны туурап, же көлөп, же мыскылдагандай мамиле жасаган жарабайт. «Менин сөзмө көлөшөт экен» деп бала такыр сөйлөбөй коюусу мүмкүн. Анын сөзүн тек гана кабыл алып койгон жакшы. Же болбосо «жакшы» сөйлөйт экен деп мактап койгон дурус. Бөбөк мактаганды жактырат. Анын ар бир аракетине баа берилип турулса, ал ар дайым аракеттенүүгө даяр, ата-эне муну унутпашы керек.

Баланын уйкусу келгенде тез уйкуга жаткырып, анын тез уктоосун камсыздоо зарыл. Айрыкча бала уктар алдында анын кыжырын келтирген аракеттерди жасабаган ош. Ата-эне тарабынан жасалган андай аракеттер баланын уйкусун качырып үзүн ыңгайсыз абалга алып келет. Ошондуктан кандайдыр бир тынчтандыра турган музыканы кызылдап же болбосо «алдейлеп» уктатуу талап кылынат. Алдей менен уктаган баланын уйкусу узакка созулат.

Бала 10-12 айда үзүнчө же болбосо бирөөнүн жардамы менен келип дасторконго отуруп тамак жегенге жарап калат. Мындай жашоого керек турмуштук жараянды бала өтө кызыгуу менен, аракет менен жасайт. Ата-энеден байкап туруу гана талап кылынат. Керек болсо жардам берилет.

Балдарды ар тҮрдҮү оюнчуктар менен ойногонго кҮндҮрп барган жакшы, себеби, аҮ-сезим иш аракетте пайда болуп, калыптанат. Адамзаттын аракеттерин жана жҮрҮү-турууларын оюндар аркылуу ҮздҮштҮрҮү менен бала зарыл психикалык касиетке жана инсандык сапатка ээ болот.

Бала 2 жашка ҮткҮндҮ тарбиялоо ыктары да татаалдашып барат. 1 жашка салыштырмалуу, бҮбҮк 2 жашта чҮйрҮнҮ байкоосу, ага мамиле жасоосу бир топко калыптанып, акыл калчоо жҮндҮмҮ пайда болуп, кыймыл аракети да турукташып калат. Бул мезгил балага дене кҮч, акыл, адеп-ахлак жана эстетикалык жактан тарбия берҮүнҮ ырааттуу уюштуруучу убакыт. Ата-энелер балдарына ар тараптан тарбия беремин десе ушул мезгилди эстен чыгарбаган оҮ. Себеби баланын кызыгуусу кабыл алуусу пайда болуп, талабы кҮн санап аша баштаган мезгил. 2 жашка чейинки жаштагы баланы айлана - чҮйрҮ менен байланышын байытуу, ал ҮчҮн сҮйлҮсҮн, ой жҮгҮртҮсҮн, кҮлҮл буруусун, эсте тутуусун калыптандыруунун мезгили болуп эсептелет. Бул мезгил ата-энеде балдарынын ар тҮрдҮү ишмердҮлҮгҮн уюштуруп, ага шарт тҮзҮп берҮү талабын коет. Үй-бҮлҮ тарбиясында 2 жашка чейинки баланын таанып-билҮү жараянына айлана-чҮйрҮ менен байланышты тыгыздаштырууга маани берилип, анын кылык-жоругун, адаттарын, тил алчаактык касиеттерин, кээ бир кҮчҮ жеткен эмгек иш-аракеттерди ата-энесинин, тууган уругунун талабы менен аткарууга окшогон иштерге маани берилип, аны тарбиялык талаптын деҮгээлинде турмушка ашыруу зарыл. Бул мезгил баланын мҮнҮзҮнҮ жакшы жактарын ҮнҮктҮрҮүчҮ, анын кҮркҮм ҮнҮргҮ болгон мамилесин, эстетикалык даамын жана сезимдерин ҮнҮктҮрҮ турган мезгил болуп эсептелет.

2 жашта бала жакшы менен жаманды биле баштаган мезгил. Ошондуктан биринчи кезектеги ата-эненин милдети, анын саламдашууга, рахмат айтууга, кайырлашууга ҮйрҮтҮү керек. Оюнчуктарын жакшы кармаганга, сындырбоого, этияттык менен пайдаланууга ҮйрҮтҮү, ошондой эле оюн аяктагандан кийин оюнчуктарды жыйнаштырып жай-

жайына коюу керек экендигин аң-сезимине жеткирүү. Баланын тилинин туура чыгышын камсыздоо, ал өчкөн каалоосун айтууга өйрөтүү, мамиле жасоодогу кээ бир өзгөчөлүктөрдү сездирүү. Өй канаттуулары, айбанаттары менен аттарынын аталыштарын тез-тез кайталоо менен тааныштыруу. «Таранчы», «чабалекей», «балапан», « уя « деген сөздөрдү көп колдонуп, балада ал төшөнөктөрдүн маанисин төшөнөк сөзүн уюштуруу ж.б.у.с.

Баланын ойногон оюнчуктарынын аталыштары менен аларды таанытуу, биринен бирини айырмалай алууну өйрөтүү. 2 жашка толгону калган баланы оюн аркылуу кээ бир турмуштук кырдаалдарды төшөнөк алгандай кылып тарбиялоо ар-кандай эле ата-эненин колунан келет. Баланын басуусун калыптандыруу да ушул мезгилге туш келет. Аны ар төрдө жолдор менен ишке ашырса болот. М: «Тиги, чыныны алып келе койчу», «Бул китепти атаңа алып бер» ж.б.у.с.

Баланын эмоционалдык абалын активдештирип, аны кызыктыруу максатында ага тааныш болгон жеңил эстрадалык чыгармаларга бийлетүү да жакшы натыйжа берет. Ал музыканын интонациясын төшөнөк, музыканын ритми не берилген абалда бийлөөгө жарамдуу болуп, ата-энесинин өткөнчө боюнча бийлеп да жиберет. Эгер көрүүчө ата-энелердин колдоосуна ээ болсо, өз мезгилде ал баланын психикалык абалын жакшыртат.

Баланын жашоосундагы өткөн маанилүү этаптардын бири, бул баланын өчкөнчө жылы. Өч жашка чейин бала көч, өсүү жагынан өтө тез өнөккөн болсо, 3 жашка келгенде ал өсүү бир топко өткөндөй баштайт. Бул мезгилде баланын айлана чөйрөсү менен мамилелериндеги өзгөрүүлөр байкалат. Бул баары баланын ишмердүүлүгүнөн активдешип өсүүсү менен төшөндөргө өлөт. Бул жашта баланын өзүнүн каалоосу жана сезими ойгонуп, ал көп учурларда баланын ата-энелеринин көрсөтмөлөрү менен туура келбей да калуусу мүмкүн. Эгерде ата-эне өз учурунда перзентинин каалоосун канааттандыра албай калса, ал учурда баланын ата-энелерине карата нараазычылык мамилеси пайда болуп, ал өз

кезегинде ар тәрдік жагымсыз кубулуштарга алып келүүсү мүмкүн. Биз аны баланын ар тәрдік иштерге кыйыктангандыгынан көрөбүз. Натыйжада бала ата-энесинин талабын аткарбай ага каршы аракеттерди жасай баштайт. Турмуштук кырдаал менен жетишерлик тааныш эмес бала, өзүнүн оюнда жараткан образына кирип алгандыгынын себебинен реалдуу турмуштун өзүнүн өлчөсү аркылуу көргөндөгүнүн себебинен, өзүнүн кабыл алуу касиетинин негизинде жараткан образында жашап, анын талаптарын ата-энесине кое баштайт. Ролдук оюндар ар тәрдік дубалдарга, жолдорго, кагаз барагына тарткан образдары аркылуу баланын асезиминен орун алып, анын натыйжасында баланын адаттык ынгайлырын чиймелери пайда болот, ошого ишенет, ошону менен жашоого аракет жасай баштайт. Мына ушундай шартта ата-эненин перзенттерине жакын болуп, анын сезим дүйнөсүн аралашып, анын абалын жетишерлик деңгээлде ыйрноп билүүгө, сезүүгө убакыт таап, талдап ошого жараша мамиле жасоосу зарыл. Балага акырындык менен сездирбестен кирип алган образынын ошана терс жактарын, иш аракетте чагылдырган таасирдүү болот. Чындыкка жетүүнү баланын өзүнө коюу керек. Анын жакшы жаманын өзү сезсин да, оюнан өзү кайтсын. Мечелештичечүүдө көч колдонуу жарабайт. Баланын кыжырдануусу көпчөлүк учурларда анын жакшы сапаттарында жана адаттарында да калыптануусу мүмкүн. Кээ бир балдар өзүнүн ыңгайсыз мүнөздөрүн көрсөтүп «аны каалаймын», «муну каалаймын», «мага берсин», «мага алып бериңиз» дегендей талаптарды коюп, өзүнүн кежирдигин, эгоисттик мүнөзүн көрсөтүп сөзүнүн кайтпай, керек болсо талабы аткарылбай бара жатса ыйлап да жиберип, өзүнүн жеке талабын аткартууга аракет жасайт. Бул көбүн эсе 3-4 жаштардагы баланын жоруктары. Мунун жакшы да, жаман да жактары бар. Жаман жактары ар дайым ата-эне өз перзентинин талаптарын негизсиз эле аткара берсе, балада «кежирдигимди көрсөтсөм, ата-энем айткандарымдын баарын аткарат экен» деген ойго берилип алып, мүмкүнчүлүгү болсо да, болбосо да өз талабын кое бергенге көнүп, эгоисттик мүнөз калып-

тана баштайт. Ошондой болбосун деген ата-эне баласынын абалын тн назик сезип, мннздк температурасын дайыма лчп барган о. Ошого карай мамиле жасоо керек. Жакшы жагы, жашынан талапчан бала, эгерде ал талапчандык объективд талаптарга негизделген болсо, натыйжасы жакшы болот. Кпчлк учурларда андай балдар жылдар тп эр жеткенде знн тыкан, айтканын айткандай аткарган, жакшы менен жаманды адай алган, кулк-мннз коомдун таламына жарашыктуу келген, интеллект инсан болуп калыптанат. Ата-энелерибиз балдарынын жашынан шок, парасаттуу, знн абалын сезе билген бала болуп скнн абалын жактырышкан. Ошондуктан элибизде «бала болсо шок болсун, шок болбосо жок болсун» дешип коюшкан. Бардык нерсе «шоктон» чыгат дешкен. Ошол шоктуктун негизи 3-4 жаштардан баштап кзг крн баштайт да, темпераментинин слккт айкындаша баштайт. 3 жаштагы бала амалияттык планда гана эмес, акылы менен да аракеттене баштап, з ишмердлгн турмуштун чындыгына жакындаштырууга багыт алат. Ошентип анын нгн сндгн психикалык процесс знн андан аркы нгн снн ээ болуп, кабыл алуу, эсте тутуу, ой жгрт, сйл манерасы белгил бир нукка тшп, жаы талаптары жана кызыкчылыктары калыптана баштайт.

3 жашар баланын клл буруусу али бир дегээлге ээ болбойт, бирок ал кандайдыр бир иш-аракеттерди аткарууда бир топко созулат. Эске келтир, эсте тутуу процесси нгн жолунда болуп сйлй баштаганынын себебинен эскерс, сйл аркылуу билдириле баштайт. Айлана-чйр боюнча анын знн талкуулоосу жаралат. знн аракеттерин бала ар трд «бул эмне», «качан», «кайда», «эмне чн» деген суроолор менен аныктоого аракеттенет. Айрыкча мына ушул мезгилде ата-энелер тт этият болгону о. Себеби, балдары здрнн ар кандай кубулуштарга кызыгуулары менен аларды тажатып коюусу ммкн. Ата-энелер жооп бердн тажап, оройлук крс тшп коюу-са, бул абал баланы иренжитип суроо бербей калуусуна негиз болуп, дркрп жрп турган таанып-бил процесси

басадап, балдарын моралдык-психологиялык абалын татаалдантип коюусу ммкн.

Баланын 3 жаштагы мезгили ата-эненин дайыма кпкл буруп, тарбия беркчн талап кылган жрп-туруу калыптана баштаган мезгил болуп эсептелет. Бул мезгил баланын алдындагы аткарууну талап кылган иштерин уюштурууну пландоонун функциясына йрн баштаган мезгили болот.

3 жашар баланын сезими артрд келип, туруктуу болбойт, тез-тез бирин-бири алмаштырып турат. Ошого жараша мамилелериндеги ырааты да тез-тез алмашылат. Айлана-чйрскндг адамдар менен болгон мамилелерин сезкч да оптималдаша баштайт. Мамилелеринин мотивдерин да адай, анын негизинде жетишилген натыйжага ыраазы болуу, же болбосо келбей калса ага капа болуу, же болбосо анын кээ бир аткарган иши чн ата-энеси мактаса ага курсан болуу дегендей сезимдери ойгонуу жолунда болот.

Айрыкча баланын 3 жашар мезгилинде, анын денсоолугун чыдоо, чындыкка карата ой жгрткчн кеетт, турмуш-тиричилик шаймандарына болгон мамилесин жакшыртуу, менчикке болгон мамилелерин калыптандырууга ата-энелер маани беркч зарыл. Айрыкча кийимин кийт, бети-колун жуу ж.б.у. сыяктуу. Бул мезгилде баланын жакшы менен жаманды айырмалай билкчнн жнкй жолдорун калыптандыруу да талап кылынат. Сзд угуп, талапты аткарып, жакшы адаттарды здштркчн уюштурган о. Ата-энелер болсо кбн эсе элдик жомоктордон айтып беришсе талапка жооп бермек.

Ата-энелердин дагы бир милдеттеринин бири балдарын саламдашууга йркт, бирк йг келсе «келииз», кетсе «кетип жатасызбы?», жакшы барыыз» деген сздрд йркт. Бул багытта ата-энелер саламдашуунун касиети тт тере экендигин алдын ала здр адап биллрп зарыл. Андап кийин «рахмат» деген сзд кайсыл жерде кандай колдонууну баласына йркт, аягында баланын йбл мчлрпн аты боюнча таанып-билкчн йркт, айрыкча атасынын, энесинин, чо атасынын, чо энесинин, таятасынын, тайэнесинин аттарын билкчн камсыздоо ата-

эNELepre байланыштуу. Ата-эне балдарына автотранспорттун тpрлpрн тааныштырып, ал койдуруп кетпс мпмкн экендигин, ошондой окуялардан мисалдар келтирип, айтып берип турган дурус. Маселе кайра-кайра тпшндpр бергендиктен баланын ап-сезимине акырындык менен сипет, ал тараптан жооп реакциясы пайда болот.

пй-блп майрамдары, анын пй-блп турмушундагы мааниси жнндпг апгемелерди кп айтып, баланын кызыгуусун жаратып, ошол кнд чыдамсыздык менен кткн абалга жеткирп да ата-эNELepre байланыштуу болуп, андай пй-блплк pр-адат ар бир пй-блп мчлпрпнн активдплпгн ктpрп, эмоционалдык абалдарын жандандырып, жакшы ырайды жаратып, пй-блпдпг моралдык-психологиялык атмосфераны жакшыртып жаткандай дегээлге жеткирп ар бир ата-эненин милдети. Мына ушул багыттагы иш чаралардын тарбиялык мааниси бараандуу, балдардын ап-сезиминде пчпс из калтырат. Эгер пй-блп шартында жаратылыш бурчу болуп, анда аквариум, канаттуулар жашаган клеткалар ж.б.у.с. болсо, андан да жакшы болот. Мындан бала тирп табиятка кандай мамиле жасаса болот, аларга кандай жардам берп керек дегендей суроолорго жооп алат. Ошондой эле бала терезелерде турган глдпрг суу куюу керек экендигин, аквариумдагы балыктарга суу куюп, андагы балыкка, клеткадагы канаттууга жем берп керек экендигин апдайт. Ошолорду аткарууга пйрпнт.

Бул мезгилде ата-эNELep балдарынын сюжеттик, ролдук жана кыймыл-аракеттп оюндарына кз салып, анын коопсуздугун тпшндpрпс зарыл болот. Ал пз кезегинде баланы этият болуп ойноонун кзмлдпч фактор болуп калат.

4 жашар баланын психикалык функциясы пнгпсн улантат. Кпчк кирет, бала пст. Баш мэенин функциясы жана тзлпшпнн пнгпс ылдамдайт. Баланын активдплпг артып максатка умтулуу жндпм жакшырат. Кыймыл-аракеттин ар тpрдп абалдарынан пайдалануу жана аны башкаруу ыгы бир топко ар-тpрдплпнт. 4 жашка келген баланын мпнзнд да пзгpрплпр байкалат. Иш аракеттеринин мазмуну да максаттуураак боло баштайт.

Сюжеттик, ролдук оюндары өнөгөт. Өзүнүн жөрм-турумун ошол Өз кабыл кылган оюндун маанисине баш ийдирөөгө аракеттенет. Башка балдар менен ойноону жактырышат, бирок ал калоосу тез эле тетири мүнөздө ээлейт да, көбүн эсе оюнду токтотуп, кетип калган учурлар көп кайталанат.

Бул жашта баланын кызыгуулары көчөйт, суроону көп берет, жооп алгыча суроон токтотпойт. Сөйлөө жөндөмү жакшыра баштайт. Сөз запасы бир топко көбөйөт. Телевизордогу мультфильмдерди кызыгуу менен көрө баштайт. Жомок укканды жактырат. Музыкага болгон жөндөмү жакшырып, тууроо, музыканын обондорун келтирүүгө аракет жасайт. 4 жашар бала чоңдорго жакындоого аракеттенет. Чоңдор информациянын борбору экендигин, алардан көптөгөн кабарларды билсе боло тургандыгын аңдай баштайт. Алар өчүн чоңдор таанып-билүү алкагынын булагы болуп эсептелет. Балдар бул мезгилде өтө ишенчээк келишип, чоңдордун айткандарын мыйзам-ченемдүүлүк иретинде кабыл алат.

3 жаштан 7 жашка чейинки куракта бала сюжеттик-ролдук оюндарды уюштуруу менен катар ал оюндардагы, Өз образын, андагы ээлеген ордун аныктап, аны менен жашоого далалаттанат. Ал иш-аракеттерин көркөм чыгармачылык же болбосо сөрт тартуу, ылайлардан ар түрдүү нерселерди жасоо, конструкциялоо менен алектенет. Ошол аракетти аркылуу түрдүү багыттагы Өзүнүн кабыл алуусундагы образдарды жаратат, турмуштук туюмун ошолор аркылуу көрсөтөт, дүйнө таануусунун сферасын көбөйтөт. Баланын иш аракетинде жалпы кызыгуу компоненттери белгиленет, алар негизинен максаттар, себептер, аракеттер болуп эсептелет. Бул куракта балдар чоңдордун көңөл буруп турушун жактырат. Алардын сөйлөө, бир нерселерди жасоо манераларын кабылдаганга аракеттенет, сезимталдыгы көчөйт. Чоңдордун кыймыл-аркеттерин, кылык жоруктарын өтө сактык менен байкап турат.

4 жашар балдардын аракеттеринде шашмалык, бир нерсени аягына чейин ойлобой жасоосу көзгө көрүнөт. Анын себебинен көп учурларда көтөлдөгөн кырдаалдарга дуушар болушуп, жаракат да алып калуусу мүмкүн. Ошондуктан ар

бир турмуштук кырдаал жөнүндө ата-энелер эскертишип, тешенек берип турушу талапка жооп берет.

Бул курактагы балдарды таанып-билүүдөгү объектилеринин мазмуну, өнүгүү мыйзам ченемдүүлүктөрү өтө кызыктырат. Ошого байланыштуу алар өздөрүнөн иш аракеттеринде ошол табышмактуу сырлардын мазмунуна жетүүгү аракет жасашат. Балага тааныш эмес ал сырлар анын кызыгуусун жаратып, чындыкка жетүү багытын иштиктүү деңгээлге көтөрөт да, ошол багыт боюнча чыгармачылык менен аркеттенүүгү багыт берет. Натыйжада, көбүн эсе ошол оюн ишке ашырат. Мисалда муну, баланын өзүнөн оюнчуктарына жасаган мамилелеринен байкайбыз. Механикалык оюнчуктарды бузушуп, ичинде эмне бар экендигин көрүшөп, аягында жараксыз нерсе катары ыргытышып жиберилет. Себеби ал объекттин эми баланын алдында эч кандай таң каларлык сыры жок.

Бул курактагы балдарды ата-энелери ар дайым кээ бир аткарган көнүгүүлөрү, иштери, активдүүлүгү өчкөн мактап коюшса ашыкча болбойт. Ошондой эле өзүн кармай билүүсүн, бети башын, тулку боюн. Кийимдерин таза кармагандыгын белгилеп, адеп-ахлак касиеттеринин да абалы жакшы болуп жаткандыгын конкреттүү мисалдар менен белгилесе, мындай баа ага, стимул катары кызмат жасайт. Мындай абал анын рухий абалын жакшыртып, адеп-ахлак нормаларынын сакталуусун андан ары да талаптагы деңгээлде болуушуна шарт түзөт.

Бул мезгилде балдарды турмуш-тиричилик буюмдары менен тааныштырып, ар биринин аткара турган функциялары, адеп-ахлак жөнүндө, чакан агеме төрөндө айтып берүүнү уюштуруу зарыл. Бул учур баланын сөз байлыгынын байышынын да мезгили. Айлана-чөйрөдөгү коомдук жана табыйгый кубулуштардын көзгө түшпө турган мүнөздүү өзгөчөлүктөрү жөнүндө ыйрөттөр да талапка жооп берет. Ошол эле учурда баладан ар бир айтылган сөздө так жана анык айтуусун калыптандырууга аракет болуушу да мезгилдин талабы болуп эсептелет. Ошондой эле сөз сөйлөсө ыйрөттөр менен гана чектелбестен, сөйлөгөндө көркөмдөп

сыйл, байланыштарын жакшыртуу, маанисинин мазмундуу болушун камсыз кылуу боюнча ата-эне кам көрүүсү зарыл. Ошол эле мезгилде балдарды амалияттык көркөмдүк ыгын байытуу керек. Анын сулурукту сезип, ага карата мамилесин жөндөп, эстетикалык даамын, сезимин өөрчөтүү зарыл. Бул өз кезегинде баланын айлана-чөйрөгү, чындыкка болгон мамилелерин, көркөм көз караштарын байытып, аң-сезиминин өнөтүүсүн камсыз кылып, ой жөргөртүүсүн көөйтөт.

Бир аздап, айтылып берилген аңгеме, жомок же кыскача ыр саптарын кайталап айтып берүүсүн баладан талап кылынса, ал да жакшы пайда берет, себеби кайрадан айтып берүү менен баланын сөз байлыгы артат, эсте тутуусу жакшырат, чөйрө же коом менен эки жактык байланыштын төзөтүлүсүн шарт төзөт.

4 жашар куракта баланын кызыгуусунун көчөгүн мезгили болгондугуна байланыштуу жаратылыштын кубулуштарынын өзгөчөлүктөрүн билүү да ойлондурат. «Эмне себептен түн кирет», «Эмне себептен кар жаап кыш келет», «эмне себептен жыл мезгили алмашат», «эмне себептен жамгыр жаап көн көркөрөйт чагылган жаркылдайт», жана башка анын акылы жетпеген кубулуштар. Ошондуктан түт жөнөкөй түшөндүрүү аркылуу балага түшүнөк берип, алар жөнөндө ата-энелер кыска сабак сөз жасаса жакшы болот. Андай кубулуштардын жаратылышын бир аз болсо да билип алган балада ар кандай жаңылыка өзүнүн каршы туруучу реакциясы пайда болуп, ал аны таңдандандыра да коркута да албайт. Мындайынча айтканда, көн көркөрөгөнүн жана чагылгандын жаркылдаганынан коркпой калат.

Ошол эле мезгилде баланы өсөмдүктөргө, жандуу жаратылышка аяр, урматтоо, сыйлуу менен мамиле жасоо сезимдерин өнөктөрүүгө аракет жасаган жакшы. Ошону менен катар жансыз жаратылыштын кубулуштары менен тааныштыра баштап, алардын биринен биринин айырмачылыктары жөнөндө айткан да ош. Натыйжада баланын жаратылышка болгон мамилеси жөндөлт.

4 жашар бала т оюнкарар болуп, ар т рд багыттагы оюндарды уюштуруп, э менен э алектене баштайт. Мында да ата-эне баласы кызыгып ойноп жаткан оюнуна тоскоол болбой, кайра ага жардам бер аракеттен керек. Бул жашта балага кээ бир математикалык т ш н к т рд да берсе болот, мисал ч н «тар», «ке», «узун», «кыска» «ч бурчтуу», «т рт бурчтуу», ж.б.у.с. Ошондой эле убакыт мезгилин белгил «та атты», «чак т ш», «бешин», «нама-шам», «т н» ж.б.у.с. Салыштырмалуулукка йр т «узун», «кыска», «ке», «тар», «семиз», «арык», «бийик», «т м н», «ак», «кара» ж.б.у.с. Мейкиндик багытына йр т «алга», «артка», «о го», «солго», «жогоруга» ж.б.у.с.

4 жашар баланын ден соолугун чы доо максатында тизесинен ашпаган сууга киринт н уюштуруу ата-эненин милдети. Ошондой эле ата-эне убакты-убактысы менен баласынын эмоционалдык абалын жакшыртуу максатында ар кандай багыттагы маданий иш чараларды уюштуруусу керек. Ал баланын психикалык абалынын к т р к болуусуна шарт т з т.

Советтик к р н к т педагог Антон Семенович Макаренко мындай деген эле - «тарбиянын э негизгиси 5 жашка чейин берилет, 5 жашка чейинки тарбия ыздар бардык тарбиялоо жараяны ыздын токсон пайызын т з т, андан кийин адамды тарбиялоо улана берет». Ушул айткан с з г маани берген болсок, тарбиялоонун э жыш мезгили деп бала т р л г н д н 5 жашка чейинки мезгил эсептелет экен. Себеби, чындыгында да баланын ар жактан активд п п н г п с ушул мезгилге туш келет. Мына ушул мезгилде бала биологиялык, психологиялык, инсандык жактан да орчундуу деформацияларга дуушар болуп, андан о дуу чыгуу й-б л д г тарбия жараянынын уюштурулушуна, анын негизд болуусуна жараша болот. Белгилеп кете турган нерсе, бул жараянда, ата-эне тууган уруктун ролу орчундуу.

Баланын 5 жаш курагы организмдин д р к р п п с п н г п с менен айырмаланат. э н н иш - аракеттери менен пландоо ж н д м жакшырып, аны турмушка ашыруу боюнча ж н д м пайда боло баштайт. Бул жашта бала э

теңдүү курдаштары менен ойногондо, оюндагы аткаруучу ролдорду бөлүштүрүүнү ойноп, ал боюнча план ишаракетин уюштуруу жандымнун ээ болот.

5 жаштагы бала бир нерсени ойлоп табуу куруу сыяктуу жандымдуулуктун көрсөтмөсүн баштайт. Экинчи жаккан кесип ээлеринин ролунда ойногонго аракеттенет. Эрки пайда болуп бекемделе баштайт. Көпчүлүк меселелерди эркине салып чечкенге багыт алат. Кабыл алуусу туруктуулук мүнөзгө негизделип, мындан мурдагы турмуштук тажрыйбасына таянып, бөлүм чыгарат. Турмуш тиричилик буюмдарынын сырткы көрүнүшүн назар салып, анын боегун, формасын, чоңдугун ажырата алат. Ой жүргүзүүсүндө болсо, бир топ алга жылуулар байкалат. Кээ бир кубулуштардын арасындагы байланыштарды оңдоого кудурети жетип калат. 5 жашта бала анча чоң эмес аңгемелерди жомокторду айта алат. Экинчиден жер-туруусун курбалдаштарынын жер-туруусу менен салыштыра баштайт, бул багытта бөлүм чыгарууга да жандым жетет. Музыкалык жандым бар балдар бул мезгилде музыканын коштоосунда кээ бир ыргагы жөнөкөй музыкалык чыгармаларды аткаруусу мүмкүн. Музыканын ритмине жараша интонацияны таштоонун абалда бийлөөсү мүмкүн, музыканын темпине карата өз оюндагы кыймыл аракеттерди аткаруу жандымнун ээ болот.

Бул жаштагы балдарды тарбиялоодо, үй-бүлө жараянында, негизги көңүлдө балдардын денесин чыңдоо, сымбатынын сулуу болуп өсүүсүн кам көрүү, ар түрдүү жаракаттан сактоо, чарчоосуна жол бербей, алардын көңүлдөрү куунак болуп өсүүсүн көңүл бурган дурус. Бул курак балдарга ар тараптан гармониялык тарбия берүүнүн эң бир ыңгайлуу учуру. Себеби, алардын кабыл алуу жандым экинчиден чегине жеткен мезгили. Баланын эсте тутуусу 8-9 жашка караганда 5-7 жашында бир топко көчтү болот. Бул мезгилде бала көп нерсеге кызыгат. Экинчи коноктор келгенин жактырат. Коноктордун сөздөрүн таасирденет. Алардын сөздөрүн өтө кызыгуу менен угат, барын бардай кабыл алат. Алардын сөздөрү жергиликтин терең орун алат. Ошондуктан коноктор келгенде баланы «тур, аркы ыйга кирип отур, уят болот»

деген сөздөр жарабаган кырсык. Себеби, турмуштун оошкыйышы коноктор тарабынан көп айтылат. Ошондуктан да бала чечен андай сөздөрдү уккандык кызыктуу. Эгерде бөлмө кандай шартта, кандай чөйрөдө жашабасын, жакшы, бейпил, жомоктогудай жашап жатамын десе, 5 жашка келгенде баарын таразалап, «жакшы», «жаманын» ажырата биле баштайт. Ал көбүн эсе, чечен окшогон курбалдаштары менен мамиле тартып, алардын чөйрө, турмуш тиричиликтери менен таанышуу жараянында ички сезимдерине таасир берген турмуштук факторлордун негизинде чечен алдынча бөлмө чыгаруу мекенчилдигин ээ болуп, жашоо деңгээлинин абалына маани берет. Бала 5 жашында чөйрө-бөлмөдөгү мамилелер, айрыкча ата жана энесинин мамилелериндеги ырайды байкоосу көчөйт. Ата-энелердин арасындагы мамилелер бирин-бири сыйлоо, урматтоо, аяр мамилелерге бай болсо, жаш баланында психологиялык абалы талаптагыдай болуп, жашоо кунары көтөрүлөт дегенде жерет.

5 жаштагы баланын дүйнөнү таанып-билүүсү чечен, ой жүргөртүүсү көчөйүп, кубулуштардын бири-бири менен байланышын аңдап, бир нерселердин жалпы жакындыгын жана айырмачылыктарын айырмалай баштайт. Алардын багытын аныктап пайда-зиянга ой жүргөртү баштайт. Айлана чөйрөсүндөгү жакын адамдарына пайдасын тийгизүүгө аракеттенет. Колунан келбесе да атасына же энесине жардам берүүгө аракеттенет. Анын мындай ач сезимдүү аракетине ата-эне тешүү менен мамиле жасаганы ошол. Баладагы мындай жакшы башталышты кээ бир учурларда аны кагып, силкип, «көчө жетпейт», «колуңдан келбейт» дегендей сөздөрдү айтып чечерп коебуз. Бул туура эмес. Тетирисинче баланын андай ишмердүүлүгүн колдоп, мактап коюу талап кылынат.

5 жаштагы баланын сөз байланыштары жакшырып кээ бир адабий чыгармаларды же жомокту айтып бергенге жөндөмдүү болот. Мекенчилдиги болсо ата-энелер алардын фантазиясынан чыккан ойлорго кулак тешүүсү жакшы болот. Себеби, бул мезгилде баланын сөз байлыгы жетишеерлик даражада чечен, анын бир нерселерди айтып берүүгө бол-

гон кызуугулары арта баштайт. Ой жогортоочунда кептеген кабарлардын запастары тизилет. Мамиледе болуу кызыкчылыктары артып, аны уга турган адамды издей баштайт. Ушундай мезгилде ата-энеси мамиледе болгону о. Себеби, алар анын ой жогортоочу натыйжаларын тешинип, ага туура багыт бере алышат.

5 жаштагы бала өз теңдүүлөр менен ойноону пт жактырышат. Оюндун максатын тактай алат, аны багыттайт, нукка салууга аракеттенет. Көркөм чыгармалардын оо каармандарын тешинип, аларды сыйып, аларга болгон урматтоо сезимдери өнөгөт, эсте тутуусу өөрчөй баштайт. Бул мезгилде, балдарды достукту урматтоо, көп пейилдүүлүк, акыйкатчылык, чынчылдык, баатырдыкка багыттоо натыйжалуу болот. Себеби баланын жеке өзүнүн идеалы пайда боло баштайт. Ага болгон мамилеси жаралат. Турмуштагы, чөйрөдөгү адам рухуна тасир берүүчү кээ бир кубулуштар жаш баланын аң-сезимине сиңип, анын дүйнөгү болгон көз карашынын реакциясына айланат. Бул мезгилде ата-эненин негизги бала тарбиялоодогу иштеринин бири, баланы айлана-чөйрө менен, курбалдаштары менен урматтоо, сыйлоо мамилелеринде болуу, өзүнүн аракеттерин ошондой эле курбалдаштарынын аракеттерине баа берип, турмуш тиричилик буюмдарына этият мамиле жасоого өйрөтүү болуп эсептелет. Ошондой эле тарбия багыты балдарга ата мекенин сыйып, анын жаратылышын коргоо, жаратылыштын сулуулугуна суктануу сыяктуу багыттар менен толукталып, жаш муундун көндүлүк турмушундагы маселелеринин бири болуп калганы, оо таасирин берет.

5 жашар баланын тилинин так, тешинектүү чыгышына да ата-энелердин аракети зарыл. Алар менен зерикпестен «р», «с», жана башка алардын айтуусун кыйындаштырган тамгаларды ар түрдүү мисалдар менен көбүрөөк айттырса, тилдин туура чыгышына оо таасирин тийгизет.

Бул мезгилде айрыкча баланын кызыгууларын көп ейтип, жөнөкөйдөн татаалга деген принцип менен таасир берилсе, анын ар тараптан тарбия алуусуна шарт тизилп, таанып-билүү жөндөмү өнөгөп, билермандык деңгээлине шык ко-

шулуп, ал анын сөз-сөзүнүн стимулуна айланат. Бул учур баланын интенсивдүү сөзүн камсыздаган мезгил болгондугуна байланыштуу ата-эненин алдында көптөгөн милдеттер пайда болот, атап айтканда:

- тамакты туура отуруп, маданияттуу тамактанууну өйрөтүү,
- дасторкондун алдында отуруунун тартибин өйрөтүү,
- ашкана приборлорун туура пайдаланууну өйрөтүү, ж.б.у.с.

Мындан тышкары адеп-ахлак нормалары жөнүндө тешенек берип, аны сактоону талап кылуу. Чоңдорду урматтоо, кичиктерди ызаттоо керек экендигин тешендер. Баланын туура салам айтуусун калыптандыруу, аны дайыма көз жаздымдан чыгарбоо.

Ушул мезгилде балдардын гумандуулук сезимдерин ойготуу туура келет. Андан тышкары 5 жашар бала өзүнүн атын, ата-энесинин атын, канча жашка киргендигин, өй-бөлдөгү ага-инилеринин, эже-сиңдилеринин атарын билүүсү керек. Ошондой эле дарегин, кайсыл жерде жашаарын, кошулары кимдер экендигин билгени дурус. Кээ бир жолдон тешен тартибин билгени да ашыкчалык болбойт. Буга кошумча кээ бир автоуналардын маркаларын билип алганы талапка жооп берет. Бир аздап, компьютер менен иштөө, телефон менен сүйлөшүүгө окшогондор менен таанышуусу зарыл.

Бул жашта улуттар аралык достук сезимдерин ойготуу да жакшы натыйжалар берет.

Көчө жеткен иштерге баланы активдүү тартуу зарыл. Ошондой эле баланын башка кошулаш балдар менен ойноосуна тоскоол болбоо, ага шарт түзөп берүү, баарын белгилүү режим менен.

Баланы аң-сезимине өй-бөлдөгү, жакшы адаттар, ыр-адаттар, каада-салттарды сиңирүүгө маани берүү зарыл.

Элементардык математиканын кошуу, алууну манжаларда өйрөтүү, баланын өз алдынча 1 ди 1 ге кошуу, 2ден 1 ди кемитүү дегендей функцияларды аткарууга багыттоо. Өз алдынча ой жүзгөртүүгө шарт түзөт. Ошондой эле ылайык ар тараптан нерселердин кебетесин келиштирип жасаганын ар

тараптан колдоо керек. Бир гана аны жасоодо тыкандык кѳрсѳтѳп, кийимдерин, кебете - кепширин ылай, чаѳ кылбай ойноосун ѳтѳнѳѳ зарыл, ошого ѳйрѳтѳѳ керек.

Дене тарбиясы багытында топ чаап, топ тѳѳп ойногонго мѳмкѳндѳк берип, аякка-быакка чуркандыгын колдоого алуу дурус. Булардын баары баланын кыймыл аракетин координациялап, теѳ салмактуулукту кармоого жардам берет. Велосипед минѳѳ, сууда сѳзѳѳгѳ окшогон кѳнѳгѳѳлѳргѳ тоскоол болбоо керек.

Ар кандай даталарга карата уюштурулган майрамдык салтанаттарга катыштырып, кечинде, кѳргѳн билгендерин айттыруунун да мааниси чоѳ.

Ошондой эле 5 жашар бала табышмак айтканга да, тапканга да жѳндѳмдѳѳ болуп, аны менен алектенгенге кызыгуусу артат. Ата-энелер мына ушул ѳзгѳчѳлѳк да маани берсе пайдалуу тарбиялык иш ишке ашат.

Мындан тышкары ар тѳрдѳѳ себептер менен бала менен баарлашууда болгон мезгилдерде макал, лакаптарды да кѳбѳрѳѳк айткан дурус, себеби алардын кѳпчѳлѳгѳ баланын эсинде сакталып калат. Макал-лакаптардын тарбиялык таасиринин чоѳ экендиги баарыбызга тѳшѳнѳктѳѳ.

5 жаштагы баланын эрктик касиетин бекемдѳѳ максатында ата-энелер атайын кѳнѳгѳѳлѳр уюштурса жакшы болот. Анын жолдору ар тѳрдѳѳ. ѳѳ негизгиси баланын эрктик аракетин бекемдѳѳ керек.

6 жаштагы баланын балалык ишмердѳѳлѳгѳнѳн формасы жана мазмуну ар тѳрдѳѳ жана бай боло баштайт. Ар кандай турмуштук кубулуштарга 6 жаштагы баланын мамилеси ѳз алдынча, тѳшѳнѳѳ, боолгоо, аркылуу тѳзѳлѳт. Баланын баш мѳэси анын ар бир кыймыл аракет, психикалык абалын башкарып жѳндѳѳ баштайт. Кыймыл аракети татаалданып, мѳмкѳнчѳлѳктѳрѳ кеѳейет. Курбалдаштарына карата болгон мамилелери жактыруу же жактырбоо сезимдеринин негиздеринде тѳзѳлѳт. Мамилелер татаалданып барат. Кѳз карашы кеѳейет, дѳйнѳ-таанымы негиздѳѳ фактыларга негизделе баштайт. Кѳѳ бир жеѳил-желпи иштерди аткарат. ѳз жѳрѳѳ-туруун кѳз жаздымда калтырбайт, керек болсо,

башкара баштайт. Өз кезегинде бул анын өспүрүмдүгүн өздөнүн оң таасирин тийгизет.

Бул жашта бала өзүн окууга даярдай баштайт. Анын мектеп турмушуна болгон кызыгуусу артат. Окууну, жазууну, эсептөөнү өйрөнгөсү келет. Бул абал баланын көңүл буруу,эсте тутуу ой жүгөртүү, сезимдерин курчутуп, кандайдыр бир аң-сезимдүү аракеттерге багыттайт.

6 жашка келген бала «кечее», «бүгүн», «эрте» деген сөздөрдүн маанисине жете баштайт. Анын багытты билүү жөндөмү да өрчүйт, кайсыл жакта эмне бар, мектеп кайсыл жакта, кандай жол менен барарын тактай алат.

6 жашта баланы көрсөтмөлүү-образдык ой-жүгөртүүсү түт тыгыз өнүгү баштайт. Акыл калчоо жөндөмүнү ээ болуп,оюнун натыйжасын чыгара алат. Сөйлөө жөндөмү бир топко жөндөмлүү,сөздөрдү так, таза айта алат.

Чоңдор менен тыгыз байланыштарды түзүү аркылуу балдар бир аздан мамилелердин татаал формаларына да жетишип,чоңдор менен болгон биргелешкен аракеттеринин натыйжасында алардын сезимдери, эрктик жана адеп-ахлак сапаттары өнүгөт.

6 жашта бала туруктуу эмоцияга (ырайга) ээ болуп, ар кандай кырдаалдарды кабыл ала баштайт, балдар сезимдерин өз алдынча башкарып, жалпы кабыл алынган формалардын денгээлинде пайдаланууну өйрөнөт.

Бул мезгилде ата-энелер перзентинин акыл-эсин өстүрүүгө, ден соолугун чыңдоого, кызыкчылыктарын арттырууга, эмгеке жөндөмдүүлүктөрүн өрчөтүүгө айрыкча маани бергендери оң. Режимди, тазалыкты сактатып, өзүн-өзү тейлөөнү уюштуруу керет. Ыймандуулугун арттырып, анын принциптери менен тааныштыруу, аны көндүлүк турмушунда кыйшаюсуз аткарусун талап кылуу зарыл. Жакшы менен жаманды так ажырата билүүгө өйрөтүп, жамандыкка жолобоо сезимдерин калыптандырууга аракеттенген оң. Өз кийимин жакшы кийип, аны сактап, таза кармоо шык-жөндөмдөрүн талаптагы нормага алып келип, аны жашоонун нормасына айлантууга аракет жасоо. Ошол эле мезгилде тартиптүүлүккө жана уюштуруучулукка өйрөтүү.

Балдардын акыл-эс жана амалияттык жөндөмүн өнөктөрүнөн улантып, өзүнөн ишмердүүлүгүндөгү аракеттерин ар дайым көзөмөлдөп баруу жолдорун өйрөткөн талапка жооп берет. Бул мезгилде ата-энелер балдарынын айланачырын, кээ бир кубулуштарды анын жаратылышын байкоо аркылуу чындыкка жетүү жөндөмүн жакшыртуулары зарыл. Байкоо аркылуу жаратылыштагы мезгилдин өзгөрүүлөрүн билүүгө, чөйрө кубулуштарынын табиятын таанып билүүгө, ал боюнча өз алдынча ой жүргүртүүгө өйрөтүүдө, ушул мезгилде зарыл. Себеби баланын көн сайын өсүп бара жаткан дүйнө туюмунун талаптарын канааттандырууда оңойго турбайт. Ал максаттарга жетүү ата-энелердин алдында өтө көп мөчөлүштөрдү жаратат. Ошого карабастан ата-энелер баланын биринчи педагог-тарбиячысы катары, көптүгүн, эсепке алынбаган алдын ала пландаштырылбаган тарбия багытындагы милдеттерди аткарууга милдеттүү, себеби жогоруда белгиленген тарбия жараянын алардан башка эч ким аткарбайт. Тарбиялоо багытындагы өзүнөн адеп-ахлактык карызын, ал багыттагы өзүнөн улуу миссиясын ар бир ата-эне аткарууга кам көрүүсү зарыл. Ал өчкөн жогоруда көрсөтүлгөн өзгөчөлүктөргө маани берип, ага чыгармачылык менен мамиле жасап, тарбиялоо жараянында иштиктүү пайдаланылса жакшы натыйжаларды берүүсү бышык.

Жогоруда өй-бөлү деген эмне, анын коомдогу мааниси кандай, өй-бөлү шартында перзентерибизди тарбиялоодо эмнелерге маани берүү зарыл экен, айрыкча көзөмөлдө эмнеге бурган оң экендиги, балдардын жаштык өнөкчүлүгү, психикалык абалы, аларды өз учурунда байкап ага карата мамиле жасоо боюнча ата-энелерге азын оолак тешендирмөлөр берилди. Эми, тарбиялоо анын маныз-мааниси, анын зарылчылыгы жана кантип тарбиялайбыз деген маселелерге токтолсок.

Баланын 6 жашка толгонун мисалга алчуу болсок, «темир канат» болгон таранчынын баласындай болуп, учканга аракет жасап калат, көп нерсеге акылы жетет. Жакшы менен жаманды бир топко айырмалап билишет. Ата-энесинин көзүлөн алып, алардын айтканын аткарып, алардын ырай-

ын толук байкаганга жарап, ошого жараша мамиле жасоого аракет жасай башташат. Өздөрүн окууга барууга даярдашып, ага-эжелеринин сумкаларын көтөрүп, мектепке жөнөгөндө дуурап, жазганга, окуганга аракет жасайт. Ушул мезгилде ата-энелеринин колдоосуна муктаж болот. Алардын андай аракеттерин чөдөр колдоп, жактырса баланын көңөлү көтөрүлүп, баштайын деп жаткан ишине туура экендигине ишеним пайда болот. Ошол багытта аракетин улантат. Эгерде Өзүнүн кылык-жоругунун айынан чөдөрдүн «агадын сумкасын коюп кой», «жыртасы», «кармаба» деген каттуу сөздөрдү укса анын аракеттенбө демилгеси басаңдап, окууга болгон каалоосу да төмөндөп кетет мекен. Бул маселеде өтө этияттык талап кылынат. Балдардын өздүк демилгесин колдоп, «эгерде окууга барсаң жаңы сумка алып беремин», «мектепке барганыңда жаңы кийим, китептер, ручкалар алып беремин» деп балдарды шыктандыруу зарыл.

Ошондой эле «мына, сен дагы чөп жигит болуп калдың, жакында мектепке окууга барасың», «мектепте көптөгөн нерселерди өйрөнсөң, окутат, бийлетет» дегендей сөздөрдү айтып, окуунун баалуу социалдык мотивдерин тешөөндүрүп барса, өз кезегинде ал баланын кызыгууларын, активдүүлүгүн көтөрүт. Эч качан окуу, мектеп менен коркуткан жарабайт.

Өй-бөлү тарбиясы баланын жашоосундагы, инсан болуп калыптануусундагы негизги мезгил болуп эсептелет. Балдарды өй-бөлүдө тарбиялоо көпчөлүк учурда субъективдүү мүнөзгө ээ. Ал көбүн эсе ата-энелердин маданиятына жана адеп-ахлак деңгээлине, турмуштук тажрыйбасына, планына, идеяларына жана кылык жоруктарына, социалдык мамиле жасоо жосундарына, өй-бөлүлүк ырып-адат, каада-салттарына байланыштуу. Ар тараптан өнөкчү инсандын калыптануусун өй-бөлү тездетип да, акырындатып да коюусу мекен.

Тарбиялоо деген эмне?

Тарбиялоо - бул, чөп адамдардын максаттуу, пландаштырылган төрдө өсөп келе жаткан муундун кулк-мүнөзүн, адеп-ахлагын, жөрм-турумун, көз-карашын, рухун, ма-

милелерин, ыймандуулук касиеттерин, инсандык сапатын калыптандыруу үчүн ар дайым жасаган аракеттери, тарбиялоонун мазмуну тарбиячынын идеялына байланыштуу болот. Берилген тарбиянын салмагынын өлчөгүчү коомдун идеалынын талабы. Коом өзүнүн талабына, зарылчылыгына жараша тарбиянын багытын аныктайт. Эң негизги талап, инсанга ар тараптан тарбия берүү. Мына ушул айкалышкан иште ый-бөлүнүн, ата-эненин, тууган уруктун атайын орду бар. Аларга атайын функцияларды аткаруу милдеттери чегерилген.

Мектеп жашына чейинки курактагы бала, ата-эненин жетекчилигинин астында иш-аракеттеринин бир нече түрүн ырааттуу түрдө өздөштүрүп алууга жетишет. Тарбия жараянында бала ар түрдүү иштерди өйрөнүп, аны системалык түрдө кайталоого алып, турмуш нормасына айлантат. Мисал үчүн, эрте менен туруу, жунуу, кийинүү, дасторконго отуруп, ашкана инвентарларынан пайдалануу ж.б.у.с. амалияттык аракеттерди бирөөнүн жардамысыз эле ишке ашыра башташат. Ал эми баланын рухий аракеттери психикалык өнөтүүсүнүн негизги мазмунун түзөт.

Өсүп келе жаткан муун ата-энелеринин айткандарын алардын көзөмөлүнүн астында дайыма аткара беришсе, кандайдыр бир маанилүү ыкка ээ болушат. Ал эми кыймыл-аракеттин бир топ, кайталанган жараяны ык деп аталат. Ык жашоодогу көнүмдүк аткарылган көптөгөн кыймыл-аракеттер менен мүнөздөлөт. Ык-кайталоонун натыйжасында иштелип чыгат да андай кайталоо болбой калганда ал унутула баштайт же болбосо начарлашы мүмкүн. ошондуктан ый-бөлүдө тарбиялоо жараянында ата-энелер балдарынын ыкмашыгууларынын натыйжаларын сактап калуу багытында талыкпаган көзөмөлүн алып барууга тийиш.

Бардык эле ый-бөлүлөргө тарбиялоо жараяны боюнча бирдей сунуш берүү мүмкүн эмес, турмуштагы ар түрдүү кырдаалдарга бирдей тарбиялык рецепттерди берүүгө мүмкүн эмес, эч качан мүмкүн болбойт. Себеби ар бир ый-бөлүнүн өзүнө жарашыктуу, өзүнө гана таандык өзгөчөлүктөрү бар. Ошондой болсо да кээ бир жалпыланган, турмуштук таж-

рыйбадан алынган сунуштарды берсе болот. Андай сунуштардын катарына орус элинин уулу педагогу Т.В. Воликованын

- «Й-бөл атмосферасы»,

- «Ата-эненин абрую» деген, Украина элинин крпнкт даанышман педагогу В.А.Сухомлинскийдин «10 ммкн эмес» деген сунуштарын кошсо болот.

Айрыкча бала тарбиясына й-бөлд тзлгн кызматташтык атмосферасынын мааниси чо. Й-бөлнн атмосферасын кандайдыр бир прибор менен лчг болбойт, аны кандайдыр бир цифралар менен крсг болбойт, себеби анын клм же аянты жок. Аткарылган иштердин натыйжасы жаркын крпнбйт, сандык крсгч аныктала албайт. Атмосфера дегенибизде кптгн факторлордун жыйындысын тшнбз. Ал факторлор й-бөлд аракеттенет, алар балдардын сапаттарына з таасирлерин тийгизет, й-бөл мчлрп з ара мамилелерин жндйт. Атмосфера й-бөлнн кндлк жашоо турмушун тескеп, тарбиялайт, анын ички жана сырткы байланыштарын бекемдейт. Й-бөл атмосферасында чо муундун сп келе жаткан муунга баалуу социалдык тажрыйбасын берп жараяны уюштурулат.

Й-бөлдг тзлгн ыгайлуу адеп-ахлак микроклиматы ар бир й-бөл мчснн турмуш тиричиликти уюштуруу, зн-з тейл сыяктуу иштерге активдк катышуу, «меники», «сеники» деген тшнктрдн негизинде блнбгнг йртт, кызыкчылыктардын бир чекитке келсн шарт тзт. Балдардын психикасына майрамдарга даярдануу жараяны жагымдуу таасир берет. Алар биргелешип даярданышат. Чогуу ишт да балдардын активдлгн жогорулатып, тапшырылган ишти аткаруунун жоопкерчиликти сезимдерин ойготот, демилгеллкт жаратып, й-бөл чн жакшы иш жасап коюга багыт берет.

Й-бөл баланы адамдык баалуулуктар менен куралдандырып, кыйынчылыктарга чыдамкай, жаман таасирлерден алыс болуу сапаттарын бекемдг милдетт. Й-бөлнн

ички мамилелерин тыгыздаштыруу ата-эненин бардык балдарына бирдей мамиледе болуп, аларды бөлбөй, ички тартипти бирдей кармаганына жараша болот. Канчалык ички тартип таасирдүү болсо көп балалуу бөлбөлдөгү тарбиянын орду бараандуу болуп, биринин-бирине болгон мамилелери адеп-ахлак нормаларынын чегинен ойлук менен чыгып кетпейт. Аны мектепке чейинки бала бөлбөлү шартында алап алуу мүмкүнчүлүгүн ээ.

Бөлбөлдөгү ата-эненин чыдамкайлыгы балдардын мүнөздөрүн калыптандырууга тездентиз таасир берет. Көпчүлүк учурларда баланын кээ бир кескин аракеттерин байкабай коюу, кыйыктыгына маани бербей, ал чечкен аны жекирбей коюу, же болбосо мүнөзүн сыкпай турган насыят, көрсөтмөлөр менен мээсин толтурбоо сыяктуулар. Ар кандай тарбиялык иш өз ара мамилелердин ыңгайлуу абалы тзлп турган мезгилде таасирлүү болот. Мына ошол мезгилде көбүн эсе турмуш оош-кыйыштары жөнүндө, адамдын бул жарык дүйнөдөгү ээлеген орду, турмуш чындыгы жөнүндө, учур келип ар кандай адам бул дүйнөдөн өтүргандыгы жөнүндө, бул табийгый абал экендиги, ага өтө капа болгондун кереги жок экендиги жөнүндөгү ага геме дөкөндүр куруп, баланын а-сезимине жеткирген о. Себеби буларды айтпаса жаш бала билбейт. Ошондуктан 3-4 жаштагы балдар «булар эмнеге ылашып жатышат» дешип таыркашып карашып туруша беришкендиктерин көрүп жөрүбөз. Жаш бала чечкен «өлм», «жашоо» тшнөксө нерсе. Ошондуктан да баланы кайра-кайра «дубалдын башына», «даракка чыкпа жыгылып бир жери сынат, же мойну сынып өлсө» дегенине да болбостон чыга берет. Себеби «сынуу», «өлм» бөбөккө белгисиз сыр, ага маани бербейт, көпөл да бөлбөйт.

Баланын бөлбөлдө мүнөзүн калыптанышы көптөгүн факторлорго байланыштуу болуп, көбүн эсе бөлбөлү мөчөлөрүнүн өз ара мамилелеринин жылуу, жумшак, урматсыйга негизделген ырайы тзлп, бөлбөлдө тзлгөн адеп-ахлак, психологиялык климаттын кандай даражада экендигине байланыштуу болуп, баланын адеп-ахлак туруктуулугу жогорудагы згөчөлүктөрдүн негизинде бекемделип

мнэнзэн чордонуна орун алып, анын жрп туруу нормасына айлана баштайт. Ошол й-блнн жакшы адаттары баланын ким болуп жетилснн тздн-тз таасирин тийгизет. Ошентип й-бллдг тзлгн иштикт адеп-ахлак, психологиялык климат менен й-бллдг тзлгн педагогикалык процесс й-блл мчлр арасындагы жагымдуу ырайдын бирдикт кызматташкан аракеттеринин натыйжасында гана ар тараптан нккн, заманбап, коом эсепкткн, тгррг тп келген инсан калыптанышы шартталат..

Бала тарбиясындагы т манил шарттардын бири, ата-эненин й-бллдг аброю. Аброй-бул бийлик. Эгерде ал бийлик адеп-ахлак чегинде болсо, акыйкаттыкта жргзлс, сйп жана бирин-бири урматтоо чегинде уюштурулса, чыныгы абройго айланат. Андай абройго ээ болуу чн ата-эне зннн ата-энелик ролун турмушка, чйрг, адеп-ахлак талаптарына, лглл жашоо, урмат сыйга татыктуу касиеттерин крснт менен й-бллснн жашоосун башкаруусу менен жетет. Айрыкча ата-эненин адептлгнн з балдарына тийгизген таасири т жугумдуу, ченемсиз. Сзсз й-бллдг эркек балдар атасын, ал эми, кыз балдар болсо энесин карашат. Аларды дууроону жактырышат.

Й-бллдг ата-эненин мектепке чейинки балдары тарбиялоодогу э негизги максаты:

1. Адептлкк тарбиялоо.
2. з алдынчалыкка йрт.
3. Баланын а-сезимине ыймандуулуктун принциптерин сиир.
4. Жрп-туруу нормаларын калыптандыруу.
5. Дене жана кара кч тарбиясын берп.
6. Пайдалуу эмгекке тартуу.
7. Ата-эне, тууган урукту жана йн сйп сезимдерин бекемдп.
8. Илим-билимге кызыгуусун ойготуу.
9. Дйн таануу жндмнн ннгсн жардам берп.
10. Турмуш чындыгы менен бир аздап тааныштыруу.
11. здк кркм дйнснн ке ейишине шарт тзп.

12. Рухий д<sup>н</sup>йн<sup>с</sup>н<sup>н</sup> ке<sup>н</sup>, мазмундуу болуусу <sup>н</sup>ч<sup>н</sup> к<sup>н</sup>ч-аракет жумшоо.
13. Коомдун кызыкчылыгынын талабы менен жашоого багыт бер<sup>н</sup>.
14. Перзентке анын, <sup>н</sup>й-б<sup>л</sup>л<sup>т</sup>рк<sup>кт</sup>р<sup>н</sup>н бири экендигин сездир<sup>н</sup>.
15. <sup>н</sup>й-б<sup>л</sup>л<sup>д</sup>г<sup>н</sup> укук жана милдеттер ж<sup>н</sup>нд<sup>т</sup>ш<sup>н</sup>к бер<sup>н</sup>
16. Мектепке, окууга даярдоо
17. Ар тараптан тарбия бер<sup>н</sup>

Жогорудагы кээ бир к<sup>р</sup>с<sup>т</sup>лг<sup>н</sup> максаттар <sup>н</sup>й-б<sup>л</sup>л тарбия жараянында ырааттуу ишке ашса, келечекте коомубуздун керегине жараган салабаттуу, илим, билим, тарбия к<sup>р</sup>г<sup>н</sup>, маданияттуу, интеллектуалдык де<sup>г</sup>гээли жогору, эрудициясы <sup>н</sup>н<sup>к</sup>н перзенттер жаралат. Ал, <sup>н</sup>з учурунда, ата-энелердин перзенттери алдындагы аброюн к<sup>т</sup>р<sup>т</sup>.

Балала <sup>н</sup>й-б<sup>л</sup>л<sup>д</sup> тарбия бер<sup>н</sup>н ырааттуу ж<sup>р</sup>г<sup>з</sup>н<sup>н</sup> <sup>н</sup>ч<sup>н</sup> биринчи кезекте, ата-энелер педагогикалык илимдерди окуп-<sup>н</sup>йр<sup>н</sup>н<sup>с</sup>, баланын психикалык абалын байкоосу, кызыкчылыгын аныктоосу, анын абалын т<sup>ш</sup>н<sup>н</sup>, ага олуттуу мамиле жасоосу керек. Педагогикалык илимди билбей туруп, тарбия жараянын туура уюштуруу кыйын. Баланын психологиясын билбей туруп, ага туура мамиле жасоо кыйындашат. Анын психологиясын <sup>н</sup>йр<sup>н</sup>н<sup>н</sup> т<sup>р</sup>лг<sup>нд</sup>н башталуусу керек. Себеби, жыл санап баланын <sup>с</sup>жараянында анын психикалык касиеттери к<sup>з</sup>г<sup>к</sup>р<sup>н</sup> баштайт. Кайсыл жерде жана кайсыл абалда байкашыбыз м<sup>м</sup>к<sup>н</sup>?

**Биринчиден,** оюнда. Ойноп жатканда же оюнду уюштуруп жатканда, баланын жашоосунда оюндун мааниси чо<sup>н</sup>. Оюн-бул <sup>н</sup>з<sup>н</sup>ч<sup>н</sup> таанып-бил<sup>н</sup> мектеби, бул баштапкы мектеп, бул ой-ж<sup>г</sup>рт<sup>н</sup>н, изилд<sup>н</sup>н, тыянактар чыгаруунун лабораториясы, бул амалияттык сабак алуучу жана колдонулуучу сфера. Бала оюндан <sup>н</sup>з<sup>н</sup>н <sup>с</sup>п <sup>н</sup>г<sup>с</sup>н керек болгон к<sup>пт</sup>г<sup>н</sup> табышмактуу сырларды <sup>н</sup>йр<sup>н</sup>т. Баланын мектепке чейинки мезгили к<sup>б</sup>н эсе оюн менен байланышкан. <sup>с</sup>п жаткан баланын кызыгууларынын горизонту ке<sup>н</sup>. Бардык нерсени билгиси келет. Ал максатта

кѐбѐн эсе ата-эзелерине, ѐй-бѐлѐ мѐчѐлѐрѐнѐ, тууган урук-тарына жана оюнга кайрылышат. Кандайдыр бир деѐгээлде ѐзѐн ойлоткон жоопторду ала алат, кээ бир мезгилдерде канаатанбай да калуусу мѐмкѐн. Бирок ар кандай багыттагы оюндар сѐзсѐз баланын аѐ-сезимине кандайдыр бир жаѐылыкты киргизип, дѐйнѐ-таанышын кеѐейтип, рухий дѐйнѐсѐн байытат. ѐй-бѐлѐ тарбиясынын калыптандыруучу чараларынын бири балдар менен уюштурулган улуттук оюндар. Балдардын аѐ-сезимдѐѐ болуп ѐнѐгѐѐсѐндѐ алардын ѐз орду бар. Мектепке чейинки балдардын оюндары артѐрдѐѐ образдарга бай. Ойношкондо да ушунчалык образга кирип, кѐргѐндѐ-кѐргѐндѐй, билгенди-билгендей ойногонго аракет жасашат. Оюн жараянында аларды алагды кылгандарды жактырышпайт. Оюнга ѐтѐ берилген балдар, оюн тартиби бузулганда жолдоштору менен урушуп-талашканга чейин барышат.

Кѐпчѐлѐк ата-эзелер, ѐй-бѐлѐлѐр баласынын жашоо, ѐсѐѐ, турмушундагы оюндун ээлеген ордуна жеткилеѐ маани берише беришпейт. Оюн аркылуу баланын дѐйнѐ карашынын кеѐейишин, коомго болгон мамилесинин ордун, адеп-ахлак тѐшѐнѐктѐрѐнѐн калыптанышынын деѐгээлин сезе беришпейт. Ар кандай оюндарды уюштуруу менен бала ѐзѐнѐн кызыгууларын, турмуштук таламдарын кандырат, кѐз карашын кеѐейтип, акыл-эсин толуктайт, салыштырып кѐрѐт, талдоого алат, чындыка жетет, натыйжа чыгарат. Мисал ѐчѐн 4-5 жаштагы бала «Паѐ бы-шаѐ бы» деген оюнду ойноп жатканда, анын сезѐѐ, сезими жакшы иштейт. Себеби ал ылайдан паѐ бы-шаѐ быны жасап жатканда оюктун айланасы жалпайып калбасын ѐчѐн ылайды ийлеп бышыруу керектигин аѐдайт. ЫЫлайды топтой кылып тоголотуп, андан кийин жогору жагынан басып тегиздеп, ортосун бармак менен оюп кѐѐдѐй жасап, кѐѐдѐйдѐн астын жукартып, паѐ бы-шаѐ быны кѐмкѐрѐп жерге урганда эче керек кѐбѐрѐѐк жарылып пайда болгон жарыктын аянтынын чѐѐ болгонуна аракет жасаган. Себеби жарык канчалык чѐѐ болсо, жарыкты жабуу ѐчѐн апоненти ошончолук чѐѐ ылай кетирген, ылаѐ менен жарыкты толтуруу мезгилинде эки

жактык нараазычылыктар пайда болгон. Ар бир бала өзүнүн позициясын коргогон. Өзүнүн тууралыгын жактап, ал өчүн өзүнүн психикалык жөндөмдүүлүктөрүн ишке салып, пикир келишпестиктерди өзүнүн пайдасына чечүүнү камсыздоого аракет жасаган. Нараазычылыкты адилеттүүлүк менен чечүүгү тырышкан.

Оюнду уюштуруу өчүн бирдей көлөмдөгү ылай талап кылынган. Оюнду 2 ден ашык бала ойногон. Ким көп ылайга ээ болсо ошол жеңген.

Кыймылдуу оюндарды сөзсөз баланын курак жаш өзгөчөлүктөрүн эске алып уюштурган оюм. Мектеп жашына чейин бала кыймылдуу оюндарды тез өздөштүрөт, себеби алардын аткарган иштеринин ар бири алар өчүн кызыктуу, жаңылык. Аларды өздөштүрүүгү алар ынтызар. Кыймылдуу оюндар балдардын организмнин функцияларынын өнүгүүсүн оюм таасир берип алардын жалпы жонунан өнүгүүсүн пайда келтирет. Кыймылдуу оюндар балдардын организмдеги биологиялык жараяндарды тездетет, кыймыл аракеттерди тизмеке келтирет, дем алуусун стабилдештирет, денедеги зат алмашууну жөндөйт, жалпы жонунан көсп-өнүгүүсүн шарт түзөт. Канчалык кыймылдуу оюндардын багыты аныкталган болсо ошончолук алардын натыйжасы пайдалуу болуп, али толугу менен калыптана элек баланын кыймыл аракеттерин жөндөйт, калыптандырат. Ата-эне канчалык перзенти менен жакын болуп, пайдалуу дене-тарбия кыймылдарын, көнүгүүлөрдү жасашса ошончолук алардын мамилелери тыгыздашып, байланыштары бекемделип барат. Өз кезегинде бул абал эки жактык мамилелерден жемиштүү болуусуна шарт түзөт.

5-6 жаштагы кыздар куурчак оюнун ойношкон. Куурчак оюнун бир же андан көп кыздар ойносо болот. Ал өчүн кыздар бир топ куурчактарды өздөрү жасашып алышкан. Жасоо технологиясы өтө жөнөкөй болгон. Ага карбастан бир топ убакытыны талап кылган. Өз мезгилинде бул кыздан жогоркуэртүүлүктү талап кылган. Куурчакты жасоо өчүн 1 даана 20 сантиметрден ашпаган, 1 даана 10 сантиметрден ашпаган шыбак жыгачы жана ар түстөгү жип

жана кездеме кесиндилери болсо жетиштүү болгон. Андан калганы кыз баладан эрикпей отуруп, куурчак жасоону талап кылган. Куурчак жасоо кыздын эстетикалык даамын өнөктөрүп, куурчактын боекторун кыналаштырууну талап кылган. Ар бир кыздын өзүнүн куурчактары болуп аны өзү гана ойногон. Бир топ кыздар болсо ар бири өзүнчө ий жасашып, турмуш-тиричиликтеги сценаларды уюштурушкан. Куурчактары аркылуу бири-бириникине барышкан, ал сахналаштырылган көрүнүштөр сөз аркылуу коштолуп турулган. Оюнга катышуучу персонаждардын ролдору төрдөкчү болгон, ата-эне, тууган-урук, кошу-колодордун баары катышкан. Турмуштан көргөнүн көргөндөй чагылдырууга аракеттенишкен. Кыздардын куурчак оюну балдардын оюндарына салыштырмалуу өтө тынч өткөн. Куурчак оюну аркылуу кыздар жашоо сырларын ийренишкөн, адамдар менен мамиле жасоо, баарлашуу маданияты менен таанышышкан. Баарлашуу аркылуу пайда болгон мөчөлүштөрдү чечүү жолдорун басышып өтүшкөн. Булардын баары алгачкы турмуш мектеби болуп калган. Албетте кыздарга салыштырмалуу эркек балдардын оюндары көп болгон. Себеби көбүн эсе эркек балдар эшикте көп ойношкон. Убактыларынын көпчөлүгү эшикте өтөп, өз кезегинде ал ар төрдөкчү багыттардагы оюндарды уюштурууну талап кылган. Андай оюндардын дагы бирөө «Пабы-шабы» оюну. Аны 5-6 жаштагы эркек балдар ойношуп, ал оюн көптөгөн реквизиттик материалдарды талап кылган эмес. Бар болгону топурак, суу болсо болду. Ал өчкөн 2 ден ашык бала болсо жетиштүү. Ким биринчи болуп ылайдан боз ийдү жасаса ошол жеңүүчү деп табылган.

Ал оюн мындай уюштурулган, бардык балдар алдыларына допуга окшоштуруп топурак жыйнаштырып, сууну кандайдыр бир идишке куюп келип, ийилгөн топурактын өстөнү бир аздан сээп, акырын колу менен айландыра сыйпап, «арпа бышты, коон бышты» сен эмнеге бышпайсың деп сылай беришет. Баягы топтолгон топурактын сырты ылай болуп, жалтырап, бир азга катып калганга чейин ал операция уланта берилген, кайра-кайра «арпа бышты, коон



лык ооруусунан айыгуунун туура жолу биргелешип аткарган жумуш. Биргелешип эмгектенгенде бала башка балага эрегише албайт, кандайдыр бир мотивдер менен эмгектенбей койгонго жол таба албайт. Ата-энесине да балдарын тереңирек билүүгө, өзгөчөлүктөрүн толугураак билүүгө мөкмүнчөлүк болот.

**Чечендер:** Дем алууда баланын психикасынын абалы, анын уюштуруучулук жандоо, сезим, сезүү жандоодо логотроп такшалат. Дем алууну уюштуруу ата-энеден чоң даярдыкты талап кылат. Балдарга болсо ата-эненин кайсыл көңүл кайсыл жака дем алууга чогуу бара тургандыгы жандоодо билдирүү жетиштүү. Балдардын адаты уккан нерсесин кайра-кайра сурай бермейи. Ошону билген ата-эне «сөз берген» көңүл келгиче балага жа балдарга дем алууга баруу чечен даярдыктарды көрсөтүү тапшыруу зарыл. Бирок эмнени аткаруу керектигин айтпаган дурус. Балдар өздөрү ойлонсун. көңүл аралыкта алардан даярдыктары жандоодо сурап туруу керек. Алардын даярдыктары жандоодо кыскача отчетторун угуп, сырдуу гана карап кою жетиштүү, акыл өйрөтүп, сунуштарды айтпай койгон оң. Бирок дем алууга керектүү буюм шаймандарды ийне-жибине чейин аныктап алуу зарыл. Убактысы келгенде балдардын эсине салуусу керек. Дем алууга чыкканда да тарбиялык иштерди максаттуу жүргүзсө болот. Мисал чечен жылдын ар кандай мезгилинде бир жерге барып, мезгилге жараша жердин бетинин, жаратылыштын өзгөрүшсө боюнча бир топ сабак аңгеме айтып, амалияттык жактан көрсөтүп, мисалдар келтирип, балдардын эсина чыкпай тургандай таасир калтырса болот. Ал чечен жер бети кандай өзгөргөн жазында кандай эле, жайында кандай болуп калыптыр, же болбосо, көзүндө кандай эле, эми кышында кандай болуп калыптыр?-деген суроолор берилсе бул балдардын аңгемесинде чечен из калтырат. Балдарды өзүнчө акыл калчап ой жүргөтүүгө кыстайт. Таңыркатат. Ойлонууга аргасыз кылат. Дем алууда болгон жердеги флора жана фауна менен тааныштырса андан да жакшы болот. Себеби мындай тарбиялык иш сөзсөз өзүнөн оң таасирин берет, балдар чоң ойушканда деле ошол жерлер-

ге барса с[з]с[з] болуп [тк]н сабак эстерине келет. Мындан тышкары дем алууга бара жатып айлана-ч[йр]д[д] болуп жаткан [зг]р[шт]р, эмгектенишип жатышкан элдер ж[н]нд[д] да эске салган жакшы болот. Себеби балдар бул а[гемеден] улам адамдар кайсыл мезгилдерде кандай жумуш жасаарын а[д]дашат. Ал эми ата-эне болсо балдарынын реакциясынан канчалык коюлуп жаткан проблемага бала маани берип жатат, чындыкка мамилеси кандай, к[т]р[лг]н маселени канчалык де[гээлде] кабыл алгандыгы ж[н]нд[г] кабардан кабардар болот. Мындан баланын кабыл алуусу, к[л]л коюусу аныкталат.

**Т[рт]нч[д]н:** мамилелеринен байкаганда анын коомго, жеке адамга, чындыкка, айлана-ч[йр]г[д], жаратылышка, сулуулукка болгон мамилелеринен, к[пт]г[н] адамдык касиеттерин аныктоого м[мк]нд[к] т[з]л[т]. Айрыкча баланын адамдарга, жаратылышка жасаган мамилесинен анын кандай бала болуп [с]п-жетил[с] маалым болуп калат. Белгил[л] болгондой таш боор бала чо[й]ойгондо да ошол касиетин жоготпойт. Же болбосо жоготсо да ч[йр]н[н], а[сезиминин] натыйжасында бир азга [зг]р[с] м[мк]н, анчалык деле к[пк] [зг]рб[йт]. Баланын андай касиетин [зг]рт[н] э[сеген] ата-эне баланын ошондой [зг]ч[л]кт[р]н эске алуу менен жашынан тарбиялык ишти багыттуу алып баруусу керек. Андай балдардын м[н]з[н], темпераментин, эркин ж[нд] багытында к[бр]к элдик жомокторду айтып же окуп берген, элдик баатырлар ж[н]нд[г] уламыштардан айтып берген таасирл[л] болуп, бала жашынан к[пейил], айт[л], телегейге тегиз болуп [с]с[с]н[к]м[к] болот. Элдик жомоктордон, элдик баатырлардан таасирленген баланын туура, заманбап болуп тарбия алуусу камсыздалат. Ата-эне баланын себепсиз даракты сындырып жатканын эне бир айбан-атка жабыр берип жатканын к[рс] да эч кандай с[з] айтпай кете берсе туура болбой калат. Себеби ата-эне да педагогко окшош, ал тарбиялоого иши менен алектенет, а тарбиялык иште эч кандай майда-барат иш жок. Ар кандай кырдаалга маани бер[л] зарыл. Башкаларды жабырланткан бала мезгили же болбосо учуру келгенде [з] жакындарын да

жабырлантуусу мѣмкѣн экендигин ата-эне эсинен чыгарганы болбойт. Тоѣ моюн балдар ѣз алдынча эле жаралып калбайт. Кѣп мезгилдерде балдарыбызга болгон кайдыгерлик мамилелерибиздин натыйжасында андай адепсиздик касиет калыптанып калат.

Баланын ѣнѣгѣѣ жараянында дене тарбисынын орду бараандуу. Ал баланын ѣсѣѣсѣн стимулдаштырат, денесин чѣѣ дайт, дененин жооп берѣѣчѣ реакциясын кѣчѣтѣт. Дене тарбиясын жѣндѣѣчѣ компонент-кыймыл болуп эсептелет. Кыймылды бала ѣзѣ уюштурат, бирок анын багытын ата-эненин белгилегени талапка жооп берет. Себеби уюштурулуп жаткан кыймылдуу оюндардын баланын кайсыл органына таасир берерин ата-энелер ѣз тажрыйбаларынан жана педагогикалык адабияттардан билишет.

**Бешинчиден:** Баланын кылык-жоругу анын инсандык касиеттеринин кѣзгѣсѣ. Ошолору аркылуу анын бардык адамдык даремети чагылып турат. Кылык-жорук аркылуу ар кандай адамдын баалуулугу, деѣгѣэли кѣрѣнѣт. Ошону менен кайсыл ата-эне кандай баланы тарбиялаганы кѣрѣнѣт, ошону менен баа берилет, натыйжасында аброй жаралат. Андай ата-энелер менен перзенттери сыймыктанат.

Ата-энелердин аброюнун кѣптѣгѣн тѣрлѣрѣ бар, андай абройго тѣрдѣѣ шарттар менен жетишилет. Кѣэ бир мезгилдерде жагымсыз, туура эмес жолдор менен. Бул жѣнѣндѣ орус элинин чыгаан педагогу А.С.Макаренко тѣмѣнкѣлѣрдѣ белгилеген:

1. Кысым кѣрсѣтѣцѣ аброю.
2. Кѣзгѣ илбестик аброю.
3. Буйрукчулдук аброю.
4. Киришчѣэктик аброю.
5. Сѣймѣнчѣктицѣ аброю
6. Кеѣ пейилдик аброю.
7. Сатып алуу аброю.

Ар бирин аныктай турган болсок, **кысым кѣрсѣтѣѣ аброюн** ата-энелер баланы коркутуу, ѣркѣтѣѣ аркылуу жетишишет. Айрыкча мындай жараяндагы башкы герой ата болуп эсептелет. Эне экинчи планда калат. Балдар коркондугунан

гана ата-энесин урматтагандай болушат. Чындыгында, андай ата-энелер, баласынын урматына татышпайт. **Көзгө илбестик аброю** ата-энелерде мактануудан, башкаларды көзгө илбестиктен башталат. Андай ата-эне тарбиялаган балада башкаларды көзгө илбегендей мүнөздө тарбия алып калат. **Буйрукчулдук аброй** болсо, ата-энелерге балдарынын ою, сунуштуру менен эсептешпестен, өздөрүнүн буйруктарын гана аткартуу аркылуу жаралат. Мындай шартта тарбияланган баланын эрки, көпчөлүк учурларда, сынып калган болот. Өз оюн эркин айта албай калган абалга айланат. Демилгелөөлүк касиети жоголуп, көпчөлүк мезгилде кандайдыр бир буйрукту көтөп калмай болот. **Киришчээктик аброй** ата-энелерге керек болгон же керек болбогон кырдаалдардын баарына киришип, баласынын Өз алдынча жасоону каалаган аракетинен ар тараптуу катачылыктарды таап, акыл өйрөтөп, насаат айтып, кайра-кайра бир эле маселени эзип, баласынын психикалык абалын нугунан чыгаруу аркылуу алган аброй. Көбүн эсе мындай абалда ата-эне баласынын алдында Өз абройлорун, беделдерин төшөршөп коюшат. Ата-энесинин айткандарын бала «баягы эле сөз» деп аткарбай да коюсу мүмкүн. **Сөймөнчөктүк аброй** болсо, ата-эненин баласына жагынууну калоосу. Ошол аркылуу абройго жетүүнү көздөгүндөгү. Ал өчкөн баласын жөзүнүн сөйт, жумшак сөйлөйт, эркелетет, эмнени кааласа ошону сатып алып берет. Сөзүн эки кылбайт. Мындай өй-бөлүнүн балдары Өз мчөл, эгоист болуп тарбияланышат. Анын себебинен убакыт келгенде ата-энелер өздөрү жабыр көршө мүмкүн. **Көп пейилдөөлүк аброю** болсо ата-эненин баласынын терс кылык-жоруктарына чыдап, эмне десе ошону жасап, жагынуу аракетин жасаган абалы. Же болбосо Өзүнүн көп пейилдөөлүгү менен абройго ээ болууну каалагандыгы. Мындай өй-бөлөлөрдө акырындык менен баланын бийлигине өтөп, анын кыйыктыгына, талабына чыдоого туура келип калат. **Сатып алуу аброю** болсо, бул өтө эле адеп-ахлаксыздык менен Өзүнү аброй алуу же болбосо баланын урмат-сыйын, ар тараптуу согалар, буюмдар, керек болсо акча менен сатып алуу. Кээ бир өй-бөлөлөрдүн мындай жаман жорукту

көрөп жөрөбүз. Айрыкча мындай тарбия ата менен эненин биримдиги жетишсиз ый-бөлүлөрдө коркунучтуу турган ээ болот. Себеби, баланы «мени жакшы көрсөң» деп эне бир жакка тартса, ошол эле максатта ата бир жакка тартып, тарбияны айнытышат. Кимден пайда көп болсо ошол жака ооп, бала да өзүнүн кызыкчылыгын ойлоп, эки тарткын болуп атасын да энесин да жактырбай калуусу мүмкүн. Андай тарбиядан жашоодон пайданы гана ойлогон, пайданы гана издеген инсандар көп чыгарын турмуш көрсөтөт. Андай балдар пайда өчкөн ата-энесин деле сатып жиберүүгө даяр болушат.

Булардан башка да негизи «калп» аброй алуу жолдору да бар. Ал эми, чыныгы аброй алып келген негиздер да көп. Алардын катарына ата-энелердин бешене тер эмгеги, эл-журттун ичиндеги урмат-сыйы, илим-билимдүүлүгү, ыймандуулугу, коомдо ээлеген абройлуу орду, ый-бөлүсүнүн көп өнүгүү өчкөн жасаган камкордугу, ый-бөлүмчөлөрүн болгон чыныгы сыйы, балага адилеттүү талап коюу. Мындан тышкары ата-энелердин ый-бөлүдөгү аксакалдарына болгон урмат-сыйы, эгер ал урмат-сый чыныгы жөрөктөн чыккан болсо, ошондой эле ый-бөлүдөгү жогорку идеалдарга берилгендик, эгерде андай идеал ый-бөлүмчөлөрүнүн арасында болсо.

**Чыныгы аброй** ата-энелердин акыл-эс менен ый-бөлүсүнүн келечеги өчкөн алдын ала жасаган «пайдалуу», «жакшы» иштери да алып келет. Мындан тышкары ата-энелердин өлгү боло тургандай деңгээлдеги коомдо өзүн алып жөрөөсү, адеп-ахлак деңгээлинин бөтөндүгү да аброй алууга шарт түзөт.

Аброй. Аброй жөнүндө, болгондо да ата-эненин аброю жөнүндө. Ата-эненин абройунан ата-эненин балага тийгизген өлгүсүнүн таасири жана көчө байланыштуу, канчалык аброю бийик болсо, балдардын жөрөө-туруу жана мүнөзүн тийгизген таасиринин калыптануусу ошончолук көчтүү болот. Бала менен ата-эненин руханий жакындыгы, алар менен болгон өзгөлткүз баарлашуулар, албетте аброй алып келет, ал өз кезегинде өзүнүн оң таасирин тийгизет. Советтик көрүнөктүү педагог Антон Семенович Макаренко

ата-эненин авторитети жөнүндө мындай деген «Бул маселе боюнча, көпчүлүк, аброй жаратылыш тарабынан берилет дешип адашышып жүрүшөт. Бий-бөлөдө болсо аброй баарына керек. Ата-энелердин көпчүлүгү чыныгы «жаратылыш» абройунун ордуна өзүлөрү даярдаган ачыткыдан пайдаланышып жүрүшөт. Аброй балдар үчүн керек жана балдарга карата ар түрдүү көз караштарга байланыштуу, ошого байланыштуу ачыткынын башка-башка түрлөрү даярдалат дешип эсептешет. Андай ата-энелердин өз негизги катаачылыктары педагогикага тийиштүүсү мына ушунда. Атайын балага жаратылган абرويدун жашоосу мөмкүн эмес. Аброй ата-энелердин балдарына жасаган мамилелерине көз каранды болбой, ата-энелердин өзүлөрүндө болуусу керек. Бирок аброй атайын талант эмес, анын тамыры ар дайым бир жерде: ата-энелердин жүрөк-турумунда, жүрөк-турумунун бардык бөлүктөрүн кошкондо, башкача айтканда, ата менен эненин бардык турмушу, жашоосу, иши, ою, кылык-жоругу, адаттары, сезимдери, аракеттери».

Айрыкча 2-7 жашка чейинки балдардын жашоо тажрыйбасын ар дайым байытууга ар бир ата-эне ар качан аракеттенгени ошол. Себеби, канчалык баланын турмуштук ык-машыгуулары көңүлү болсо, ошончолук анын дүйнө карашы көңүлү ийип, байыйт. Балдарды эркелетүү керек болбогондой, алар ойношуп жатышканда, «антип ойнобо, минтип ойнобо» деп кирише берген да жарабайт. Баары табиятта, жаратылышта кандай болсо ошондой болгону ошол. Оюндун эркин болгону дурус. Аны биз айбандардын балдарынын ойноп жатканынан байкаса болот: М: иттин, мышыктын, жолборстун, арстандын балдары ж.б.у.с .

В.А.Сухомлинский «Балдарыңарды сүйүү менен, алар тарабынан өзүңүздө да сүйүүнү ойротуңуз, эгерде ойротпосонузкартайган чагыңызда өзүңүз ыйлайсыз-мына .., аталыктын жана энеликтин өтө бир даанышман чындыгы» деген эле. Эгерде карыган чакта кыйналбайлы, маани бербегендигибиздин азабын тартпайлы десек, өспөкчө келе жаткан муунубузга продуктивдүү туура тарбия бергенибиз ошол. Ансыз бул «дем» колдон чыгып кетүүсү мөмкүн. Аны кайра калыбына

келтирүүтү кыйын, керек болсо мөмкүн эмес. Ар бир нерсе өз учурунда болгону дурус. Ал ирмем колдон кетсе, кайра кайтпайт.

Тарбия жараянын меште кызартып андан кандайдыр бир нерсе, шайман жасалчуу темирдин бир бөлүгүндөйтүшүнсү болот. Мештен кызартып алынган темир «бала» болсо, аны узанып бир формага келтирип, калыптандырган уста-темирчи бул, «ата-эне». Мештен чыккан темир кызартып, жумшак болуп турганда андан кандайдыр бир турмуш-тиричилик керегине жараган буюм жасай алат, бир аз мезгил өтөп, чөйрөнүн же болбосо аба ырайынын таасиринен темир кесинди суугандан кийин аны иштөө кыйынга турат, андан бир нерсе жасоо да кыйын. Ар бир нерсени өз убагында жасоо зарыл.

Балдардын келечеги өчүн жоопкерчилик, аларды эмгектенүүгө даярдоо, жашоого даярдоо, мамиледе болууга даярдоо, ыймандуулукка даярдоо жана сыймыктуу болууга даярдоо-ата-энелердин коом алдындагы карызы. Алар балдарынын тагдырына, келечегине, жашоо кайыгында чөкпөй жасоосуна жоопкерчиликтүү.

Өсөп келе жаткан муун эмгектенүүнү сөйгөн, ден соолугу чың, адеп-ахлах жагынан таза, көчтүү, өз сегенине жете ала тургандай, алдыларына жарык маанайдагы максаттарды койгон перзенттерден болуп тарбиялануусу керек. Ошондо гана коом, ата-эне өзүнүн келечеги ишенимдүү колго өткөнүн ишенүүсү мөмкүн. Натыйжа ошол болуусу керек.

## 2. Үй —бөлмөчүлүгүндө бала тарбиялоодогу ролу

Бул суроону үйрүүнү алдынан үй-бөлмөчүлүгүндө кимдер кирет? Үй-бөлмөчүлүгүндө үй-бөлмөдөгү орду кандай? Алар үй-бөлмөдө кандай функцияларды аткарат? Аларга кандай укуктар жана милдеттер чегерилген? Алардын бала тарбиялоодогу мөкмүнчүлүктөрү кандай?-деген суроолорду айкындап алуу зарыл.

Үй-бөлмөчүлүгү деп, биринчи кезекте бир ата-энеден тарап, бир туугандык сезимдери бекем, жалпы кызыкчылыктары болуп, аны турмушка ашырууда бирге аракеттенген коомдук бирикмени айтабыз. Үй-бөлмөдө баланы тарбиялоодо ар бир ата-эненин, тууган - уруктун өзүнүн жоопкерчилиги болуп ошол жоопкерчиликтин рамкасында аракеттенишет. Алардын ичинен айрыкча бөлбөктү тарбиялоо ата менен эненин биринчи кезектеги милдети болуп эсептелет. Бөлбөктүн инсан болуп жетилүү багытында ата-эненин ролу өтө ченемсиз экениндиги белгилүү. Анын адеп-ахлак жактан калыптануусунун башаты жана негизи ата-эне. Тарбия берүү процесси кечиктирилгис жана өзгөчөлүксүз жүрүүчү процесс. Ал ар дайым кыймыл аракетте, себеби бөлбөктү тарбиялоо процесси көп санап алга жылууну талап кылып турган жараян болуп, өтө тез жылып турган баскычтар аркылуу ата-эне, тууган-уруктан билим, билүү аркылуу жасаган аракеттеринен сергектикти талап кылат. Жаш баланын кабыл алуу жөндөмүн өтө сезгич фото тасма менен тештирүүгө болот. Ал өтө сезимтал, чөйрөнүн таасирине тез берилгич, өтө оңой эле сиңишип кете турган болуп, андай таасирлерди өзүнүн али талаптагы тажрыйбага ээ болбой туруп, аны кабыл алууга толук жөндөмдүүлүгө жетет. Жаш баланы ар кандай турмуштук кырдаалдар таасирлентип, сезимин жана сезүүсүн өрчөтөт. Көп санап жашоо-турмуштук билимин курчутуп, ага карата жеке тешүүнү калыптандырып барат. Мына ушул мезгилде ата-эне тарабынан балага жакындан жардам керек. Ал өчкөн ата-эне колдон келгенче бөлбөккө жакын болуп анын а-сезимине, жашоо

тажрыйбасына, кѳз карашына, ой жѳгѳртѳсѳнѳ, асыл адаттардын тѳнѳк табышын камсыздоого аракет жасашы керек. Жакшы максаттарга багытталган андай аракеттер убакыт, кѳз ирмемдер ѳтѳѳсѳ менен ѳзѳнѳн натыйжасын бере баштайт.

ѳй-бѳлѳдѳ тарбиялоонун ѳтѳ кыйын жана жооптуу учуру, ата-энеге туура келет. Себеби ата-эне кундѳп-айлап, жылдап бала тарбиясы менен алектенишет. Баланын тѳрѳлѳсѳ менен ата-эненин алдында кѳптѳгѳн татаал милдеттер пайда боло баштайт. Айрыкча жаш ата-энелердин алдында чечилѳѳнѳн илимий, турмуштук, тажрыйбалуулук жактан чечѳѳнѳ талап кылган бир топ мѳчѳлѳштѳр пайда болот. Бул жараян оѳ ойчулук менен чечиле коюлуучу жараян эмес. Себеби баланы тарбиялоо эгерде атайын билими, тажрыйбасы, шыгы, ыгы болбосо ар кандай эле ата-эне учун кыйын. Алардан ар бир тарбия багытында аткара турган иштери ийне-жибине чейин ойлонулган болуп, анын багыты аныкталып, приоритеттик маани эмнеге берилери, ал жараян кайсыл жашоонун мезгилинде болуп ѳтѳѳрѳ жѳнѳндѳ так, анык кѳз алдына келтирген кезде жемиштуу болуп, тарбия багытына максаттуулукту аныктайт.

Жаѳы тѳрѳлѳгѳн бѳбѳктѳ тарбиялоодогу ѳй-бѳлѳнѳн милдеттерине эменелер кирет? Биринчи кезекте баланы кѳч жагынан, ден-соолук жагынан ѳнѳгѳсѳн камсыз кылуу. Экинчи жагынан тазалык, гигиеналык жактан талаптагы нормаларды камсыздоо. Буга эмнелер кирет? Ата-эненин баланын талаптагыдай денгээлде тамактануусун уюштуруу. Анын талаптагыдай бой жана дене жагынан ѳсѳѳсѳн камсыздоо, организмин туура ѳнѳктѳрѳп ѳстѳрѳѳгѳ маани берѳѳ, дене тарбиясын берѳѳ. ж.б.у.с.

Бул милдеттерди аткаруу бѳбѳк тѳрѳлѳгѳндѳн башталат, аяктоосу болсо качан гана бала ѳзѳн-ѳзѳ тейлей баштайт ошондо гана токтоосу мѳмкѳн. Бирок бул баланын тарбиясы ошол мезгилден баштап токтойт деген тѳшѳнѳктѳ бербейт, ата-эненин, тууган -уруктун тарбиялоо жараянынын белгилѳѳ бир бѳлѳгѳнѳн аяктагандыгынын далили. Экинчи бѳлѳгѳ мектеп турмушунда башталат.

Бир жашка кирген баланын инстинктивдуу талаптары пайда боло баштайт. Атап айтканда ал 1 жашта калоосун билдирип, талабын кое баштайт. Аны биз баланын аракеттеринен байкайбыз. Ала турган болсок баланын кежирден 1 жашта анын эмнени каалап жатканын көпчүлүк ата-энелер билишпей, бала ыйлай баштаганда эмне кылаарын билишпей, аяласын таба алышпай калышат. Ал эми тажрыйбалуу ата-эне болсо, бала «колго алууну талап кылып жатабы», «тамактанууну каалап жатабы», «селкилдеткенди каалап жатабы» ж.б.у.с. сырткы факторлор аркылуу ошол эле байкай коюшат да, баланы сооротушат. Мисалы 1 жашта бир жумалык бала энеси көтөрүп турабы же болбосо керебетке жаткырып койдубу же ысып кеттиби баарын сезет. Ата-эне да ошого жараша мамиле жасаганы ошол. Ал кандай мамиле?

- Туура тамактанууга маани берүү, анын режимин сактоо, баланын 1 жашта убактысында уктоосун камсыздоо;
- Жаңы төрөлгөн баланын гигиенасын сактап, тез-тез кичиритип туруу, бөлбөктө ыйлатпоого аракеттениш;
- Врачтын көрсөтмөсүнөн негизинде бөлбөктө кошумча тамактандыруу;
- Бөлбөктө ар төрдө максаттуу кыймылдарга көндүрүш, бөлбөк менен сүйлөшүү, көчкөн гөллөрдүн жасоо;
- Бөлбөк уктаарда «алдей» айтуу же жай созулуучу мүнөздөгү музыкалык чыгарманын үнүн төмөндөтүп коюу;
- Бөлбөктүн нерв системасын жана ден-соолугун коргоого аракеттениш;
- Оорууну алдын алууга кам көрүү.

Айрыкча белгилеп кете турган бир сөз, кыргыз элинин улуттук материалдык байлыгы болгон бешик 1 жашта функциясын аткарып койду десек жаңылыш болбос, себеби байыркы кичин кыргыз эли турмуштук зарылчылыктын аркасынан бешик менен коштошууга алы жетпей келген. Кичин турмушта бөлбөктө бешике байлап, бешикти тоого же атка байлап бир көнчүлүк, көп көнчүлүк жолдорго кете беришкен. Ал мезгилде бешикти эч нерсе менен алмаштырууга болбогон. Эми? Элибиз отурукташты, баланы уктатуучу көптөгөн ар төрдө, бешиктер пайда болду. Алар бөлбөктөрдүн эркин

Бир кызмат кылышууда. Ошондуктан да колдон келгенче улуттук бешигибизден азыраак пайдаланган туура болуп турат, себеби баланын канындагы талабына жооп бербей калды. Ал тууралуу медицина эскертип келе жатат.

Баланын бир жашка чейин өтө этияттык менен тарбиялоо зарыл. Себеби ымыркай чыныгы өсүп-өрүүгө тез чалдыгат, ооруп калуусу да тез. Биринчи жаш ичинде бала кандай жашаса андан кийинки турмушу да ошого байланышып барат. Бала эки жашта, ата-энелер режимди туура уюштуруулары зарыл, тамактануусун да ар турдуу тамактар менен байытуу, жашылча жемиш шербеттеринен камсыз берген пайдалуу. Баланын тамактануу араанын ачуу, өз алдынча тамактанууга өткөрүлүшү. Ар кандай денени тарбиялоочу кыргыздын балдары жасоого өткөрүлүшү, таза абада же болбосо терезеси ачык балдарды уктатуу, жарып өткөрүшү шамал жок шартта, баланын тулку боюнун туура өсүшүнө маани бериш, ар кандай ооруларга каршы баланын организмдин чыңалтуу, ошондой эле врачтардан талаптагы кеңештерди алып туруу зарыл.

Эки жаштагы баланы оюнчуктарын сындырбай таза кармоону өткөрүшү, сыйлаш жандыктарын жанына салуу, жомок айтып берүү жана башка ушул сыяктуулар. Эки жаштагы бала менен кыймылдуу оюндарды уюштуруу да жакшы натыйжаларды берет. Эч качан баланы кыйкыруу, коркутуу менен бир нерсени аткарткан жарабайт. Бала коркок болуп калат. Чечкинсиздик менин калыптанат. Баланын иш-аракеттеринин аягында, эгерде мактоого татыктуу болсо мактаган жакшы. Кыйык бала болсо, анын кыйыктыгынын жолун таап, ал канындагы арылтуу зарыл.

Баланын жашында алган тарбиясы өмүр бою ага кызмат кылат. Эгер ал туура тарбия алган болсо, аны өмүр бою жагымсыз жагдайлардан сактайт. Бул тарбия, профилактикалык тарбиянын максатын аткарат. Жашында берилген тарбия баланын аң-сезиминен өткөрүшү, өмүр бою эсинде калып, ага жол каршы өткөрүшү катарында кызмат аткарат.

Бала эки жашынан баштап жомок угууга жандыкты болуп, кээ бир персонаждарды эсине сактап калат. Ошондуктан аларга элдик жомоктордон айтып берүүнүн мааниси да

чон. Себеби, баланы толкунданткан образдарды жомоктордон көрөт. Жомокто жамандык менен жакшылык көрөшөт, аягында жакшылык жеңет. Бул баланын аң-сезиминде жакшы ырай топтолот. Жомоктордо сөзсөз көңүл менен тардык, чындык менен калп, тездик менен ийрилик, ак менен каралардын ортосунда пикир келишпөөчүлүк болуп, бөлбөктүн каалооно жараша чечилет, ал өз кезегинде анын, алдын ала, туура ойлонгондугунун жеңиши болуп, келечекте жомоктогу терс көрүнүштөргө жакындабоо инстинктин жаратат. Элдик жомоктордун идеялык тазалыгы көрүнөт турат. Анын социалдык манызы тешенөктө жана жөнөкөй. Элдик даанышмандыктын жаратуучулары анын социалдык таамайлыгынан коркушкан эмес. Анын поэтикалык дараметине баа беришкен. Ошондуктан элдик жомоктор, аңгемелер, ырлар өзгөчө бир касиетке ээ. Алардын катуу поэтикалык таасири болуп, ошол себептен, чоңдунбу, бөлбөктүнбү рухий дүйнөсүн козгойт, толкундантат, жан дүйнөсүнө сиңет. Элдик жомоктордун баалуулуктары мына ушунда турат.

Баланы эки жаштан жети жашка чейинки мезгилдер көрөт өсүү менен айырмаланат. Ошондуктан бул мезгилде баланын ар тараптуу өнүгүүсүн талаптагыдай камсыздоо ата-эне, тууган-уруктарга бир топ кыйынчылыктарды алып келет. Ошого карабастан көп аракетти талаптаган мезгил. Ошондой аракеттердин бири баланы зериктирбөө. Бала зерикпей турган деңгээлде, бир көңүлдүк жашоосун пландоону уюштуруу. Баланын бош убактысын туура пайдалануусун жөндөмдүү ата-энеге байланыштуу, бул маселе боюнча педагогикалык адабияттарда өтө аз жарытылган. Ошого карабастан бош убакыт инсандын эркин аракети жана өнүгүүсүнүн шарты экендигин билебиз. Ал эле эмес ал жашоо жараянындагы инсандын бөлүнүс байлыгы болуп эсептелет. Орус эли «убакыт-акча» дешип коюшат. Чындыгында да максатсыз кетирилген ар бир секунда кайра келбейт. Ошол секунда менен өмүр да, убакыт да кошо кетти. Алганын алып калды, калганынан калып калды. Жогорудагыларды эске алган ата-эне балдарынын бош убактыларын пайдалуу, мазмундуу, кызыктуу өткөрүүгө шарт

тэллэп, бош убактыны рационалдуу пайдалануу боюнча иш чараларды ойлоп койсо пайдалуу болот. Чын-чынына келгенде бул мөчөлөшкө көптөгөн ата-энелерибиз жетишээрлик маани беришпейт. Мунун себебин, алар, убакыттын тардыгы менен ташпандардын аракет жасашат. Кээ бирлери болсо, тарбиялоо багыты боюнча билиминин жетишсиздигини беттерине тутушат. Бул ата-энелерге негиз же мотив болуп бербейт. Себеби ар бир ата-эне болгондон кийин ата-энелик парздарын аткарууга милдеттүү.

Тили чыгып мотурадап басып жүргөн бөлөктө ким сыйбаспн, баары сыйышат. Айрыкча ата-энелер. Натыйжада аларды эркелетишип жатышып, эрке талта болуп калгандары бар. Анын себебинен балада «мага бардык нерсени жасоого, талап кылууга да мүмкүн экен» деген ой пайда болуп, мезгилдин таштасы менен ал сезим бекемделе берип, аягында өз билгенин жасаган, талабынан эч кандай шартта кайтпаган ата-эненин карамагына катуу минип алган эгоист, башкалар менен эсептешпеген инсан пайда болот. Ошондуктан орус эли «эгер адамды айнытайын, туура жолдон чыгарайын десе, ага сураганын баарын бер» дешип коюшат. Чындыгында да андай атмосферада тарбияланган бала көбнесе ата-энеси менен эсептешпеген, инсан болуп калыптанып калаары бышык. Баланы сыйгөн жакшы, эрке кылып тарбиялап коюу ата-энени өзүнүн башына дагы бир мөчөлөштө пайда кылуу менен барабар.

Айрыкча 2-7 жашка чейинки балдардын жашоо тажрыйбасын ар дайым байытууга ар бир ата-эне ар качан аракеттенгени ошол. Себеби, канчалык баланын турмуштук ык-машыгуулары көңүлү ири болсо, ошончолук анын дүйнө карашы көңүлү ири, байыт. Балдарды эркелетүү керек болбогондой, алар ойношуп жатышканда, «антип ойнобо, минтип ойнобо» деп кирише берген да жарабайт. Баары табиятта, жаратылышта кандай болсо ошондой болгону ошол. Оюндун эркин болгону дурус. Аны биз айбандардын балдарынын ойноп жатканынан байкаса болот: Мисалы: иттин, мышкытын, жолборстун, артсандын балдары ж.б.у.с .

Балдар менен туура мамиледе болуу — алардын кылык - жоруктарын мүнөздөрүн, темпераменттерин жана башка ушуга окшогон психикалык касиеттерин көзөмөлдөп — йрөнөп барган жакшы. Себеби, ансыз бала менен эки жактык мамилени дурустап тээ да кыйындашат. Жаш баланы тарбиялоо жараянында ата-энелердин балдарынын мүнөзүндөгү кызганчактыгын байкап, ошол аркылуу алардын аракеттерин, кулк-мүнөзүн, психологиялык абалын башкаrsa болот. Айрыкча кызганчаактык мүнөз эрке — скөн балада өнөккөн болуп, дайыма анын мамилелеринен, жөрөө-туруунан көзгө ташталып турат. Баланын кызганчаактыгы аркылуу анын бир нерсени аткарууну каалабай турган абалын 180 градуска буруп, калоосун пайда кылса болот. Андай көрүнөштө көптөгөн ата-энелердин аракеттеринен байкайбыз. Эгерде бөбөк тамак жебей, башын ала качып жатса, энеси «тиги Нурбеке берип коемун» же болбосо «көчөккө берип коемун» десе, бала сөзсөз ал сөзгө көңүл бурат. «Эгер Нурбек жеп албасын десе, тез жеп алгын» деген эненин сөзүн алып, бала тамакты шашып жей баштайт. Ушундай эле сөздөрдө бала эмнени каалабай калса, айтса, сөзсөз таасир берет. Эгерде антөөнүн ордуна урушуп, зордуктап, көч колдонуу менен аракеттенсе, бала менен эненин ортосундагы мамилелердин бузулуусуна алып келет.

Ар кандай эле жаш бала ийкемдүү жана көп пейилдүүлөк менен ага мамиле жасаганды жактырат. Алардын ою менен эсептешкен, сөзүн уккан жана олуттуу мамилелерде болгондор менен мамиледе болууну каалашат. Бул жерде, ата-эне баласынын жаш өзгөчөлүгүн эсепке алуу менен, айрыкча, анын жеке мүнөздөк темпераменттерин эсепке алмайын, өз перзенти менен да мамилелерин жөндөй албайт. Баланын жекече өзгөчөлүгү анын нервдик системасынын абалы менен шартталат. И.П.Павлов «Сырткы дүүлөктөргө чейин таасирине карата организмдин реакциясынын денгээли аркылуу» нерв системасынын негизги төрт тибин бөлгөн: алар холерик, сангвинник, флегматик, меланхолик.

**Холерик**-темпераментиндеги балдар өтө аракетчил келишип, тапшырылган милдет, тапшырмаларды так аткар-

ганга аракеттенишет. Эмчл, мактанганды жактырган балдар болушуп, айтканынан кайтпаганга аракет жасашат. Айланасыдагы аны менен эсептешип, анын айткандарын аткаргандарды жактырат. Кекчил келишип, жактырбаган адамдарын кпкп чейин эстен чыгарышпайт.

Кыймыл аракети ыкчам, сйлгндр тез болуп, мими-калары жана жесттери аткарган аракеттерин коштоп турат.

**Сангвинник**-темпераменттериндеги балдардын холериктерден айырмасы алардын кекчил эместигинде. Андай балдар бир менен урушуп калса да, бир аздан со урушка-нын унутуп, кайрадан кошулуп ойноп кете берет.

**Флегматик**-темпераменттиндеги балдардын эмоционалдык сезимдери туруктуу болуп, ишке жарамдуулугу т жогору болот. Эдр олуттуу келишип, шашмалыкты жактырышпайт. Тапшырылган ишти шашылбастан талаптагы денгээлге жеткире аткарат. Ар кандай ишти аягына чейин аткарганга чейин аракет жасашат, сезимталдыгы бошо. Сйлгнд да басым менен сйлгнд жактырат.

**Мелонхолик**-темпераментиндеги бала т тартынчаак, уялчаак келип, Эн-Э ишенбеген, бирлр менен да мамиле тзд кыйналышат. Тапшырылган ишти аягына чыгара албаган бошо, т оор мндз келишет. Алар кбн эсе Эдрнн фантастикалык кыялдары менен жашашат. Ошонодй кыялданууларын байкоо менен алардын эмоциясына импульс берилсе, ошол багыт боюнча бир топ жакшы иштерди аткарууга жндмд. Кпчлк учурда ага айтылган сз да анын а - сезимине т кечиг менен жетет. Сезими т тере болгону менен сырттан ал анчейин деле байкала бербейт. Бул темпераменттеги балдарды тарбиялоодо ата-эне, тууган-урук ар дайым анын баштаган иштерин байкап туруусу керек болсо, анын аткарган ишин колдоп кубаттап турса талапка жооп берет. Себеби андай балдар ага ар дайым клл бурушуп, аткарган иштерин мактап тургандарын жактырышат. Кчсз нервдик аракеттерге ээ балдар алардын чыгармачылыктарына болгон бааны жетишсиз болгонун т канааттанбагандык менен кабыл алышат. Ата-энесинин, йй-бл мчлрнн каттуу жеме сдр алар-

ды жѳдѳтѳт, ойго салып кыйнайт. Ата-эненин ага карата жасаган «кыйкырыктуу» мамилелери анын чексиз капа кылып, «жашынып» кетѳѳгѳтѳртѳт. Натыйжасында ал кѳзгѳ кѳрѳнѳѳгѳн абалда ээлеп, айрыкча бѳлѳнѳѳѳгѳ, ата-энесине таасир берѳѳѳгѳ аракет жасай баштайт. Кыскасы жашоо активдѳлѳгѳн тѳмѳндѳтѳт.

Жогорудагы темпераменттик ѳзгѳчѳлѳктѳрдѳ билѳѳ менен ата-энелер баланын мѳнѳзѳнѳн калыптануусуна да маани берип, жаштайынан бала жумшак мѳнѳздѳѳ болуп ѳсѳѳсѳнѳ шарт тѳзсѳ, убакыт келгенде анын убайын кѳрѳѳ мѳмкѳнчѳлѳктѳрѳ бар. Баланын мѳнѳзѳ жакшы багыт алып, сезимталдык ырайга негизделсе бул ата-эненин бакыты. Андай балдар ата-энелерине, тууган-уруктарына, жакындарына кѳйѳмдѳѳ болуп, адеп-ахлак деѳгѳэли жогорулап. ѳй-бѳлѳ мѳчѳлѳрѳнѳн алдындагы ѳзѳнѳн милдеттерин толук андай билген, ѳзѳнѳн ыймандык денгѳэлин байкай алган, ал принциптердин кѳндѳлѳк турмушта аткарылуусун кѳзѳмѳлдѳй ала турган инсан болуп калыптанышат. Андай болуп калыптануусуна да ата-эненин ролу бар. Атап айтканда ата-энеден ѳй-бѳлѳдѳ жѳнѳкѳй турмуштук тартипти орнотуу, ал ѳй-бѳлѳ мѳчѳлѳрѳнѳн арасында бирин-бири сѳйѳѳ, теѳдикте жашоону камсыздоо, адилеттѳлѳктѳ орнотуу, сыяктуу иш чараларды ишке ашыруу талап кылынат. Ошондуктан да ар бир ѳй-бѳлѳ мѳчѳсѳ тарбиялоонун сыры менен тааныш болсо гана бул иш чара иштиктѳѳ ишке аша алат.

Мектепке чейинки жаштагы баланы ар тараптан тарбиялоонун дагы бир кыйынчылыгы аны отургузуп алып, газета же журнал окуп бере албайсыѳ. Же лекция, доклад да жасай албайсыѳ. Андай кылсаѳ ал сени тѳшѳнѳѳйт. Себеби анын кабыл алуусу али ал деѳгѳэлге ѳсѳп-ѳнѳгѳп жете элек. Ага карабастан бала айлана-чѳйрѳдѳ эмне болуп жатканын билген оѳ. Кѳндѳлѳк жаѳылыктар менен таанышып турса анын ой-жѳгѳртѳѳсѳнѳн байышынын натыйжасында дѳйнѳ туюму кеѳейип, жаѳылыктарды билип туруу каалоолору ѳнѳгѳт. Бул багытта баланы кызыктыра ала турган формаларды таап, аны тарбиялоо жараянында билгичтик менен пайдалана алса, бул ата-энелерге чоѳ ийгиликтер алып ке-

лет. Турмуштагы жаңылыктар жомок, искусство, музыка, поэзия ж.б.у.с. искусствонун жанрлары аркылуу балага жеткирилсе, анын эсинде калат, рухий дүйнөсүн таасир берип, ар тараптан өнүгүүсүн камсыздайт, кызыгууларын арттырат.

Жаш баланын алдында көз кыйыры жетпеген көңүл ачылып, ал аны таанып билгиси, анын өнүгүү мыйзам ченемдүүлүктөрүн талдоосу келет. Бирок ага турмуштук, жашоо амалияттык тажрыйба жетишсиздик кылып, жардамга муктаж болот. Кээ бирлерин өзүнчө өйрөнүп алууга жетишет. Кээ бирлерин билүү мекенчилдиги ээ болот, кээ бирлерин болсо сөзсөз бирөөнүн кийлиги менен, жардамы аркылуу билүү керек экендигин аңдап жетет. Ал табышмактуу сырлар анын оюнда дайыма туруп, анын чечилүүсүн талап кылат. Ошол себептен бала ата-энелерине, өй-бөлмө мекендерин кайрылууга аргасыз. Өй-бөлмөдө балага ким кымбат, ким биларман - ата-эне, ошолорго кайрылат. Кайрылганда да көбүн эсе жомок айтып берүүнү тандайт. Ошентип өй-бөлмө шартында бала көңүл коюу, эстеп калуу мектебин тандайт. Мектепке чейинки жаштагы балдардын психофизиологиялык мекенчилдиги жакшы билген абалда ата-энелер балдарын искусствонун төрлөрүн тандап билишке өйрөтсө ал аркылуу сулуулук менен сулуу эместикти, таасирдүүлүк менен таасирсиздикти айырмалоого өйрөтсө, ал өз кезегинде баланын эстетикалык даамын өнүктүрөт. Ой жүгүртүүсүн көзөйтөт. Мындан тышкары ата-энелер тарабынан баланын психофизиологиялык мекенчилдиги билүүсү аларга ар тараптуу иш аракеттердин төрлөрү менен танышууга, ык-машыгууларын өнүктүрүүгө, жөрөө-туруу нормаларын сактоо шарттын төзөт. Ар бир ата-эне баланын биз каалаган даражада өнүгүүсү көңүлгө учурларда алардын психикалык жана көч жагынан тарбиялануусу өй-бөлмөдө баштала тургандыгын так жана анык билүүсү абзел. Өй-бөлмөдөгү тиричиликти туура уюштуруу, бири-бирине ишенүү, баланы сүйгөндүк менен жасалган мамиле, өй-бөлмөлүк таза атмосфера, ата-энелердин ички жана сырткы маданияты, мына ушулардын баары баланын жөрөө-туруу

жагынан калыптануусунун тт зарыл шарты болуп эсептелет. й-блд гана баланын жр-туруунун негиздери калыптанат, толеранттык мамилелери тзл баштайт.

Жогорудагылардан тышкары дагы кандай жардамдарды крстт ата-эне з ролун аткарат, ал да болсо баланын алдына койгон максатка жетсн йртт, баштаган иштеринин аягына чыгууну кзмлдт, з алдынча болуу аракетин колдоо, ар бир минутаны нмдт менен пайдаланууга йртт, аны туура блштрттн уюштура билгенге, багыты менен пайдаланганды йртт, иштин орчундуу жагын баамдоого йртт, зтнн жеке керектлртт пайдалануучу буюмдарды з жайында пайдаланууну йртт ж. б.

Белгилт болгондой, коом адеп-ахлак нормаларын иштеп чыгат, сунуштайт, киргизет жана анын аткаруусун артртт коомдук а-сезимдер аркылуу коргойт. Ал коомдук а-сезимдерге илимди, динди, саясатты, философияны, психологияны, эстетика жана этиканы киргизсек болот. Ушул жогорудагы коомдук а-сезимдердин крстмлрт аркылуу инсандын журм-турумунун негизги нормалары аныкталат. Ошол нормалардын таасири жаш-кары дебей коомубуздун ар бир мчснт тийиштт, анын кыйшаюусуз сакталышы инсандын интеллектуалдык дегээлине жараша болот. й-блт тарбиясында да ошондой нормаларды баланын кан-жанына сиирт кп убакытты, аракетти жана чыдамкайлуулукту талап кылат. Ушундай згчлктрд сактай албаган й-блтлрт кбнч чыр чыгат, кбн эсе кчт адамдар кчсз адамдын эркиндигин жана укуктарын тебелегенге жетип барышат. Кпчлк й-блтлрт баланы жазалоого мкмнб?-деген суроо туулат. Бендманин Спокун ырастоосунда «Жазалоо - бул тарбиялоонун методу эмес, а бардык калган мкмнчлктрдн тгп калгандагы ктлбгн кырдаалдардын шартында таасир бертч шайман болуп эсептелет,-деп белгилейт,-»эгерде адамда идеалга ишент, тартиптлк, ке пейилдлк, сйт деген тштнг болбосо, адамды жазалоодон эч кандай пайда болбойт,-» деген. Жазалоо жолу менен баланын мнзтн оодоого болбойт, аны зтн жакшы алып жртг зордоо да

пайдасыз. Ошондуктан ата-эне эмне себептен анын сыйкты баласы, анын тилин албай жатат, анын себеби эмнеде экендигин, аныктоосу зарыл. Ошого жараша келечекте андай тартип бузууларды болдурбоонун алдын алууга камкордон.

Жогоруда айтылгандай, жазалоо пайда алып келбейт. Тескерисинче, эки жактык мамилелердин курчушуна алып келип, кескин чаралардын колдонулуусу бала менен сыйлы-мечлрнн арасындагы пикир келишпестиктердин негизине айлануусу мүмкүн.

Сыйлы-мечлг балага коюлган талап реалдуу болуусу абзел. Сыйлы-мечлг бирдиктн талаптын нормалары сакталуусу керек. Ал нормаларды ар бир тарбия жараянына катышкан сыйлы-мечлр билгени ош. Ал талапты сыйлы-мечлг илимдн, билимдн инсандын башкарганы дурус. Айрыкча анын педагогикалык билими болсо талаптагыдай болот.

Эгерде ата-энелер, сыйлы-мечлр, бөлг келечекте алардын алдына кпттгн проблемаларды (мүмкүнчлктрдн) жаратпасын дешсе алдын ала аракеттенлр зарыл. Ошондуктан кыргыз эли «Баланы башынан, келинди жашынан» дешип коюшат. Ал дегендик бала трлр менен тарбиялоо камын крр зарыл, ар бир максатысыз ткн саат, минут сыйлы-мечлнн зыянына иштейт.

Баланы сыйлы-мечл туура тарбиялоонун айкын жолу, биринчи кезекте, эркетип койбоо. Аны канчалык жакшы крс да, аны сыртка ачык чыгарбаган дурус. Бирок аны сыйгнн д, бала жасаган мамиледен, кыймыл-аракетинден, сыйлгнн сзгн, берген сунуштарыдан, крс ткн жолудан сезип турсун. Кээ бир ата-энелер балдарын жакшы кргндгн билдирн максатында ббкт кайра-кайра жзгн, мурдунан, кзгнн б берип, тажатып жиберешет. Мындай кылык-жорукту балдар анчейин жактырышпайт. Ата-эне, тууган уруктун аны п, беттерин шилекейлегенине кыжыры келип, кача башташат. Ага да болбой, зордукташып, анча кучакташып, баланы алардан оолак болуу реакциясын жаратышат. Андай сыйлы-мечлрнн камкордугунда болгон ббкт эгоист-

тик сезимдер пайда болуп, кежирдигин кѳрсѳтѳп, эркелик ѳнѳрлѳрѳ пайда боло баштайт. Балада ѳзѳнѳ болгон ишеними ушул даражага жетип калат, керек болсо, ата-энесин ачык эле, тартынбай тилдегенге чейин барат. **Экинчи кезекте**, ѳй-бѳлѳнѳн материалдык абалы жетишерлик болгонуна карабастан «алып бер» деген нерселердин баарын эле алып берген жарабайт. Бала оѳой оокатка ѳйрѳнѳт. «Бир тыйынсыз, бир сом болбостугун» тѳшѳнѳѳ калат. **ѳѳнѳдѳн**, ата-эне балага ойлонуп сѳйлѳѳ керек. Обу жок сѳздѳрдѳ, тамаша сѳздѳрдѳ орду менен айткан оѳ. Ага коюлган талаптын ѳз мѳѳнѳтѳндѳ аткарылуусун катуу кѳзѳмѳлѳ алуусу зарыл. **Тѳртѳнѳдѳн**, ата-эне баласынын кайда жѳргѳнѳн, ким менен жѳргѳнѳн, эмне жасап жѳргѳнѳн, дайым байкап турганы жакшы. Эрикпестен кайра -кайра кайда болгонун, эмне жасаганын сурай беруу керек. Ошондо бала бир нерсени жасаарда ойлонуп жасай турган болот. Себеби «ата-энем сурап калса эмне деймин» деген ой андан кетпей коет. **Бешинчиден**, ата-энелердин бардык балдарына бирдей тарбия берѳѳ аракетин. ѳз балдарыѳды «жакшы», «жаманга» бѳлбѳѳ, баарына бирдей мамиледе болуу. **Алтынчыдан**, ата-энелердин ѳй-бѳлѳдѳгѳ, коомдук жерлердеги мамилелерин, жѳрѳѳ - турууларын дайыма кѳзѳмѳлдѳѳсѳ. **Жетинчиден**, ата-энелердин коомдогу абалынын перзенти сыймыктана турган денгээлде болуусуна жасаган аракеттеринин натыйжалуулугу, жогорку адеп-ахлактык денгээлинин сакталышы. **Сегизинчиден**, ѳй-бѳлѳ мѳѳѳлѳрѳнѳн, пайда болгон жашоо-турмуштук проблемаларды чечѳѳ ѳѳн баарынын бир максатка карай умтулуусун камсыздоосу. **Тогузунчудан**, ата-эне, ѳй-бѳлѳ мѳѳѳлѳрѳ жаш бала тарабынан чыккан пайдалуу сунуштарды, демилгелерди ар тараптан активдѳѳ колдоого алуу керек. Себеби ал ѳз мезгилинде бѳбѳктѳн андан ары таанып-билѳѳ кызыгууларын ѳнѳктѳрѳт, долбоорлорго берилѳѳгѳ жол ачат, активдѳѳлѳгѳн кѳтѳрѳт. **Онунчудан**, баланы жашынан китепти сѳйѳѳгѳ ѳйрѳтѳѳ, кѳндѳлѳк болуп жаткан жаѳылыктардан кабардар болуп турганга ѳйрѳтѳѳ да негизги талаптардын бири. **Он биринчиден**, баланын акыл-эсин ѳстѳрѳѳ, ой жѳгѳртѳѳгѳ ѳйрѳтѳѳ, ыймандуулук

касиеттеринин анын аң-сезиминде тѳнѳк алып, жашоо нормасына айлануусуна кам кѳрѳѳ зарыл иш чаралардын бири.

**Он экинчиден,** жаш баланын чоѳдордун иштерине аралашуусун кѳѳ бир мезгилде чектеген дурус. Кѳѳ бир ата-энелер балдарынын кѳѳ бир аракеттерин чектегенге аракет жасашпайт. Натыйжада ѳйгѳ мейман келсе, жаш бала аларды кѳзгѳ илбей дасторкондогу коюлган мѳмѳ-жемиштерди меймандан да мурда алып жиберет. Же «алып бер» деген талабын коет. Сураганын алып бербесе, ал, чатак салуусу мѳмкѳн. Меймандардын алдында ата-энеге да ѳтѳ ыѳгайсыз абал тѳзѳлѳт. «Кой, тим отур» деген сѳздѳ бала тѳшѳнбѳйт. Натыйжасы кандайдыр бир чыр менен аяктоосу мѳмкѳн. Мына ушундай абалга кабылбоо ѳчѳн жаш балдарды ѳзѳнчѳ бѳлмѳгѳ отурткан оѳ. Жогорудагыдай улана берсе, бала, «уят», «мѳмкѳн эмес» деген талаптарды тѳшѳнбѳй калат.

**Он ѳчѳнчѳдѳн,** ата-эне, перзенти башка балдар менен урушуп же капалашып келсе тез эле баласынын тарабын талашып, тиги баланы урушуп же ата-энесине жетип барганы болбойт. Мындай абалда балада ар кандай шартта мен «туура» болот экенмин, «менин гана сѳзѳмѳ ишенишет экен» деген ой пайда болуп, ѳзѳндѳ кѳнѳѳ болсо да, болбосо да ата-энесине арызданып келе бермей адатына кѳнѳт. Ошондуктан кыргыздар «энеси болушчаактын баласы урушчаак» дешип коюшат. Ошондой болбосун ѳчѳн ар кандай абалда жана шартта, тѳзѳлгѳн кырдаалды талдап, «кѳнѳѳ» кимде экендигин тактап, ошого карата мамиле жасаса туура болот. Мындай абалда бала ата-энесине ойлонуп, эгерде ал «ак» болсо гана келип арызданышат. Ошентип тарбия туура багытталат.

**Он тѳртѳнчѳдѳн,** ата-энелер перзенттеринин ар бир аткарган иштерин кѳз жаздымдарынан чыгарышпай, алардын конкреттѳѳ иштеринин баасын берип койгон оѳ. ѳз кезегинде ал стимулдун ролун аткарып, бѳбѳктѳн ойлонулган тѳрдѳгѳ аракеттерин активдештирип, алдындагы аракеттердин перспективасын ачат.

**Он бешинчиден,** перзенттин жаш ѳзгѳчѳлѳгѳн эске алуу менен кѳчѳ жете турган майда барат эмгек процесстерине

катыштыруу да жакшы натыйжаларды берет. Мындай абалда бала өзүн ушул ый-бөлү жамаатынын тең укуктуу мүчөсү экендигин, анын да эмгеги жалпы ый-бөлүлүк эмгеке кошуларын сезип сезимдери ойгонот. ый-бөлү мүчөлөрүн жардам берип каалоосу пайда болот.

Ата-энелердин сөзү келе жаткан муунунун алдындагы эмгеке тарбиялоодогу милдеттеринин кээ бирлери төмөндөгүлөр:

1. ый-бөлүсүнүн алдындагы баланын карызын сездирүү;
2. Эркин, өз эрки менен эмгектенүүнү аңсезимине жеткирүү;
3. Баланын өз алдынча эмгектенүүсүнүн ар тараптан шарттарды жаратуу;
4. Эмгек аркылуу баланын ден-соолугунун жакшыртуусуна жетишүү;
5. Түндүктүн жөнөкөй формалары менен тааныштыруу;
6. Жашаган ый же короонун ичин таза кармап, эстетиканын талабына жараша жашоого өйрөтүү;
7. ый-бөлүлүк майрамдарга, салтанаттарга, шааншөкттөргө даярданууну өйрөтүү;
8. Кесип тандоого багыт берип, тандаган кесибин урматтоого өйрөтүү;
9. Айлана-чөйрөсүндөгү жаратылышты сактоого өйрөтүү ж.б.у.с.

Баланы ый-бөлүдө акыл-эстүүлүккө тарбиялоо кесиптик тарбия, билим берүү менен байланышкан. ый-бөлү шартында бала кесип тандоонун биринчи эң жөнөкөй этабын басып өтөт. Ата-энесинин, жакын тууган-уруктарынын кесиптери менен таанышат. Алардын кесиптеринин татаал жана жөнөкөйлүүлүгү, ал кесиптердин баалуулуктары, адамдын жашоосундагы орду жөнөндөгү кабарларды алардын сөздөрүнөн алат. Ал кесиптердин сырларын ташыншат, ага болгон урматтоо сезимдери калыптана баштайт. Буга кошумча ата-эне балдарына эмгектенүүнүн жөнөкөй формалары менен тааныштырып, алардын мааниси жөнөндөгү, кеп - кештерин берсе, ар түрдүү багыттагы эмгек жаранына болгон көз караштары байып билимдери тптелет.

Эмгектен [ ] г [ ] болгон мамилеси талаптагы нукка карай бурула баштайт.

Базар экономикасына [ ] т [ ] жаткан жа [ ] ы шартта балдарды ишмерд [ ] л [ ] к [ ] , ойлоп табуучулука [ ] йр [ ] т [ ] баштоонун да мааниси тере [ ] . Себеби бала жашынан жашоонун жолуна [ ] йр [ ] н [ ] баштайт, ой-ж [ ] г [ ] рт [ ] с [ ] ке [ ] ейип «кантип жашоо керек?»-деген суроого жооп табууга ой ж [ ] г [ ] рт [ ] баштайт. Айтып [ ] тк [ ] н [ ] б [ ] з [ ] й ар бир [ ] й-б [ ] л [ ] н [ ] н [ ] з [ ] н [ ] жарашыктуу [ ] рп -адаттары бар, алар ар дайым [ ] тк [ ] р [ ] ч [ ] жана мезгилине жараша [ ] тк [ ] р [ ] л [ ] ч [ ] болуп б [ ] л [ ] н [ ] ш [ ] т. Ар дайым [ ] тк [ ] р [ ] л [ ] ч [ ] г [ ] «туулган к [ ] н», «пенсияга узатуу» жакын тууган-уруктардын мезгил - мезгили менен чогулуулары» ж.б.у.с.

Ал эми мезгилине жараша [ ] й-б [ ] л [ ] майрамдар, [ ] й-б [ ] л [ ] м [ ] ч [ ] л [ ] р [ ] н [ ] н чогуу жаратылышка чыгуусу, баланы аскер кызматына узатуу, аны кайра тосуп алуу», кызды турмушка узатуу, уулду [ ] йл [ ] , [ ] й-б [ ] л [ ] л [ ] к тойлорду [ ] тк [ ] р [ ] , согуштун ардагерлерин куттууктоо, т [ ] г [ ] р [ ] к даталарды жана башка белгил [ ] к [ ] нд [ ] р [ ] д [ ] белгил [ ] .

[ ] й-б [ ] л [ ] д [ ] г [ ] мындай салт-санаалардын тарбиялык мааниси [ ] т [ ] тере [ ] , эсте каларлык. Мындай ж [ ] р [ ] л [ ] г [ ] л [ ] р тууган-уруктарды бири-бирине жакындаштырат, урмат-сыйын арттырат, жакындык сезимдерин ойготот. Ошондуктан, мындай иш чаралар алдын - ала даярдыкты талап кылат. Аны даярдоого ар [ ] й-б [ ] л [ ] м [ ] ч [ ] с [ ] чо [ ] , кичине дебей баары жалпы катышуусу зарыл. Ал иш чараларды аткаруудагы ар бир [ ] й-б [ ] л [ ] м [ ] ч [ ] с [ ] н [ ] н аткаруучу иштери такталып, б [ ] л [ ] шт [ ] р [ ] л [ ] п коюлуусу керек. Мына ушулардын баарына ата-эне к [ ] з [ ] м [ ] л ж [ ] р [ ] г [ ] з [ ] п, уюштуруусу зарыл. Ал эми жаш бала болсо, [ ] з [ ] н [ ] керект [ ] турмуш сабагын алуусу керек.

[ ] й-б [ ] л [ ] л [ ] к каада - салт, [ ] рп-адат, коомдо [ ] з [ ] н [ ] ч [ ] атайын бир орунду ээлеп, келе жатат. [ ] з кезегинде ал атадан-балага мурас катары калып, андан кийинки муунду да тарбиялоого [ ] з [ ] н [ ] н динамикалык таасирин тийгизип, тарбиялоо нормаларынын багытын аныктап, аны бир рамкага салуу кызматын аткарууда. [ ] й-б [ ] л [ ] [ ] рп-адаттарынын, каада-салттарын урматтоо ар бир [ ] й-б [ ] л [ ] н [ ] н м [ ] ч [ ] с [ ] н [ ] жазыл-

баган мыйзам. Бирок аны убагында,  з де гээлинде аткаруу ар бир  й-б л н н м ч с н н ыйык милдети, парзы. Неги-  
зинен, бул  рп-адаттарда ж р  -туруунун, мамилелердин  
таламдары кымтылып, ыймандуулук принциптеринин не-  
гиздери орун алган. Ыймандуулук касиеттери а -сезимине  
си ген жаш баланын к з карашы ке ейип, анын ата-эненин  
адындагы перзенттик карызы, милдеттери к з алдына ке-  
лип, ата-эненин ыйыктыгына карата болгон сый-урматы ой-  
гонот, адеп-ахлак де гээлинин сапаты жакшырып, ж р  -  
туруу, мамилелерде болуу к з караштары о  багытты алат.

Кыргыз элинин  й-б л л р нд  улуттук каада-салттары  
катары бала т р л г нд  ага тандап ат коюу, анын урматына  
жентек тартуу, ыйык жерге арнап к к л коюу, бешик тоюн  
 тк р  , тушоо кес  , с нн тк  отургузуу, м мк нч л г   
болсо жакшы билим бер  ,  йл п коюу, колдон келсе турак  
жай куруп бер  . Булардын ичинен айрыкча белгилеп кете  
турганы, бала т р л г нд  ага тандап туруп  з н  жарашык-  
туу жакшы ат коюу, с нн тк  отургузуу,  йл п коюу-бул  
ата-эненин алдындагы ата-энелик парзы. Бала эркек т р лс   
к пч л к ата-энелер ага арнап тай багышкан, ат жабдык-  
тарын сатып ала баштаган. Кыз т р лс  ата-энеси жылдап  
бир аздап сеп жыя башташкан.  рп-адатка ылайык, атанын  
 й  э  кенже уулуна мурас катары калган. Муну, ар бир  
 й-б л  м ч с  кыйшаюсуз аткарган. К пт г н кылымдар  
 тс  да кыргыз элинде бул адаттар сакталып кел  д . Каада  
салт мамилелери кээ бир укуктук нормаларды да ж нд п,  
тескеп келет.

Жогорудагыдай  рп адаттар элибиздин а -сезимине  
ушунчалык катууу си ген аны мыйзамдар аркылуу да  
ж нд    т  кыйын. Ушундай к чт   улуттук тарбия бу-  
лагын тарбиялоо жараянында ийкемд  , таасирл   жана  
жугумдуу пайдалануу ата-энеге, тууган-урукка,  й-б л   
м ч л р н  таандык. Алардын билгичтик менен пайдала-  
нуу-тарбиялоо ишиндеги ийгиликтин кепили.

Кээ бир ата-энелер адепт  л к менен адеп-ахлактын  
арасындагы айырмачылыктарды жеткиликт   т ш н ш   
беришпейт. Ага анчейин деле маани беришпейт. Балдарга

адептүүлүктү, адеп -ахлакты өйрөтүп жатабыз дешип коюшат. Эки ташындыктын ортосундагы айырмачылыктар эмнеде? Албетте ал, тартипүүлүктү, адептүүлүктү, тил алчаактыгында дешет, мындан ары бара алышпайт, себеби алардын билгени эле баласы тил алса болду, ушуну менен чектелишет. Азыркы заман тарбиясында бул ташындык кат эле аздык кылат. Адептүүлүк дегенде эмнени ташындык боз? Адептүүлүк-бул, адамдын коомдогу жана жеке турмушундагы бири-бири менен коом, чөйрө, коомдук институттар менен талаптагы мамилелеринин жана жөрөлгө-туруу нормаларынын тарыхый жыйындысы, болуп эсептелет. Адептүүлүк нормалары көбүн эсе турмуш -тиричиликте байкалып, адамдын жеке асыл жактарын чагылдырып, адамдык сапаты менен инсандык касиетинин белгиси катары көрүнөт. Өй-бөлөңдү жана чөйрөдө адептүү баланын деңгээли адеп-ахлак өлчөмүндө жетишсиз болуп калуусу мүмкүн. Ошондуктан адептүү баланы адеп-ахлактык жактан жеткилөө бала дегенге болбойт. Себеби адептүү бала адеп-ахлак касиеттерине ээ болуу үчүн көптөгөн интеллектуалдык жактан, эрудиция жаатында аң-сезимдүү аракеттерди жасоосу керек. Мына ушул ташындыкты жаш балага жеткирүү да ата-энелерге байланыштуу.

Ал эми адеп-ахлак болсо, адептүүлүккө салыштырмалуу көп ташындык болуп, мамлекеттик идеологияга байланышып, мамлекеттин журтту тарбиялоо багытын көрсөтүүчү шкала (стрелка). Адеп-ахлак - бул, адам баласынын коомдо өзүн алып жөрөлгөсүнүн негизги мыйзамда каралбаган нормасы болуп, адам коомунун адептүүлүк жаатында өсүү деңгээлин көрсөтүп турган көрсөткүчү. Адеп-ахлак укуктук нормалар аркылуу жөнөтүлүп турбаганы менен, ал, ар дайым коомдун көзөмөлүндө болуп, өз баасын алып турат.

Адеп -ахлак тарбиясы адам коомунун эстетикалык жана этикалык маданиятын, эрудициясын, адатын, көндүмдүүлүктөрүн, коомдук пикирлерин жөнөтүп, талаптагы багытка багыттап барат. Адеп-ахлак коомдук турмуштун бардык багыттарында инсандардын жөрөлгө-турумун багыттап, кат керектүү социалдык функцияларын аткарат.

Турмуш-тиричиликтин бардык сфераларында анын ээлеген орду бар. Адеп-ахлак тарбиясы ый-бл шартында бир нече факторлордун таасири менен турмушка ашырылат. Бул, биринчиден, жаш баланы калыптандыруудагы ата-эненин багыттуу, максаттуу аракети. Экинчиден, ый-блдг жакшы моралдык -психологиялык климат, ччнчдн, ый-бл иштерин жогорку адептлк мотивдердин негизинде уюштуруу.

Ар кандай адеп-ахлактык норма коом нгссндг, жаылануусундагы болуп жаткан згрлрг т тез маани берип, анын талабына жараша згрлг дуушар болот. Ата-энелер ушул згчлкт да сезип, ага даярдануулары зарыл. Адеп-ахлак тарбиясынын назарияттык булагына этика кирет. Ал адеп-ахлакты адамдын социалдык аракети катары изилдеп, аны коомдук мамилелердин жана а-сезимдин атайын формасы катары эсептейт.

Адептлкк ый-блд тарбиялоо ата-эне, тууган-уруктардын ый-бллк милдети болгон болсо, адеп-ахлакка тарбиялоо инсандын жалпы, коомчулуктун идеалындагы баалуулуктарга тарбиялоо болуп эсептелет. Ал баалуулуктарга, а-сезимд адеп ахлакты калыптандыруу, жаш баланын адептлк сапаттарын тарбиялоо, кжрмндлк, улуттар аралык достукка, адамгерчиликке, а-сезимд тартиптлкк, жамаатчылыкка жана башка ушул сыяктууларга тарбиялоону киргизсе болот. Ошентип ый-бл шартында жаш баланы адептлк касиеттерин гана нктр менен алектенбестен, аз-аздап адеп-ахлак талаптары менен да тааныштырып, аны кптгн мисалдар менен тшндрп барса, а-сезимди, ой-жгртн кеетет. Баланы ойлонууга аракеттенет.

Ата-энелердин, жаш балдарын мектепке даярдоо багытындагы ролу да баарандуу. Себеби азыркы мектепке чейинки мекемелердин кескин кыскарган учурунда балдарды ый-блдг мектепке даярдоонун ролу чо. Канчалык ата-энелер балдарын мектепке чейинки тарбиясында окуунун, эсептнн, жнкй жолдору менен балдарын йртс ошончолук жакшы болмок. Себеби тамга таанып калса,

беш манжа менен эсептегенди билсе, баланын мектепте ийгиликтүү окуп кетүүсүн жардам болот. Мындан тышкары сүрт тартуу, пластилин менен кээ бир жаныбарларды окшоштуруп калса, баланын андан ары өнүгүүсүнө ыңгай болуп калат.

Мындан тышкары баланын мектепке болгон, өзүн окуусуна болгон мамилесин жандып, жакында мектепке барарын ойлогондо андагы кызыгуу, тартылуу сезимдерин өрчөтүп, ошол күндө зарыгып кеткөндөй ырайда тарбиялоо зарыл. Эч качан шарттарда «мектепке барганда көрсөт», «эжекей, агайлардан уруш эшитеси» дегендей сөздөр менен коркуткан жарабайт. Же болбосо «мушташканга ыйрнгн, мектепте балдар урат» дегендей сөздөрдө эч качан айтпоо керек. Эгерде ар дайым балага жогорудагыдай сөздөр айтылып, кайталанып турса анын мектепке болгон симпатиясы антипатияга айланат, окууга болгон кызыгуусу түмөндөй баштайт. Мына ушундай абал түзүлүп кетет.

Мектеп курагына чейинки баланы окууга даярдоодо ата-энелер айрыкча алардын абалына назар салуулары керек. Эгерде жетишпеген жактары болсо, мисал учурда жакшы укпайт, же кабыл алуусу начар, көз жакшы көрбөйт, акылы тайкыраак ж.б.у.с, анда алдын ала врачтарга көрсөтүү да ата-энелердин иши. Аны создурдуруп, мектеп ачылганга чейин созуп жргн жарабайт.

Айрыкча баланын так сөйлөсүн байкоо керек. Эгерде ал көпчүлүк тамгаларды туура айта албаса аны менен дайыма, мектепке барганга чейин, күнүгүлөрдө уюштуруп, мүмкүн болушунча так сөйлөтүүгө аракет болгону дурус. Бала биринчи класска окууга барганда, башка бир ый-бөлүмчөлөрдүн дайындап койбостон, сөзсүз, ата-энесинин бирөө барганы ош. Бул өз кезегинде окуу жоопкерчилигин жогорулатат. Анын маанилүүлүгүн белгилейт. Окуучунун сыймыктануусун пайда кылат.

Ата-эненин мектепке чейинки курактагы баланы тарбиялоо жараянынын канчалык татаал, жооптуу, көп кырдуу экендигинин кээ бир маселелерине токтолдук. Ата-энелердин бул маселелерди педагогикалык-минимум катары ка-

был алып, Өздөрүнүн бала тарбиялоодогу амалияттык иштеринде жемиштүү пайдаланышса, биз Өз максатыбызга жеттик деп ойлойбуз. Ар бир ата-эне бала тарбиялоодогу Өзүнүн ролун ар тараптан аңдап жетсе, ар тараптан ынчкын инсан тарбияланат.

### **3. Бала тарбиясындагы ата-эненин Өлгөсү жана кызматы.**

Биринчиден, ата-эне деген инсандарды таанып алуубуз керек. Ата Өй-бөлүнүн жана кожолуктун башчысы. Башчы болууга анын моралдык акы бар себеби ал кара кыч жагынан кычтат, маселе чечүүгө чечкиндүү, Өй-бөлүнү, ата мекенин коргоочу.

«Өй-бөлүнүн астанасы ата менен башталат» деп даанышман илимпоздор бекеринен айтышпаса керек. Ата Өй-бөлүдө Өзгөчө орунду ээлейт, эгер ал ошондой урмат-сыйга татый алса. Тарбиядагы атанын аткарган ролу жана орду жөнүндө философ-энциклопедистер Абу Али ибн Сино, Абу Наср аль Фарабий, Абу Райхан Беруний, Омар Хаямдар Өтө жеткиликтүү, образдуу кылышып айтышып Өтөшкөн. Баланы чыныгы жашоо жолуна багыттоо ата аркылуу гана болот. Өй-бөлүнүн бекем, ынтымактуу, мээрбан болуусунда атанын орду бараандуу, кызга кыргыз, себеби камкор атанын аракеттери Өй-бөлүнүн бекем болуусуна шарт түзөт. Илимпоздордун айтымына караганда перзенти Өчкөн ата эркектин эталону болуп эсептелет. Айрыкча эркек баланын атага болгон сыйыгы, махабаты айтып түгөнгөс. Ар кандай жаш бала ар дайым атасынын ар бир кыймыл аракетин Өтө ынтоо коюу менен байкайт. Атанын ар бир жасаган ишин, мисал Өчкөн бир нерсе куруп жатабы, бирөөлөр менен мамиледеби, кычкыргы жана Өйүндөгү жоруктуу-туруусу, мүнөзүнүн катаалдыгы же жумшактыгы, маданий, адеп-ахлак деңгээлинин абалы баланын кыз жаздымында калбайт, баары кабыл алынат, тандалат, жашоо турмушунда жетекчиликке алат. Ар кандай ата кандай гана кырдаалда болбосун баласынын кызмөтлөндө болуп, анын кыз жаздымынан чыкпай турган-

дыгын эсте тутуусу зарыл. Үй-бүлө тарбиясында атанын жоопкерчилиги чоң, баланын кандай болуп жетилүүсүндө анын почерки же атага гана таандык изи болуп, ал буз кезегинде баланын аң-сезиминде, кылык жоругунда, үчүпсүзүнүн тасирин калтырат. Жаш бала атасынын көптүгүн мүнөздөп, эрктик, кабыл алуу, сезүү өзгөчөлүктөрүн өзүнө сиңирет. Жаш бала үчүн атанын айтканын аткаруусу ары сыймыктуу, ары ардактуу, ал атанын тапшырмасын айрыкча рахаттануу менен аткарат. Аткарган иштеринин натыйжасы боюнча атасынын реакциясын көтөт. Ошондуктан да баланын аткарган иши боюнча кыскача талдап, белгилеген жакшы. Бала тарбиялоодо атанын кара көч абалы да маанилүү. Атасынын чымыр денесин көргөн бала, буз алдынча дене тарбиясы менен алектене баштайт. Өзүнүн дене тейлешин атасынын дене тейлешин салыштырат. Тез-тез келип атасынын кол булчуңдарын кармап көрөт. Атасынан кол булчуңдарын чыңалтуусун суранып, өзүнүн кол булчуңун салыштырат. Мунун баары баланын атасына окшоону каалаган аракеттери болуп эсептелет. Атанын өлгүсү бала үчүн жашоонун өлчөмү, жол көрсөткүчү. Ошондой болгондон кийин ар бир ата өзүн жогору интеллектуалдык деңгээлде алып жүргөнү дурус. Ансыз баланын аң-сезимине терс таасирлер сиңип калуусу мүмкүн. Бул кийинчерээк оңдоого мүмкүнчүлүк болбой кала турган мүчөлүшкө айланып калуусу мүмкүн.

Эне жөнүндө орустун улуу педагогдорунун бири Константин Дмитриевич Ушинский ушундай деген эле «эне-биринчи мугалим, биринчи тарбиячы, үй-бүлө-биринчи мектеп». Бул сөздө калет жок. Мектепке чейинки жаштагы баланы тарбиялоо жараянында эненин ролу эбегейсиз. Себеби жаш баланы тарбиялоо биринчи кезекте эненин активдүү аракетинде байланыштуу болуп, коомубуздун келечеги, өмүрү, бактысы ушул улуу инсандарыбыздын колунда. Эне - мээримдин булагы. Андагы мээр баладагы сүйүүнү ойготот, курчап турган дүйнөгү, жашоого куштарлантат, ынтызар туйгуларын жаратып, адамдык асыл сапаттарга талпынтат. Мунун өзү үй - бүлө тарбиясындагы баасы жок касиет. Эне тарбиясын алган балада мээр, сүйүү болбой койбойт. Бала

мектепке чейин мөрүнөн көпчөлүгүн эне менен текрёт. Сөзсөз эненин көзүмүлүндө болуп, активдүү эки жактык барлашууда болушат. Ошондуктан да атага салыштырмалуу энеге атайын педагогикалык билим берилсе учурдун талабына жооп бермек. Энелер үчүн атайын тарбия берүү боюнча брашюралар чыгарылып, тарбиялоо сырларын кыскача жана жеткиликтүү деңгээлде тешендерин китепчелер чыгарылса максатка ылайыктуу болор эле. Тарбия жараянында ата да, эне да педагогикалык ык, жөнүм, усул менен куралданышса иш аракеттеринин тыянагы болуп, ата-энеге да эстетикалык рахат тартууланмак.

Ийбөлүдөгү атанын катуулугу жана эненин жөргүнчү жумшактыгы кандайдыр бир кайталангыс жашоо жагдайын тешет. Тарбия жараянындагы бул контраст (карама-каршылыктар) парник эффектін тешет, анда баланын дени соо, акылы толук, сезимтал болуп жетилет.

Ата-эненин ар кандай шарттарда, мындайча айтканда, барда да, жокто да ачык көңүл, шаттуу ырайда болгону жакшы. Ар дайым алардын беттеринен мээримдүүлүктөн, сүйүүнөн, көлкүнөн учкундары чачырап турганы ош. Ийбөлүдөгү жетишпестиктерди бала да өзүнөн ички сезимдери аркылуу сезип турат. Ошондуктан да аны кайра-кайра кайталай бергендин кажети болбойт.

Ийбөлүнөн акыл токтотуп калган чоң адамдары жаш баланын жанында өтө этият болуп сүйлөгөнү дурус. «Айтылган сөз, атылган ок» деп коюшат кыргыздар. Сүйлөрдүн алдынан терең ойлонуп сүйлөгөн максатка ылайыктуу. Сөздүн мааниси кайда бара жатканына маани берип, ошол сөз ошол жерде айтылууга арзырлыкпы, айтса болобу ошого маани берүү зарыл. Себеби жаш балдардын акылы тунук болот да сөздүн багытын тез эле айкындап алат. Айрыкча ата-энелер сүйлөгөн сөздөрүн отчет бергендери ош. «Боло берет» деп сүйлөй берген жарабайт. Бекер жерден балдарга ар түрдүү «сөз берүүлөр» болбогону дурус. Себеби жаш бала өтө ишенчээк келип, ар бир айтылган сөзгө ишенип алат да качан аткарыларын көтө баштайт. А, ата-эненин болсо акылынан ал берилген сөз көтөрүлөп кеткен. Ушундай мезгилде

Эй-бөл мөчөлөр бири-бирин тешнөй калуулары мөмкүн. «Аткарылбаган» ишти «аткарам» деп сөз берүү туура эмес.

Ошондой эле көпчөлүк Эй-бөллөрдө, айрыкча ата тарбынан баласына «апа жакшыбы, же мен жакшымынбы» деген суроолор берилет. Бала алдастап эмне дээрин билбей калат. Атасын жакшы дейин десе, апасы капа болушу мөмкүн. Кайсыл бирин жакшы дей албай эки ортодо ыгайсыз абалда калат. Сөздө туура кабыл алгандыктан бала өткыйналат «тандоо» ал өчкөн абдан оор. Баланы ушундай абалда калтыруу жарабаган иш. Ошондуктан да балага андай суроо бербей эле койгон дурус.

Ар дайым Эй-бөлдө туурадан-туура мамилелер орногону жакшы. Себеби ата-эненин кээ бир ойлонулбаган иш-аракетинен тарбия жараяны өткөпөл бузулат. Мисал өчкөн ата-эне өйдө отуруп алып, эшикте бирөө «атады айтып кой» десе, «өйдө жок эле деп айтып койгун деп» баласын жиберет. Же болбосо өйдө отурушканда көшү-көлдө, башка адамдарды ушакташып, жамандашып, эртеси ошол кишини көргөндө чуркап барып көрөшкөн ата-энелерди көрөп, балдар кандай тарбия алат?

Жогоруда белгиленгендей, жаш бала тарбиясында ата-эненин жөргө-туруу, иш аракеттеринин, мамилелеринин өлгөсөн мааниси чоң. Жумушка өз учурунда барбаган, коомчулуктун оюн укпаган, көпчөлүк учурда мас абалда жөргөн атанын, базарга барып элди алдап акча тапкан, жумуштан кийин «психологиялык нагрузка» деп кичине серпеттирип алган эненин образдары балага кандай тарбия берет? Эмнеге тарбиялайт? Анын натыйжасы баарыбызга белгил.

Ата-эне качан баланын а-сезимине сезилерлик таасир берет? Качан гана өзүнө таң кала тургандай оригиналдуу эмес, өрп-адаттагыдай эмес аракеттери менен. Башкача айтканда, ата-эненин бала көткөндөй эмес жөргөш жасоосу. Ошондо гана бала таңданып, анын кабыл алуундагы сырларды ачууга аракет жасайт. Бул боюнча советтик белгил педагог Василий Александрович Сухомлинский төмөндөгүдөй деген эле «Таңдануу сезими-билкөн, каалоонун кубаттуу

булагы». Качан гана тап данып, бирок анын негизин билбегенде жаш баланын кызыгуусу артып, ал «жапылыкты» ийренип амалияттык кадам жасай баштайт. Тапдануу аны аракеттенгип багыттайт. Ата-эненин ий-бөлдүгү бири-бирине жасаган мамилесинин бала тарбиялоодогу мааниси чоң. Себеби баланын ырайы ий-бөлдү тзлгн ырайга окшош болот. Ий-бөл мчлрнн арасында иштикт, максатуу, аракетт жашоо процесси негизделген болсо, жашоо кумары кзг крнрлк болуп, жашоого болгон кызыгуулары арткан инсандар тарбияланат. Баланы ата-эненин тгргн жакындаштыруунун шайманы болуп, биргелешкен оюн, сейилдг чыгуу, кч кнгллрн жасоо менен денеге тарбия бер, чогуу эмгектен, дем алууну жана тамактанууну туура уюштуруу сыяктуу иш-аракеттер кызмат кылат. Буларды кандай абалда ткрпнн ар трдп багыттагы жолдору бар. Андан максаттуу пайдалануу ата-энелердин амалияттык билимдерине байланыштуу. Белгилп болгондой педагогикалык адабияттарда ата-эненин знн жекече лгс балдарды тарбиялоодо чеччк ээ деп айтылат. Чындыгында да бул мисал же лг жаы инсанды калыптандыруунун фундаменти болуп, анын мнзн такшалтат. Идеялык, саясий, адеп-ахлак жана эмгектик сапаттарын жндйт. Ошондуктан да биринчи кезекте адам знн инсандык сапатын жакшыртууга кам крпс зарыл, турмушка, жашоого, эмгекке, адамдарга, коомго жана башка ишмердлктрг болгон мамилесин сез менен жашоого т талап кылынат.

Кыргыздар «ойноп сйлс да, ойлоп сйл» дешет. Айрыкча бул макал ата-энелерге таандык, себеби ар бир ий-бөлдүгү сздн артында жоопкерчилик турат. Ошондуктан да бала менен ата-эненин ортосундагы мамилелердин т олуттуу таризде уюштурулушу туура болот. Аны бошодотуп жиберген учур болуусу мкмн эмес.

Ата-энелердин жеке лгс ар кандай акыл-насааттан, сз, акыл ийртлрдн пайдалуурак болуп, баланын дйн таануусуна, ой жггртсн, турмушта з ордун табууна таасирдпрк болот. Балдар кпчлк учурларда ата-энеле-

рине окшошууну жактырышат. Али турмуштук кырдаалдарга акыл калчоону толук биле элек бала, кбн эсе, ага берилген таасирлердин негизинде жашайт. Ал эми знч ойлоого андан натыйжалар чыгарууга жндмсз. Ошондуктан жаш баласы бар й-бллрд ата-энелери балдарын бир калыпка салаардын алдынан здрн талаптагы калыпка салып алуулары зарыл. Жакшы мамилелер орношпогон кээ бир й-бллрд ата-энелердин жагымсыз адаттарын, балдар, здрнн жр-туруунун адаттарына айлантип алуусу ммкн. Ошондуктан й-блл мамилелеринде ата-эне т этият болуп, балдарынын алдында здрнн абройлоруна доо кетирч жагымсыз адаттардан алыс болушкандыктары о.

А.С. Макаренко ата-энелери кайрылып, «зрдн мррдн ар бир ирмеминде, керек болсо йд болбосо орда балдары арды тарбиялап турасыар» деген. Бала чн ата-эненин сйлшкн, кийинип жаткандары, башка адамдар менен кантип сйлшп жатат, алар менен кандай мамиле тзт, кантип клп шаттанат, кантип капа болот, досторуна кантип кайрылат баарынын мааниси бар болуп, сзсз зннн жр-турууна, адеп-ахлагына азык алат. Ммкн болушунча бала ата-эненин эч чарчабаган кзмлнн астында болуп, аларды ар кандай абалда болбосун кзмлдп тургандай сезс зарыл. Ошондой кырдаал бала менен ата-эненин ортосунда тзлс жемишт болот, себеби бала з иш аракеттерин кзмлдп барууга милдетт болуп калат. Бул з кезегинде кээ бир адеп-ахлак нормаларынын талаптарынан чыгып кетсснн бгт ко т.

Ата-эненин дагы бир маанил лгс бул, й-блдг урмат-сыйды з дегеелине коюсу, же мындайынча айтканда, й-блдг ар бир мчлрнн з ордун билип, бири-бири менен мамиледе болуусу. Чо ата, чо энелерди сыйлоо, аларга т этият, аяр мамилелерде болуу. Кбн эсе бала чо ата чо энелерге ашыкча эркелешип жиберешет. Андай абалда ата-эне з учурунда жндп баруусу зарыл болот: сзсз, т ке пейилдик, сыйлоо аркылуу болгону дурус.

Эми ушул жерде ата-эне кандай болуу керек деген суроого да жооп берип кетүү керек. Ата-эне жан дүйнөсү сулуу, кең пейил, жоругу таза, жоруктуу-туруусу жакшы, коомдогу өз ордун, милдеттерин билген, балдарын чын дилден сыйгын, чынчыл, жалындаган жана принципалдуу, маданияттуу жана билимдүү, турмуштан эмнени кааларын билген, жашоо максатына ээ, чоңду ызаттаган, кичүүнө сыйлаган, адилеттүү жана мээримдүү болуусу керек.

Мектепке чейинки жаштагы балага адамдык асылдыктын үрөнү, баштапкы уңгусу, уюткусу ата - эне аркылуу өтөт. Ата-энелердин башка улуттардан достору, жакындары, тааныштары, мамилелештери болсо алар менен жолугушуп турушса, баланын башка улуттарга болгон урматтоо, сыйлоо сезимдери пайда болуп, жашынан рухуна сиңет, чоң ойгондо да башка улуттун өкүлдөрү менен толеранттуу мамиледе болууга аракеттенет. Мындай тарбия да адамдардын асыл сапаттарын бекемдейт. Рухун байытат.

Мектепке чейинки курактагы балдардын дене-боюнун, психикалык жана рухий өнүгүүсү органикалык байланышта болот. Ошондуктан балдардын инсандык сапаттарын өнүктүрүүдөгү сапаттык жылыштар ата-эненин өзгөчө көңүл бура турган объектиси болуп калууга тийиш. Беке-ринен кыргыздар «кийиз кимдики болсо, билек ошонуку» дешип коюшпайт. Перзент биздики болгондон кийин ага ар тараптуу тарбия берүү да ата-эненин зарыл иштеринин бири. Өй-бөлү шартында, эгерде мүмкүнчүлүгү болсо, тарбиялоону ийгиликтүү жүргүзүү багытында тарбия жараяны пландаштырылса максатка ылайык болот. Ата-эне Өй-бөлүдөгү жагымдуу психикалык микроклиматты түзүүгө аракетти жасап, ар бир Өй-бөлү мүчөсү өзүн эркин, өз алдынча сезип, бирок алардын алдындагы жоопкерчилигин да унутпай жогорку коомдук активдүүлүктөгү ырайын кармоосун камсыздоосу зарыл. Өй-бөлү адеп-ахлак сабактарынын мектебине айланып, баланын кабыл алуу системаларына кысымсыз, зордуксуз сиңип, анын руханий таламына айланса ойдогудай болот. Булардын баарына ата-энелерибиз өздөрүнүн тарбиялоо амалияты педагогикалык жактан ээ болгон билими

аркылуу гана жете алышат. Социалогиялык жана педагогикалык изилдөөлөрдүн көрсөткөнүндөй көпчөлүк ата-энелердин (алардын жогорку илимге ээ болгондугуна карабастан) педагогикалык маданияты, педагогико-психологиялык билимдери жетишсиз. Тарбиячылык жөнүмү, ый-бөлү тарбиясынын мүмкүнчүлүктөрүн жеткиликтүү даражада эмес экендиги иш жүзүндө көрүнүп калат. Бул багытта ата-энелерди гана кемсинте берүү да жарабайт. Себеби ата-энелерибиз ата-эне болуу менен бирге бала тарбиялоого адеп-ахлактык жактан даяр деп айтуу туура эмес болуп калар эле. Себеби ата-энелербиздин ичинен да балдарына өлгү боло ала турган бөлгүнкү көндүн талабына толук жооп бере турган ата-энелерибиз арбын. Ошондой эле толук тетириси да жолугуп турат. Бирок кандай болгон чакта да алардын колунда келечек, келечектин мууну тургандыгын эстен чыгарбообуз керек. Ошондуктан педагогикалык жөнүмү жетишсиз ата-энелер кечиктирбестен өзүн-өзү тарбиялоо менен алектенишсе жакшы болот. Тарбия жараянында белгилүү максаттарга карай бардык процессти багыттоо туура болот. Орустун улуу жазуучусу, көрүнүктүү педагог, коомдук ишмер Лев Николаевич Толстой «Эмне үчүн дегенди билбейт экенин, мен эч нерсени жасай албаймын, «-деген экен. Мындан ибарат алсак, ар кандай иштин пайдалуу жагын аныктап алып анан жасоо зарыл. Максатсыз иштерге кол урган болбойт. Натыйжасыз болуп, убакыт текке кетет. Ошондуктан ата-энелер өзүн-өзү тарбиялоо жолун тандап алуу менен анык максатты тактап, ошого карай аракеттенсе пайдалуу болот.

Бала тарбиясында жалаң ата-энелердин өлгүсү жетишсиз, өзүн-өзү тарбиялоо аркылуу педагогикалык билим алып, аны ый-бөлү тарбиясында кеңири пайдаланса келечектин муунун талаптагы деңгээлге жараша тарбиялай ала турган мүмкүнчүлүк түзүлөт. Ата-энелердин максаттуу тарбиясынын уландысы мектеп аркылуу улантылып, жыйынтыкталып, балдарга турмуш жолдонмосу берилет.

Коомдун жашоосунун жыргалчылыгы ый-бөлүнүн кандай даражада жашоого жөнүмдүүлүгүн билинет. Коом

Эй-бөл менен эриш аркак байланган ошондуктан коомдогу кырдаал Эй-бөлгү же болбосо, Эй-бөлдүгү кырдаал коомго өз таасирин тийгизет. Белгилүү болгондой Эй-бөл жаш муунду тарбиялоодо коомдун максатын жана милдеттерин эсепке алуу менен өнөктөрүнүн борбор, ушул жерде инсан өсөт, өнөт. Ага ар тараптан таасир берүүчү объект бул Эй-бөл жана анын мүнөзү болуп эсептелет. Табиятынан өсүп келе жаткан перзент көптү билгенге ынтызарланат, жөнөтүрүү эрежелерин өздөштүрүүгө аракет жасайт. Ата-эненин талаптары айткандары ага мыйзам, таасирлүү ата-эне айтып берген элдик жомоктор, уламыштар, агемелер жана башка ушул сыяктуулар баары эсинде калат. Активдүү турмушта жашаган бала өзүнүн жөнөтүрүүнө кин санап жаңы тартиптерди сиңирет. Алардын сөйлөп речи жакшырып, сөздүгү көбөйө баштайт, так, анык, ташынөктө сөйлөп бергенге аракеттенет. Кыялдары канат сермеп, улам жаңы жаңы нерселерди билгенге аракеттене баштайт.

Ата-энелердин өлгүлүү таасирлүү эсте каларлык аракеттери балдарынын аң-сезимине, жөнөтүрүүнө өчүпсиз калтырат. Бүгүнкү күндө ата-энелердин балдарына таасир берүүсү, өлгү болуусу замандын өзгөрүүсүнөн натыйжасында өтө эле жетишсиз. Ошондуктан тарбиялоо иштерине олуттуу болгон ата-энелер балдары менен анда-санда гана сөйлөшүп, турмуш маселелеринин олку-солкуларына маани беришкенге убактылары жетишсиз болуп, ойдогу деңгээлдеги өз таасирлерин тийгизе алышпай келе жатышат. Мына ушул багытта ата-энелер иш жөргөзүшүп, тарбиялоо жараянында элдик жомоктор, насыяттар жана башка тарбия шаймандарынан пайдаланууга багыт болуусу керек. Бул багытта кыргыз элинин ата-бабаларынан калган көнөргөс мурастары жетиштүү. Ата-энелер канчалык даражада ошол тегингөс байлыктардан пайдаланып, бала тарбиясында жетекчиликке алат экен, ошончолук өсүп келе жаткан муундун тарбиясынын мазмуну байып, руханий дүйнөсү кеңирип, турмуштагы терс көрүнөштөрдө аңдоого жөндөмдүү болуп, достук, туугандык, жакындык, бир пикирдүүлүк, кең пейилдүүлүккө окшогон сапаттары

калыптанат. Адептлг, жр-туруу нормалары талаптагы дегээлге келе баштайт. Сабыр-канаат, кечиримд болчудай касиеттери бекемделет, ой жгрт, сулуулукту сезе билдй касиеттери ойгонот, дйн таануусу кеет.

Жогорудагыдай сырдуу дйннн ачкычы й-бл, сп келе жаткан муунду ар тараптан стр, нктр чн ал ачкычтын ээси ата-эне, аны туура пайдаланып натыйжага карай аракеттендирет. Мына ошол багытта колдо бар дареметин ишке салып, знн тарбиялоо искусствосун толук пайдалануусу керек. Ансыз ийгиликке жеткыйын.

Ата-эненин меймандостугу да перзент чн лг. Жаратылышынан балдар меймандын келгенин, мейманга барууну жактырышат. Мейман кткнд да, мейманга барганда да баланын активдлг кескин жогорулайт. «Мейман качан келет» деп тынчсызданат, мейманга барарда элден мурда з кийимдерин кийип, бети колун жууп, каттуу даярдык крп, «качан жнйбз» деп ата-энесин шаштырат. Бул жерде да ата-эне сабырдуулук крсттс зарыл. Мындан тышкары ата-эненин иш уюштуруучулук касиети да тзднтз баланын мнзн ишке жарамдуулугуна таасир берет. Ата-эненин кээ бир й-блд пайда болуп калган принципалдуу маселелерди чечдг туура ээлеген орду (позициясы) балдарга таасирл болот. Алардын мамилелериндеги демократтуулукту ишке ашырууда ата менен эненин ролу да чеччч мааниге ээ. Себеби й-блдг ынтымактык балдардын руханий таламдарынын бири. Ушулардын катарына й-бл мчлрнн бири-бири менен болгон мамилелеринин сезимтал, ке пейилдлкт тзлшн кошсок болот. Баштаган ишин аягына чыгарууда да ата-эненин лгс кзг крнрлк. Балдар аны байкашат ошондой жасоого аракеттенишет. й-бл тарбиясында ата-энелерге пайда болгон мчлш, балдарынын йндг буюмдарын туш келди калтырып коюшу, атайын бир жерге койбогондугу. Бул багытта катуу аракет керек, ар дайым бир буюмду бир жерге коюп жатып, баланы чакырып, «мына бул жерге коюп жатамын, сен да ар дайым ушул жерге коюп жргн макулбу» деп коюу керек, аны ар дайым кз жаз-

дымдан чыгарбай кѳзѳмѳлдѳп баруу зарыл, ансыз кѳпчѳлѳк мезгилдерде балдар аткарганды унутушуп коюшат. Себеби алардын убактылары ѳтѳ эле аз, оюн ойноого ѳтѳ шашышып турушат. Ошондуктан иштеткен жеринде ташташып кете беришет. Мындай тартипсиздикке ѳйрѳнѳп калса, аны чоѳ ойгондо, акылына киргенде кайрадан тарбиялоо ѳтѳ мѳчѳлѳштѳ.

Бала кечки оюндан ѳйѳ кечикпей кайтсын десек, ата-энелер ѳздѳрѳ ѳйѳ кечикпей келѳѳлѳрѳ зарыл. Ата-бабаларыбыз балдарын намашамда ойнотушкан эмес. Намашамда «чирки-балекеттер» жѳрѳт, «намашамда ойносоѳ ор ошолор уруп кетет» дешкен. Кѳѳ бир намашамда ойноп жатып колун бутун сындырып алган, кѳзѳн кѳр кылып алган балдарды мисалга келтиришкен. Жѳн айтканга кѳнѳшпѳсѳ тыюу салышкан ага да болушпаса, балдарын кайра-кайра чакырышып, тынчтык беришпей, ѳйѳ айдап келишкен. Бул операция бир топ жолу кайталангандан кийин бала дайыма ѳз убактысына келѳѳгѳ аргасыз болгон, ошого кѳнгѳн. Бул мисалда да ата-эненин ѳтѳ талапчандуу аракетин балага ѳлгѳ болгонго жараган. Ата-эненин баласына кѳрсѳтѳѳчѳ ѳлгѳсѳнѳн тѳрлѳрѳ ѳтѳ кѳп, анын баарын жазууга аракет жасасак, кѳптѳгѳн томдуктар жаралат.

ѳй-бѳлѳдѳ ар тараптан жеткилеѳ инсанды калыптандырууда ата-эненин аткарган функцияларынын мааниси ѳтѳ чоѳ. Эгерде мугалим мектепте ѳч функцияны аткара турган болсо: тарбиялоо, окутуу, билим берѳѳ, ал эми ата-эненин бала тарбиясындагы фукциясы: тарбиялык, экономикалык, амалияттык жана назарияттык (репротуктивдик), сымбат жана кѳч (рекреативдик), ата - эненин жакын жолдошу (коммуникативдик), жана ата-эненин башкаруусу (регулятивдик) болуп бѳлѳнѳп жана мындан аркы изилдѳѳлѳрдѳ талап кылып турат. Себеби ата-эненин функциясына жана башка кѳптѳгѳн фукциялардын кирѳѳсѳ маалым. Коомдун ѳсѳп-ѳнѳгѳѳсѳнѳн азыркы баскычында жогорудагы ата-эненин 6 тѳрдѳн турган бала тарбиялоодогу функциялары тѳмѳндѳгѳчѳ тѳшѳндѳрѳлѳт:

1. **Ата-энелердин тарбиялык функциялары:** баланын акыл, кич, адеп-ахлактык, эстетикалык жактан тарбиялануусу ий-бллд калыптана баштайт. Ата-эне «жаш муун» деп аталган курулуштун жн гана фундаментин коюу менен чектелбестен, анын биринчи гыштарынын коюлуусуна чейин жооптуу болушат. Ата-эне искусство сийч, бала искусствонун чыгармасы, тарбия жараяны болсо искусствонун 33.
2. **Ата-эненин экономикалык функциясы:** ий-блл курулгандан баштап, ий-бллнн экономикасын, бюджетин, тапкан пайдасын сараамжалдуулук менен пайдалануу, кндлк сарптоого зарыл болгон байлык топтоо, эсептти тиричилик жргз, ата-энеден чо тажрыйба, атайын жндмдллкк ээ болууну талап кылат. Себеби ий-бллд чо оюп жаткан бала да дал ошондой атайын жндмг жана кнгггг ээ болуп, баруусун унутпаган абалда, жаш муунга экономикалык маселелерди чечип баруу ирптлп, кан жанына си ирилип барат.
3. **Ата-эненин репродуктивдик функциясы:** болуп алардын перзентинин эстеп калуусу чнн кптгн бил керек болгон, материалдарды, кабарларды бер. Алардын ой жгрт жндмдрн нктр, аларды жана башка кабарлар булактары менен тааныштыруусу. Бул функция ата-энеден тарбиялоо жараянында таасир бер шаймандары болгон ангемелеш, эмненидир крснт аны аткартып крп менен коштолгон аракеттерди жасоону талап кылат.
4. **Ата-энени рекреативдик функциясы:** бул 3 ара кч, материалдык, адеп-ахлак жана психологиялык жардам крснт, баланын саламаттыгын, ден-соолугун бекемд, дем алууларын пайдалуу ткрпнн камсыздоо.
5. **Ата-эненин коммуникативдик функциясы:** ата-энени дайыма перзенти менен тыгыз мамиледе болуусу анын кндлк кызыгуусу, каалоолорун так билс, пикир эркиндигине ке жол ачуусу. Эгерде коммуникативдик функциясын аткарбаса, баланын э жакын адамы ата-эне эмес, башка белгисиз адамдар болуп калуусу мкмн, бул

т коркунучтуу жыйынтыктарга алып келүүсү ыктымал.

6. **Ата-эненин регулятивдик функциясы:** бул, баланы башкаруунун тартиби. Ата-эне өзүнүн перзенттеринин ый-бөлүмчөлөрүнүн каттуу аракеттери, мүнөздөрү чечим жоопкерчиликти. Азыркы заман ата-энелери регулятивдик функцияларын талаптагы деңгээлде толук аткарышканда, балдарыбыз тдрдү жагымсыз иштерди жашапаган болор эле.

Ошентип ата-эненин алдында чечилүүнү талап кылган көптөгөн маселелер бар. Аны аткаруу алардан зиректикти жана илим, билимди, уюштуруу иштерин талап кылат.

#### 4. Балдарга меткепке чейинки тарбия берүүдөгү ый-бөлүмчөлөрүнүн милдеттери.

Мектепке чейинки курактагы балдарга тарбия берүүдө ый-бөлүмчөлөрүнүн негизги милдеттерине, биринчиден, баланы дайыма көз жаздымынан чыгарбоо, экинчиден, зериктирбөө кирет. Баланын ый-бөлүмчөлөрүнүн көз жаздымынан чыгып кетүүсү, жагымсыз жагдайларга кабылуусуна шарт түзөт. Ошол эле учурда аларды кысымга алып, баскан-турганын тынымсыз көзөмөлдөй берген да жарабайт. Себеби бала өз алдынча боло албай «жетелеме» болуп калат. Анын натыйжасында психикасында да көтөлбөгөндөй жагдай түзүлүшү мүмкүн. «Жетелеме бала» өзүнчө бир бөлүнгө келе албайт. Ага ар-дайым кандайдыр бир жардам керек болот. Анын мүнөзүн чочулоо сезимдери ээлеп, өзүн ишенбестик сапаттары өөрчөй баштайт. Эгерде баланын өз алдынчалыгын өнөктөрбөз десек, тыюу салууларды кескин азайтуубуз зарыл. Кандай гана шартта болбосун баланын өз алдынчалыгын өнөктөрүүбөз керек. «Өз алдынчалык-бул адамдын таттаал психикалык сапаттарынын бири, ал адамдын өзүнүн жорр-туруунун көз карашына жана ишенимине баш ийдирүүгө, ишмердүүлөктү жана жорр-турууну сырттан болуучу жардамга таянбастан ишке ашырууга даяр жана жөндөмдүү экендигинен көрүнөт. Жаш бала-

ны  з алдынчалыка  йр т   бир топ убакытты талап кылган жараян. Ал баланын табигый шыгына, ж нд м н , ой ж г рт  с н , чындыка жете алуусуна байланыштуу болот. Ушундай сапаттары  н кк н бала ийкемд   болуп, бир жараяндан экинчи бир жараянга жашоодо  т  с  о  ойлошуп, ишин  з адынча о оро алат. Ал, мезгилдин  т  с  менен ишке ашып барат. Жаш баланы  з алдынчалыкка  йр т  , анын бир эмгек процессин толук  йр н п, ал операцияны бир  н н жардамысыз ишке ашыра турган де гээлге жеткен абалын айтабыз.  з алдынчалыка  йр нг н бала  з н- з  тейлей алат. Атап айтканда ата-эненин талабы жана к рс тм с  менен к ч  жеткен ж н к й ишти аткара алат. Аны аткаруу ыктарын билет, амалиятта ал процесс турмуш тажрыйбасынан  тк н. Ата-эне,  й-б л  м ч л р  баланын калыптануу багытындагы ар бир аракетин, кадамдарын  тк р к з менен байкап турганы дурус. Баланын жашоо,  с   амалиятындагы ар бир жа ылыгы  й-б л  м ч л р  тарабынан талдоого алынып, жакшысы жактырылып, жаманы сындалуусу керек. Маселени талкуулоо баланын катышуусу менен  тк н  жакшы. Себеби, анын кээ бир аракеттерине,  й-б л  м ч л р н н мамилелери менен таанышат, андан натыйжа чыгарганга баланын м мк нч л г  болот. Андай  йд г  м ч л шт рд  талдоолор баланын таанып-бил   процессин бекемдейт,  з н н абалынын о терс жактарын байкоого шарт т з т. Балдардын  з н алып ж р  с н н кээ бир аспектилерин талдоодо эч качан анын адамдык беделин т ш рб  г , ага карата жаман с зд рд  айтып, кемсинтип жибергенге жол бер  г  болбойт. Ж н гана чыгармачылык ырай т з л п, болуп  тк н мамилелердеги жетишкендик жана жетишпегендик жактары жакшы маанай менен к рс т лс  таасирл   болот. К б н эсе мындай кырдаалдарда башка балдарды мисалга келтирип, бирок аны ашыра мактап жибербей, жакшы жана жаман жактарын к рс тс , ал, с зс з баланын а -сезимине  з н н эсте калаарлык таасирин тийгизет.

Белгил   болгондой мектепке чейинки жаш бала оюнкарак болот. Биргелешип ойноону каалаган балдарды да  зд р 

тандашып алышат. Аларга «аны менен ойно», «муну менен ойно» деп кѳрсѳтмѳ берген да туура болбой калат. Анын ордуна ойноо боюнча «жолдошунун» кээ бир мѳнѳздѳк касиеттерин жеткиликтѳѳ тѳрдѳ тѳшѳндѳрѳлсѳ бала ѳзѳ андай дос менен ойнобой калат. Бирок балдардын кѳпчѳлѳгѳ «ойно», «ойнобо» деген кѳрсѳтмѳлѳрдѳ жактырышпайт. Натыйжада ата-эненин кѳзѳнчѳ ойнобойт, ал эми ѳзѳнчѳ болуп калышканда бекинишип, кѳзгѳ урунушпай ойноолорун улантыша беришет.

ѳй-бѳлѳнѳн дагы бир ѳтѳ маанилѳѳ милдеттеринин бири баланын кандай оюнга берилип бара жатканын байкап баруусу. Жалаѳ ата-эне андайды жасай албайт, амалиятта алардын убактысы ушулардын баарына жетпейт. Ошондуктан бул иште жалпы ѳй-бѳлѳ мѳчѳлѳрѳнѳн катышуусу зарыл. Ал кандай байкоолор? Биринчи кезекте балдар кандай образдагы оюнду тандашып, ойношуп жатышат. Ушуга маани берѳѳ зарыл. Кээ бирде бала чабандын ролунда болот, кээ бирде «рембонун», кээ бирде «террорист», кээ бирде «ата», кыздар болсо «эне». Алардын аракеттери ошол кѳрсѳтѳѳгѳ аракет жасап жаткан образы аркылуу жѳрѳ баштайт. Кээ бирде ошол образына кирип кетип, эмнени жасаганын да билбей калышат. Бала чабандын ролунда талаада чай кайнатат, натыйжада ѳйѳн же малканасын ѳрттѳп жиберет, же террорист болуп, атасынын октолуу калган мылтыгын алып чыгып, бирге ойноп жаткан баланы атып жиберет, же болбосо ѳй-бѳлѳдѳгѳ «аталык» ролун аткарат жана башка толуп жаткан образдар. Мындай жаман окуялар анда-санда бирок болот. Ошондуктан мындай коркунучтуу, аянычтуу окуяларды болдурбоо ѳчѳн ѳй-бѳлѳ мѳчѳлѳрѳ жапырт киришѳѳсѳ жакшы натыйжаларды берет.

Ар дайым кѳзѳмѳлдѳѳ аркылуу балдардын мѳнѳздѳк адаттарын калыптандырууга маани берѳѳ зарыл. Адат-адамдын экинчи натурасы. Калыптанган адат адам баласы кѳз жумганга чейин жоголбойт. Ошондуктан кыргыз элинде «уйга жѳгѳн салабы, ѳйрѳнгѳн адат калабы?» деген макалы айтылып жѳрт. Жакшы адаттарды баланын жашынан анын аѳ-сезимине сиѳирип, жѳрѳѳ-туруунда калыптанды-

рып, анын адеп-ахлак нормаларынын негизги куралына айландыруу зарыл. Баланын адаттарындагы «Мен өзүм» деген аракеттерин колдоо, кубаттоо жаман болбойт. Мындай адаттары балдардын турмуштук жактан тез жетилүүсүн жол ачат. Андайлар өздөрүн тын болуп, ар кандай шарттарда тизилген кырдаалдардан эркин жол таап чыгып кете турган инсандар болуп жетилишет. Бул сапаттарын да көздөп барбасак багыт бере албай калуубуз мүмкүн.

Ата-эне, 6-7 жаш балдар, 6-7 жаш балдарга сөзсүз туруктуу милдеттерди берүү керек. Албетте, ар бир баланын жашына жана мүмкүнчүлүгүн жараша. Мисал учур айыл жериндеги балдар, шаардагы балдарга салыштырмалуу турмуш буркан-шарканына эрте киришет. 6-7 жашынан баштап, короону шыпыруу, малга суу берүү, от салуу жана башка ушул сыяктуу иштерде катыша башташат. Мына ушундай иш процесстеринде катышуу баланын дүйнө туюмун көөйтөт, таанып-билүүсүн активдештирип, өз кезегинде андай милдеттер, иштер маанилүү сапатты жоопкерчиликке тарбиялайт. Эгер ата-эне ар бир баласына мүмкүнчүлүгүн жараша иш берсе, дайыма анын аткарылуусун көзөмөлдөп барса, балдардын тапшырылган милдеттерге карата болгон мамилеси бекемделет, жоопкерчилиги артат.

6-7 жаш баланын дагы бир милдети, балада «мен» деген тешени калыптандыруу. Болгондо да баланын ал «мени», эркеликтен, көпкөндүктөн, турмуш-шартка байланышпайт, жалаң гана жашоо, турмуш тажрыйбаларына негизделген болуусу шарт. «Мендин» эки түрү бар: биринчиден - ашынгандык, экинчиден-негиздүү тажрыйбага ээ болгондук. 6-7 жаш баланын негизги милдети экинчи түрүн баланын аңсезимине бекемдүү, мазмундар менен байытуу. Сөзсүз бул жараянда жаш баланын эрктик касиеттерин бекемдүү аркылуу жетишилет. Баланын жашы өскөн сайын ага болгон талаптар да өсө баштайт, ата-эне өсүүдөгү ал жараянды эсинен чыгарбоо керек. Жыл өткөн сайын кыска-кыска талаптар, милдеттер менен алмаштырылат. Аракеттенүү жараяны татаалданат. Ал өз мезгилинде баладан белгилүү бир ык-машыгууларды

талап кылат. Ал эле эмес билим, илим да керек болот, анын руханий талабы ойгонот. Мына ушул жоопкерчиликтен мезгилди ата-эне колдон чыгарып койбогону оо. Баланын кызыгууларын ар тараптан камсыздоого аракеттенген керек. Кандайдыр бир милдеттерди киргизген алдынан ал ишти аткаруу үчүн канча убакыт талап кылынат, ошого маани берген оо. Себеби белгилүү болгондой 3-4 жаштагы бала 10 минут, ал эми андан чоң балдар өзгөчө 20-30 минут кара көч жагынан аракеттенгенге жарамдуу. Андан ашса алар тажап кетишет. Тапшырылган ишти жөн эле таштап кетип калуусу мүмкүн. Эгерде балдар өз демилгеси менен кандайдыр бир аракеттер жасашса аны колдоого алып, ишине шык берип, үй-бүлө мүнөзүнүн ичинде айрыкча белгилеп, баалаган оо. Ата-эненин андай аракети башка балдарын да ойлонтуруп коет, тарбиялык мааниси бараандуу. Бирок «сен иштеди», «сен иштебеди» деп балдарды тилдөөгө болбойт. Ар кандай ишти аткарууда кандайдыр бир максаттын болуусу абзел, максатсыз иштерди аткартпаган оо. Жаш баланын максатсыз «каалаганын жасоосу» келечекте анын терс мүнөздүү инсан болуп калыптанып калуусуна негиз болуп калуусу мүмкүн. Ата-эненин дагы бир көзөмөлүндө боло турган нерсе баланы өзүн-өзү коргой алганга үйрөтүү. Маалим болгондой мындай жөнөткүч калыптандыруу оор жараян. Бул жараяндын иштиктен ишке ашуусуна балдардын темпераменти кедерги болуп, ата-энеден каттуу аракетти талап кылат. Бул багыттагы тарбия сөзсүз баланын темпераменттик өзгөчөлүгүн эсепке алуу менен жүргүзүлсө натыйжалуу болот.

Айтып өткөнбүздөй, баланын мүнөзүндө пайда боло баштаган кээ бир терс касиеттерди оодоону улам-улам кийинкиге калтырууга болбойт. Өрттө жалындап кеткенге чейин үчүргөн дурус болот. Жаман кылык-жоруктар тез тамырлайт, анын тамырын учурунда курутпаса болбойт. Мисал үчүн бала кечке ойногон досунукунда тунуп калды. Ата-эне маани бербеди. Эмне болуптур? Досу да досунукунда тунуй берет. Эртеси да тунуп калды. Андан кийин андай тунуулар башка досторунукунда да башталат. Ошентип бала үй-бүлө

таасиринен алыстоого жол алат. Бара-бара ал адатка айланат. Натыйжада «айылчы» бала болуп чыга келет. Бул маселеде «й-б» мчлрнн милдеттеринин дагы бири, бул жаш баланы жалпылыкка «йрт». Мындайынча айтканда, «йндг» эмеректерди «меники» дебестен «биздики» дегенди «йрт». Аны «карышкыр» мнздн коргоо. Аны эгоисттик сапаттардан арылтуу. Менчикке болгон кз кара-шын жалпылантуу, ж.б.у.с.

Дагы бир кзмлг алуучу жагдай, «й-бл» эч качан баланын «здк кркм чыгармачылыгына, ойлоп табуучулугуна, иш-аракеттерине тетири иш жасабаганы дурус. Тескеринче анын эркин ой жгртп, дайыма изденсн кмк крсптс керек. Алардын «здр» ойлоп, «здр» чечсн жол ачып, алардын чыгармачылык иштеринде катаачылыктар болсо «здрн» крсптп, бирок «андайды токтот» деген крсптмдн оолак болгон дурус. Бала «з» а дап жетсин. Кзмл аркылуу ата-эне баланы мобилизациялай алат, аны эмнегедир биринчи кезекте аткарууга шаштыруу, башкаларды мисалга келтир, ж.б.у.с. Балдарды турмуш-тиричилик милдеттерин аткарууга тартуу менен, ата-эне эмгектен адатын ошону менен бирге башкалар жннд кам крп адатына тарбиялайт.

Кзмлд мезгилинде сзсз пикир алмашуу болуп, анда жаш балдарга дйндн тп кеткен ата-бабалары жннд айтып берип, алардын эсте калаарлык аткарган иштери жннд сыймыктануу, ыраазы болуу, лг крспт дегеелине жеткире айткан эсте калып, ббкт сыймыктануу сезимдерин калыптандырат. Ошондой эле балдарына айлана чйрсндг жакшы адамдар жннд айттып, алардын да ошолордой болуп сссн мкмчнклкр бар экендигин адатып, ал «чн бир гана аракеттен керек экендиги тшндрлт, алардын кызыгууларын козгоо маанил. Буга кошумча «й-блдг» «рп-адат болуп калган каада-салттар жннд кеири айтып берип, аны сактоо жана мындан ары «нктр», жаы маани жана дегеелге ктр керек экендиги жннд да балдардын кулагына

куйган жакшы болот, себеби учуру келгенде мындай тарбиянын натыйжасы билинет.

Ар дайым жоргозлогон кезимде дагы бир жакшы жагы баланын иш аракетинде аткарган иштерин ошол жерде оодоого, багыт берүүгө мүмкүнчүлүк тизилет. Бирок оодоо, багыт берүү баланы ызалантып коюсу мүмкүн. Анын ата-энеге болгон капачылыгы тата каттуу болуп тездик менен тата кетпей калуусу да мүмкүн. Ошондуктан да ата-энелер бул маселеге көңүл бөлүп, баланы урматтап, эң негизгиси, шашылып чыгарылган ботом жана натыйжалардан этият болгон ошол. Ал ботом биринчи кезекте тизлогон кырдаалды ар тараптан териштирип, талдап, жакшы ойлонуп, ал мүмкүнчүлүктөн кайдан пайда болгонун билип, аны кантип чечүү жолдорун тапкан жакшы. Ошондой эле бул мүмкүнчүлүктөгү өзүнүн ордун аныктап, бул чатактын чыгар алдындагы өзүнүн абалы, аны токтотууга же алдын алууга анда мүмкүнчүлүк бар беле? Эмнеге алдын албады? Анда анын позициясы кандай болгон эле? Чатакты өз учурунда токтотууда анын ролу кандай эле? Ушуларды талдап алуу керек. Минтүү ата-энеге да пайдалуу.

Бала менен баарлашуу мезгилинде ата-эне сөздөн нугун дайыма тарбиялоо жараянына бурган жакшы. Буга ата-бабаларыбыздын мисалы толго боло алат. Чоң-ата, чоң-энелерибиз дайыма балдарга насыят сөздөрүн айтышкан. Алардын мааниси тата терең болуп, баланын аң-сезимине себилген дүүлүк болуп калган. Себеби ал дүүлүк убагы келгенде перзенттин жүүлүк-туруунан, адеп-ахлагынан, кылык-жоругунан, дүүлүк-адаттарынан, көз-караштарынан ж.б.у.сыяктуулардан дүүлүк чыгып, аны туура жолго жетелеген.

Ал насыяттар эмнелер тууралуу эле? Көбүн эсе жашоо сырлары, жаратылышты сактоо, достук-ынтымакчылыкта жашоо, ыймандуу болуу, ата-мекенди коргоо, тууган-урука көйүмдүүлүк болуу ж.б.у.с. айрыкча бул маселеде нан, суу, жер маселелерине тата чоң маани берилген. Мисал ботом, нандын ушагы жерге ташы, «убал болот, четке алып кой», «ичер суу булгаба», «жерди таза карма», «чөптө дүүлүк ботом» дешкен.

Кээ бир мезгилдерде колу-кошшулар менен пикир келишпестиктер чыгып, эки кошшу чатакташып калган учурлар кездешпей койбойт. Ошондой мезгилде балдарды андай чатактарга аралашпоосун каттуу көзөмөлдөп алган жакшы. Анын тетириси да болуп калуусу мүмкүн. Эки кошшунун балдары урушуп калышат. Мындай учурда ата-энелер балдарын кармаган дурус болот. Мындайынча айтканда балдарына болушкан жарабайт. Ошондуктан кыргыздар «энеси болушкаактын, баласы урушчаак» дешип коюшат. Балдарынын айынан кошуна бал-бөлөмдөр каттуу араздашып, алар мезгилге чозулуп, балдарына жаман таасир берет. Себеби балдары балдарын урушса, эртеси жарашышып кетишет. Ортодо ата-энелер уят болушуп калышат.

Көз көзөмөлдөп аркылуу ата-эне ар дайым баласынын афсезимине өзгөчө көңүл таасир берип, бала, ата-эненин таасирин татаал шарттарда, кырдаалдарда сезип туруусу, ички дүйнөсүн аркылуу сезип тургандай абалда жашаганы ошол. Ошол эле учурда баланын эркиндиги сакталып, эркин ой жүргөртүүсүнө шарт түзүлсө, ар кандай пайдалуу ишти өз эрки менен жасоого жол ачылуусу шарт. Эмгек эркиндикке, жыргал жашоого, келечегин түзүүгө, бактылуу болууга, жашоонун сулуулугун камсыздай ала тургандыгын балдарына татаал талап кылынат. Эмгектенүүнүн мотиви ушул экендигин аңгатууга аракеттенүү керек. Ар дайым балага «коомдун керегине жараган инсан болуп чоңоюшу керек» деген татаал мүнөз кан-жанына сиңирсе да көзөмөлдөн бир татаал.

Баланын туруш-турпатын дайыма көз жаздымынан чыгарбаган ата-эне перзентинин кандай абалдагы ырайын көңүл санап сезип турат. Ошол сезим, сезими аркылуу бала тарбиясындагы жетишпеген жактарга маани берет. Айрыкча анын психикалык абалына өз учурунда жардам көрсөтүлсө, баланын өнөтүүсүндө чектен чыгып кетүүдөй абалдар болбойт. Ал багытта баланын сөйлөп речин жөндөм, көңүл буруусун жакшыртуу, кабыл алуусун курчутуу, абстрактуу элестетүүсүн жакшыртуу, ой-жүргөтүүсүн өнөктөрдө, эркин бекемдөө, мүнөзүн жөндөмгө окшогон касиеттерин жак-

шы багытка буруп коюу ата-эненин колунан келет, ал ҫчн чындап аракетен ҫ зарыл.

ҫй-блл мчлрнн кийинки милдети баланы эриктирб. Бала кайсыл мезгилде эригет? Кбн эсе атка-рарга иши болбой калган мезгилдерде. Мындан натыйжа чыгарсак бала эрикпесин десек анын бир кндк жашоосу пландаштырылышы керек. Ал дегенибиз бала блгн эмне менен алектенет? Кайда барат? Ким менен ойнойт? Кай-сыл мезгилге чейин? Качан дем алат? Ата-энеси, ҫй-блл мчлрн менен кандай мамилелерде болот? Мына ушулар толук эмес аткарыла турган бир кндк иштин тизмеси. Ушуларга карап баланын бир кндк жашоо жараяны уюш-турулса мазмундуу болуп, бош убактысы деерлик калбайт. Бала эртеден кечке чейин кандайдыр бир иш жараяны ме-нен алек болуп эриккенге убактысы болбойт.

Баланын рухий дйнснн ачкычы анын сйп жак-тырган ишинде экендиги ар бир ата-эненин билип алганы дурус. Ата-энелер баласын эмнегедир кызыктыруусу керек, ага кайсыл ишти аткарганы жакса, ошону аткарганга тим койгон жакшы, ошону менен алектенип 3 убагын ткрт. Ата-энеге да ошол баласынын кызыгуунан пайдаланып тар-бия ишин жргзп калганга ммкнчлк тзлт.

Айрыкча бала эмнеге кызыгуусу ммкн? Музыка ой-ногонго, срт тартканга, й курганга, тамак бышырган-га, йлнн тойлорун ткргнг, аскердик оюндарды ой-ногонго, тракторист же айдоочу болгонго аракет жасашын ошолордун образында оюндарын уюштурушат. Ошолордун образдары дайыма алардын рухунда жашап турушат. Алар-дын рухуна кино, видео жана театрларда кршкн каар-мандардын образдары сакталып, ошолорго окшогонго ара-кеттенишет. Жаш баланын жрг сезгич болгондуктан ал образдар алардын жан-дйнснд ҫчпс из калтырат.

Ата-эне ммкнчлг болгондо балдары менен йй - бллс ҫчн керект ҫ иштерди жасашса, баланын бирин-чиден убактысы пайдалуу иш менен алектенгенге кетсе, экинчиден анын таанып-бил ҫ касиети сс, ҫчнчдн аз да болсо ата-эне менен жакындан мамиле тзлт. Мунун

тарбиялык мааниси чоң. Бош убактыны пайдалануунун дагы бир жакшы жолу, баласын ээрчитип ата же эне айылынын же шаарынын чет жакасына жайлашкан динчилдик чыгып, айлана-чөйрөнүн сулуулугуна сарасеп салган да жакшы натыйжалар берет. Мындай абалда баланын чери жазылып, бизди курчап турган сулуулукка өзүнүн мамилеси пайда болот. Убакыттын өткөнүн байкабай калат. Баланын өз алдынча ойноосуна да мүнөткөндөк берүү керек. Баланын жашоосунун өзү оюнда. Оюн менен алектенген бала убакыттын өткөнүн байкабайт. Баланын бош убактысын толтуруунун дагы бир зарыл шарты уктатуу, дем алдыруу, жаш бала 5-6 жашында 10-11 саат уктоосу керек. Мындан тышкары көндүз, чак ташт, 2 саат уктап алса өт сонун болот. Көпчүлүк балдар «көндүз уктабаймын» дешип кыйыктанышат. Бул туура эмес. Бала чак ташт, айрыкча жай айларында сөзсүз 2-3 саат уктоосу талап кылынат. Уйку баланын психикалык абалын жөндөйт. Аракеттенүү жөндөмүн арттырат.

Ата-эненин жаш баласынын бош убактысын пайдалануусун көзөмөлдөөсү аларды көптөгөн терс аракеттерден, жаман кырдаалдардан коргоого жардам берет. Ошол эле учурда бош убактыны максаттуу, мазмундуу пайдалануу көптөгөн пайдалуу жагдайларды жаратары анык. Балага көчө жете турган иш дайындалса аны «ак кол» болуп калгандан сактайт. Шоктук жасап койсо жазалаган болбойт, эскертүү эле жетишерлик, эгер ошого да боло бербей кайталай берсе, анда анын чарасын көрүп, ата-эне өзүнүн аброю менен таасир берип, баланы тынчтандырган о. Эгерде кандайдыр бир баланын терс мүнөзү пайда болуп бара жаткан болсо анын алдын алган о. Профилактика ишин жөргөзүү зарыл. Ошону менен оорунун алды алынат. Убакытты өткөрүп жибербүү керек. Ушуга окшогон негативдик көрүнүштөр баланын бекер калганынан пайда болот. Баланын эригип калганын байкаган ата-эне кадимден аларга жомок, табышмак, жандырмак, аңгеме, жаңылмач айттып берип, же болбосо көргөн кинофильмдер жөнөндө пикир алмашууну уюштурушуп келген. Бул өт көчтүү тарбия шай-

маны болуп, баланы жипсиз байлап коет. Ушул ыктардан бѳгѳн да чыгармачылык менен кеѳири пайдалансак болот.

Эч качан баласына карата ата-энеде кош кѳѳл болуусу мѳмкѳн эмес. Кайра баланын ар бир баштаган ишинин башталышында ата-эненин болгону дурус, ага жардамдашып, жол кѳрсѳтѳп, натыйжага жетишѳнѳн кыска жолун кѳрсѳтѳп турган жакшы. Ал мезгилде балада ишеним пайда болуп, ишенимдѳѳ аракеттене баштайт. «Балдар сулуулук дѳйнѳсѳндѳ жашоосу керек... фантазияда, чыгармачылыкта, «-деп жазат В.А.Сухомлинский,-билимге болгон анын андан аркы жолу, анын кыйынчылыктары, таанып-билѳѳ шатысынын биринчи баскычына кѳтѳрѳлѳп жатып, ал ѳзѳн кандай сезээрине байланыштуу болот. Ошол баскыч кѳпчѳлѳк балдарга басып ѳтѳ алгыс аска болуп жаткандыгын ойлоо жѳн эле коркунучтуу. В.А. Сухомлинский,-бул сѳзѳн айтуу менен ар бир ата-энеге балдарыѳарга максаттуу тарбия бергиле, ѳтѳ кѳѳл койгула, себеби келечекти кимдин колуна беребиз ошону ойлоп койгула демекчибиз. Мындайынча айтканда, ѳй-бѳлѳдѳ, мокок бир манкурттарды тарбиялап койбогула, мѳмкѳн болушунча балдарга ар тараптуу тарбия берѳѳ керектигин, болгондо да ал тарбияны эркин, чыгармачылык менен, багытын аныктаган тѳрдѳ берѳѳнѳ уюштуруу, бардык бар мѳмкѳнчѳлѳктѳрѳн ушул багытка буруу. Гармониялык тарбия-бул музыкалык термин болуп, «ѳндѳрдѳн айкалышы» «ѳндѳрдѳн куюлушунун бир деѳгеелдеги ѳндѳшѳн» тѳшѳндѳрѳт. Гармониялык тарбияны педагогикалык тѳшѳнѳкѳ которо турган болсок, бала тарбиялоодо баланын аѳ-сезимине кѳптѳгѳн тарбиялоонун тѳрлѳрѳн бирдениге сиѳирѳѳ. Мисал ѳчѳн: Эмгекке, саясий, эстетикалык, этикалык, дене, экологиялык, укуктук, экономикалык, ѳй-бѳлѳ, жыныстык, адеп-ахлактык ж.б.у.с.

Кээ бир ѳй-бѳлѳлѳрдѳгѳ бир жактуу тарбия балдардын ар тараптан тарбиялануусуна тоскоолдук жасап, анын чыныгы азыркы заман инсаны болуп ѳсѳп жетилѳѳсѳнѳ ѳз кедергисин тийгизип жатат. Болбосо, гениалдуу сѳрѳтчѳлѳрдѳн полотнолорун, анын идеясы, сюжети, перспективасы жана боектору менен баалабастан, чыгарманын полотносунун

чоꞀ дугу жана узундугу менен баалаган балдар кайдан чыгып жатат? ЭꞀ бир тынчсыздандырган маселелердин кээ бирлери ушулар. Ар кандай ата-эне баласынын кꞀз-карашындагы, дꞀйнꞀ-тануусундагы, адеп-ахлагындагы, мамиле жана жꞀрꞀм-турумундагы прогрессти камсыз кылуулары зарыл. ЭꞀ негизги багыты, милдеттери ушулар болуп калуусу керек.

*Тарбиялоонун сыры боюнча ата-энелерге, цй-бцлꞀ  
мцчꞀлꞀрцнꞀ сунуштар:*

1. Тарбиялоо жараянында эч качан шашкалактыка жол бербꞀ издер
2. Себепсиз балдарыꞀ ыздардын иштерине кирише бербꞀ издер.
3. Натыйжа чыгарууда ꞀтꞀ этият болуꞀ уздар.
4. Бир жагымсыз иш кылып койсо тез эле жазалоо жолуна ꞀтꞀ Ꞁ ꞀздꞀр.
5. Баланын кылык-жоруктарын, адаттарын, аны капа кылбаган деꞀгээлде талдоого алууну унутпаꞀ ыздар.
6. Баланын ар бир аткарган ишин баалоо эсиꞀ издерден чыкпасын.
7. БалаꞀ ызды канчалык даражада сꞀйꞀрꞀ Ꞁ ꞀздꞀ сꞀз менен эмес, ага жасаган мамилеꞀ из аркылуу сездириꞀ из.
8. Балага жалынып, ꞀꞀп-жыттаганды токтоткон оꞀ. Олуттуулук керек.
9. Баланын кээ бир олдоксон аракеттерин кꞀрсꞀ Ꞁ Ꞁз да, кꞀрбꞀгꞀндꞀй болуп коюꞀ уз.
10. Баланын айтканын аткара бергенден узак качыꞀ ыз. Аткаруунун минимумун кабыл алыꞀ ыз.
11. Болор-болбос иштерге балаꞀ ызга болушпаꞀ ыз. Чатакты чечип жараштырыꞀ ыз.
12. Ар дайым балаꞀ ызды кꞀзꞀмꞀлꞀ Ꞁ ꞀздꞀн чыгарбаꞀ ыз.
13. Балага талапты коюуну да, жана аткартууну да билиꞀ из.

## 5. Мектеп жашына жетпеген балдарга, 5-6-класстарында, тарбиянын тереңдигин аңгээтүүсүзү сизиминен сизимден, ар тараптан тарбия берүүнү уюштуруу.

Мектеп жашына жетпеген балага 5-6-класстарында тарбия берүүнүн маңызын жараша кыйынчылыгы бар. Бул, биринчи кезекте, ата-энелердин педагогикалык билиминин жетишсиздиги, экинчиден, тарбия жараянын уюштуруу үчүн убакыттын жетишсиздиги, үчүнчүдөн, тарбиялоо багытын көрсөтүүчү программанын жетишсиздиги, төртүнчүдөн тарбиялоо процессин максаттуу уюштуруу үчүн шарттын жетишсиздиги ж.б.

Инсандын калыптануусу - бул-бир абалдан экинчи абалга бир калыпта, жайбаракат баруучу жараян эмес. Бул каалоо жана мукундук, кызыгуулар жана зарылдык ж. у. с., карама-каршылыктардын ички көрсөткөрүнөн жөрөшөндү тарбиялык сапаты калыптана турган татаал жараян. Бул процессте баланын моралдык абалы, тизмелүү бекемделет, анын ишеними түптөлөт, адептүүлүк нормалары коомдун талабына ылайыкташып, моралдык принциптерге ишенимдүү негиздерге ээ болот. Мораль же адептүүлүк-бул коомдук турмушта, эмгек ишмердүүлүгүндө, тизмелүүнүн кылык-жоруктары жана жөрөшө-туруулары менен көрүнүүчү инсандардын ар түрдүү мамилелерин чагылдыруучу коомдук аңгээтүүсүзү сизимдин өзгөчө бир формасы. Мектепке чейинки курактагы баланын адептүүлүк же адеп-ахлактык мүнөзүнүн калыптануусу, адамдардын жаңы заманды курууга активдүү катышуусуна, жашоодо жана эмгектенүү үчүн көрсөткөндөн келип чыгат.

Баланы адептүүлүк тарбиялоо иши эрте, түрөлгөндөн баштап башталат, б.а. баланын жөрөшө-туруунда алгачкы кылык жоруктар пайда боло баштагандан башталат. Анын адептүүлүк сапаттарынын өнүгүүсүн, билимдерин кеңейтүү жана тереңдетүү сезимдерин тарбиялоо, билгичтиктерди, машыгууларды жана жөрөшө-туруу адаттарын калыптандыруу менен алга жөрөшө отурат. Балдарды 5-6-класстарында адептүүлүк тарбиялоонун татаал жана көп кырдуу жа-



суу коет. Ошону менен ал, анын жакшы өсүүсүн камсыз кылат. Ошондуктан кыргыз эли «Сууну сиңген жерге сеп» деп коет. Талап көчүгөн мезгилдеги тарбия, таасирдүү болот. Баланы ар тараптан тарбиялоодо да ушундай принцип менен аракеттенген туура болот. Бул жерде баланын жаш өзгөрүлүшүнүн ролу зор. Себеби 1 жаштагы бала менен 6 же 7 жаштагы баланын дүйнө таанымындагы айырмачылыктар өтө чоң. Эгерде 1 жаштагы баланы тарбиялоодо эң негизгиси, өз убактысында тамак берип, дем алдырып, санитария, тазалыкты сактасак, ал эми 6-7 жашар баланын жашоо жана тарбия таламдары бир топко өзгөрүлүп, ата-энеден бир топ эле тереңир кетип талап кылат. Мындан натыйжа ар бир балага анын жашына жараша тарбиялоо иштерин жүргүзүп экенбиз. Бир жашка чейинки баланы тарбиялоодо өзгөчө көңүлдү анын көч жагынан, психикалык жактан өсүүсүнө маани беребиз. Тарбия берүү же өйрөтүү менен анын мээсинин өнүгүүсүнө таасир тийгизебиз. Бала бир жашка чейин чоңдор менен болгон байланышы аркылуу баарлашуу, аңдоо жана предметтерди таануу аракетинде болот. 1 жашта бала кыймыл-аракети, ырай, көргөн нерселерине умтулуу, сөйлөшүү аракет жасоо, көңүл коюу, эсте тутууга окшогон жөнөткүлү артып барат. Ошентип анын жашоо амалияттык тажрыйбасы байыйт. Ата-эненин милдети баланын денсоолугун сактоо, нормалдуу өсүүсүн камсыздоо, баланын кээ бир турмуш-тиричилик буюмдарын билүүгө өйрөтүү, оюнчуктарды ойноого аракеттендирүү, кээ бир сөздөрдү түшүнгүзүүгө өйрөтүү. Баланын айлана чөйрөсүн көркөмдөп аркылуу анын эстетикалык даамын өрчөтүү, кээ бир физикалык кыймыл аракеттердин жардамында дене тарбиясын берүү, музыка аркылуу руханий дүйнөсүн байытуу. Кээ бир мүнөздүк өзгөрүлүштөрдүн калыптандыруу. Баланы сойлоого, басууга жасаган аракеттерине жардамдашуу. Белгилүү болгондой бала 1 жашка чейин өтө тез өсөт. дүйнө таанымындагы жараян да тез өскөндүктөн, ата-энелер бул жараянда анчейин байкабай да калуулары мүмкүн. Баланын мүнөзүн, эркин тарбиялоо да ушул мезгилге туура келет.

Бул мезгил ата-энеден баласына т к л б л л р н талап кылат.

1 жашка чейинки бала менен ата-энелер, й-б л м ч л р к б р к аракеттен с керек. Бала ойгоо маалда аны менен с й л ш к н г аракет жасоо, анын н н чыгарууга аракеттен , оюнчуктарына колун сунууга аракеттен с н уюштуруу, баланы курсагына жаткырып, сойлоого й р т , «колу ду бер» деп, талпынып кел с н уюштуруу, «тай-тай» деп эки колун кармап бастырууга аракеттенсе жакшы болот. Кээ бир «бер», «ал», «коюп жибер», «мага кел» деген с зд р д й р т . Шаттуу музыкаларды коюп, баланы з алдынча жасаган кыймыл-аракеттерин уюштуруу.

Бала 2 жашка келгенде ой ж г р т с бир топко байып, чо дор менен мамилесинин мазмуну ке ейет. Анын эске тууусу, к л буруусу байып, кээ бир психикалык жараяндары н г т. 2 жашка чейинки балага негизинен кара к ч, акыл, адеп-ахлак, эстетикалык тарбия берилет.

Ата-эне баласын к т р п алып, айлана-ч й р , бизди курчап турган предметтер менен тааныштырып, жаратылышка алып чыгып, «бул г л», «бул тал», «бул терек»же «бул уй», «бул кой» деп т ш н д р т, 2 жашка толгондо бала з аларды айырмалап к р с т к н г жарап калат. Жаратылышка болгон мамилеси калыптанат. 2 жашар бала кыймылды к б р к жасаганы о , басыгы жакшырат. С з байлыгы да к б й п, аны с й л п т ш н д р г н г жарайт.

Бала 3 жашка келгенде бир топко эсине кирип, аны-муну з алдынча а дап, з н н м н зд р н к р с т баштайт. Боюн т з кармап, кыймыл аракетиндеги ылдамдык артат. з н чо дорго те ештире баштайт. Чо дордун анын аракетине маани бербей жатканын сезсе, кыйыктанып, алардын айткандарын аткарбай, аткарса да тетири аткара баштайт. Мына ушул мезгилде «жаш тайды» ооздуктабаса болбойт. Ролдук оюндар пайда боло баштайт. Эки жашардыгында кагазга бир нерселерди чиймел г аракет жасаган болсо, 3 жашка келгенде ал аракетинен натыйжа чыга баштайт, бир нерсеге окшоштура баштайт. Ушул мезгилде ата-энелердин жардамы т керек болот. Себеби бала с р тт кантип ок-

шоштурууну билбей турган мезгилде ага жардам көрсөтүп, кантип тарттуу керек экендигин, анан кантип болот, кантикенде сулуу болорун балага көрсөтсө, ал өтө ыраазы болуп калат. Бул жашта бала музыканы угуп, андан эмоционалдык рахат алат, музыканын ыргактарын, тембрин, бийиктигин сезе баштайт. Ошентип анын эстетикалык даамы, сезими өсө баштайт.

Бала 3 жашында өтө көп нерсени сурайт, билүүнү каалайт. Кээ бир ата-энелерден кагуу да жеген учурлар кездешет. Бул мезгилде тили бир топко жакшы чыгып, сөздүн запасы да көбөйүп калат. Башкалардын туура эмес сөздөйтканын байкап алат. Шоктугу ашат бир нерселердин өстүүнү чыгууну жактырат. Жыгылса бир жери сынарын билбейт. Ошондуктан ата-энелер балдарына этият болуусу абдан керек. Ошондой эле нерв системасын коргоого да аракет жасалганы оң. Өзүн-өзү тейлөөгө өйрөтүп, дене-башын карап, бети-колун жууп жорүксүн сунуштап, анын аткарылуусун дайым көзөмөлдөп алган жакшы. Сезим маданиятын калыптандыруу да зарыл иш чаралардын бири.

3 жаштагы балага «жакшы» эмне, «жаман» эмне деген төшөнүктө берсе болот. Анын эси буга жетип калат. Ошондой бул мезгилде балага жомок, аңгеме айтып, чоң эмес ыр окуп берсе да талаптагыдай болот. Дене тарбиясын, эстетикалык, акыл-эс, адеп-ахлак тарбиясын берүүнүн мезгили. Ошондой эле ата-энелер бул мезгилде баласына ар төрдүү машиналардын маркасынын төрлөрүн өйрөтсө болот. Себеби жаш бала унаа техникасын өтө сүйөт. Ата-энелер балдарына өз аткарган жумушу жөнүндө айтып берсе баланын кызыгуусу артат. Келечекте кесипке багыт берүү боюнча өз функциясын ата-эне аткара баштайт. Баланы жаратылышты сүйүүгө өйрөтүү да ушул мезгилден башталса болот берет. Айрыкча жаратылыштын кубулуштарын тааныштырган жакшы. Мисалы айды, көндү, жамгырда, шамалды, сууну, карды, чөптү ж.б.у.с. көрсөтүп аттары аталса баланын эсинде жакшы сакталып калат. Же болбосо аквариумдагы балыкты, клеткадагы канаттууну көрсөтүп, булар «тамактанат» деп,

ошондой эле гүлдөрдү көрсөтүп, булар «суу ичет» десе балага ташыныкты болуп эсинде сактап калат.

3 жашар бала көптө ташынып калгандыктан «алдагыны», «тигини», «ал эмес, андан аркысыны» алып кел десе, алып келет. «Ордуна алып барып кой» десе алып барып коёт. Ошентип кээ бир жеңил-желпи иштерди аткарганды ыйрат баштоо керек. Бул эмгеке тарбиянын башаты болуп калат. Буга кошумча өз ойногон оюнчуктарын да жыйнап коюуну ыйрат жакшы болот. Ал чүн ата-эне анын ойноп бөтөрүн байкоосу керек, оюн аякташы менен «жыйнап кой» деген талапты коюусу керек. Антпесе бала өз жыйнабайт. 5-6 жолу кайра-кайра «жыйна» деген талап коюлгандан кийин гана бала өз алдынча жыйнай баштайт.

Кыргыз эли мал жандуу келет. Баласын да жашынан малды таанууга ыйратып зарыл. 3 жаштагы бала кайсыл мал эмнеси менен айырмаланат билип калганы о. Балада ага жөндөм бар, ата-эне гана эрикпестен аларга ыйратып зарыл. Булардан тышкары баланын акыл жөргөртүүсүн, ойлонуусун өөрчөтүү максатында баласынан «Трактор эмнеси менен жылат?», «Шофер автомобилди кантип айдайт?», «Чабандес атты кантип чабат?», «Апаң уйду кантип саайт?», «Ит кантип ырчат?» ж.б.у.с. суроолорду берип, алардан жооп алган балага да ата-энеге да чоң шаттык алып келет.

Дене жана эстетикалык тарбия берүүнү улантуу зарыл.

Бала 4 жашка өткөндө кадыресе болуп, көп нерсени ташынып, ой жөргөртүүсү көөйөйп, психикалык абалы бир топко жакшырып, сезүү, сезимдик касиеттеринин деңгээлинин даражасы өөрчөп калат. Бир нерсени сыйлап жатып, аткарып жатып, жалт-жалт карап ата-энесинин ырайын байкап турат. Эгерде ата-энесинин эмоциясы көтөрүлө болсо сыйлайт, эгерде алар көздөрүн жөлжөйтп жактырбаган ырайын көрсөтүшө токтоп, же болбосо сөздө башка багытка буруп кетет. Бул абал баланын психологиясынын ийкемдешип бара жаткандыгынан дарек берет.

4 жаштагы баланын аң сезими да бир топко өөрчөп, «жакшы» деген эмне, «жаман» деген эмне? дегенди боолгоп

калат. Бул мезгилде баланын ар кандай нерсени билг кызыгуусу кчгн мезгил болот. Ошого жараша тарбия багытын да кбйткн о. Музыканы, жомокту угууну т жактырат. Эмоционалдык сезими кчйт, ишенчээк болот, акты-ак, караны-карадай кабыл алат. Шоктугу кн санап ашат. Аны кз жаздымындан чыгарбоо керек, себеби алар кз ирмемде залакат алып калуусу ммкн. Алар ата-эненин крс тмл рнн кпчлгн аткарыша беришпейт. «Макул» дешип коюшуп, з билгендерин жасай беришет.

Бул мезгилде з алдынча тамак жегенди йрт, мдрбй-чокурбай басууну, ойногон мезгилде кийим-кечегин таза кармоо, бети-колун таза кармоону тшндр зарыл. Тшндр бир эле жолу болбойт, аны тез-тез кайталай бер керек, ошондо гана бала аны аткаруусу ммкн.

Образдык оюндар аркылуу балдар эмгектенгенге аракеттенишет, ата-эне аны колдоо керек. Бул мезгил мамилени калыптандыруунун мезгили. Бала з тедр менен активд ойной баштайт. Эки жактык мамилелерди тзт. Ата-энелерден балага туура жол крс т талап кылынат. Ушул мезгилде адеп-ахлак, эстетикалык сезимдерин ойготуп, анын сезими аркылуу жакшы жана жаман деген сздрдн маанисине жетн йрт зарыл. Анын кркмдкт кабыл алуусун кеейтип, сулуу менен сулуу эместиктин айырмасын билг йрт. Бул мезгилде баланын адамгерчиликт сезимдерин ойготуу да зарыл.

Жаратылышты сй, оюнчуктарды жана башка турмуш-тиричилик предметтеринен сарамжалдуу пайдаланууну йртс болот. й-бл шартында балага жнкй жол менен математиканын кээ бир функцияларын йртг, тамга таанытууга аракет жасаса болот. Мындан тышкары чет тилдерден йртн баштоо ммкн. Мейман кт, майрам ткрг окшогон иш аракеттерге баланы активд катыштыруу, анын ага знч даярдануусун уюштурган жакшы. Бала 5 жашка келгенде ой-жгртс нгп, дйн таануусу кеирип, бир топ эле жашоо, турмуштун кээ бир сырларын билип, мнз калыптана баштайт. знн сс ылдамдап, адеп-ахлак дегээли нормалдашып, кпчлктн

ичинде Өзүн кандай кармоо керектигин бир топ билип калган мезгил болот. Шоктугу баягыдай эле, достука маани берип, көп пейилдүүлүк, адилеттик деген тешенектер пайда болуп, баатырдык, коркпостук, коркооктук сезимдери пайда боло баштаган убакыт. Бул мезгилдеги ар тараптуу тарбия негизинен анын организмдин чыңдоо, нерв системасын коргоо, Өзүн-өзү тейлөө касиеттерин өрчөтүү, Өзүнүн чоңдорду урматтап, кичүүнү ызаттоо, айлана-чөйрөдөгүлөр менен ынак мамиледе болууга тарбиялоо. Ошондой эле эмгекке, эстетикалык, адептүүлүк, сарамжалдуулук, ата-энесин жана ата-мекенин сыйлоого тарбиялоонун мааниси өтө чоң.

5 жаштагы баланы адептүүлүккө тарбиялоонун биринчи белгилеринин бири, тартип менен тамактануусун уюштуруу. Дасторкондун алдында Өзүн жакшы кармоо, Өзүнүн чоң же меймандар болсо, алардан озунуп тамакка кол салбоо, «аны алып бер», «муну алып бер»-деп ата-энесинен талап кылбоого, тамакты шашпастан, анын өстөнү жатып албастан тамактанууну өйрөтүү. Тамактангандан кийин оозун чайкоо, тишин жууну өйрөтүү, сөлөңдөн пайдаланууну өйрөтүү ж.б.у.с.

5 жаштагы баланы саламдашууга, кетип жатканда коштошууга өйрөтүү да адептүүлүктүн нормаларына кирет. Ыймандуулукка тарбиялоонун принциптери менен тааныштырып, анын талаптарын аткарууга багыттоо. Өзү теңдүүлөр менен мамиле жасоону өйрөтүү, кылык-жоруктарын, кээ бир адаттарын ата-эне көзөмөлгө алып, жакшы-жаман жактарын Өзү менен талдоого маани берген ошол. Натыйжаны бала Өзү чыгарсын мөкмүнчөлүгү болушунча жаратылыштагы мезгилдик кубулуштар жөнүндө да балага тешенек берүү. Анын айырмачылыктарын баладан суроо, билбей калган жерлерин кошумчалап жардам берүү. Бул мезгилде балдарын эске тутуусу бир топко өнүгүп, уккан нерсесин айтып бере алат. Ата-эне баласына кичинекей жаныбарлардын жашоо турмушунан аңгемелер айтып берип, кайра баласынын кайталоосун суранса жакшы болот. Себеби мындай учурда баланын көңүл буруусу, сыйлоо искусствосу жакшырат.

Бала 6 жашта кадыресе болуп, өзүнүн аракеттерин, кылык жоруктарын аңдап, жакшы-жаманды билип, эмне мумкун, эмне мумкун эмес экендигин сезе баштайт. Иш аракеттери ар тарапдуу болуп, дос ким, тууган ким, жакын адамдар кимдер, кимден эмнени күтсүз болот, баарын ташуу баштайт. Өз алдынча аракеттенүүгө жөнөтүлүүгө артат. Өзүнүн жүрүм-турууну көзөмөлдөй алат. Эмоционалдык абалынын деңгээлин башкара баштайт. Өйбөлү мамилесиндеги оош-кыйыштарды байкайт. Ага киришпүүгө аракет жасайт. Көңүл буруусу турукташат, эсте тутуусу жакшырат, ой жүгүртүүсү көбөйөт. Мындайынча айтканда жаш бала өзүн мектепке барууга даярдай баштайт. 6 жаштагы бала кемитүү, кошуу, 100гө чейин эсептүүнү билип калганы да болот. Эгерде ата-эне алар менен дайыма көнүгүүлөрү үчкүрүп турса, андай бала бир топко эле өсүп калат. Өйбөлү шартында мектепке чейинки жаштагы балага ар тараптуу тарбиянын кээ бирлерине токтолдук.

Баланын 6 жашынан «укук» деген сөздү, анын маанисин ташууну үйрөнөт болот. Бала эмнеге укуктуу экендигин, Конституция, Мыйзам деген эмне ал кантип аткарылат, ким тарабынан чыгарылат, анда кандай маселелер жаратыла тургандыгы жөнөтүлүсүз балага ташууну үйрөнөт аракети ата-энелер тарабынан болуу керек.

6 жаштагы бала ата-энесинин кайсыл жерде иштешип, ким болуп иштешип жатышкандыктары жөнөтүлүсүз билгени ошол. Өздүктү жумуштары жөнөтүлүсүз ата-энелер өздүктү айтышып беришсе андан да жакшы болот. Өз кезегинде бул балага кесип тандоосуна тандоонун-тандоо таасир берет. 6 жаштагы баланын уюштургуч жөнөтүлүсүз калыптандыруунун да мааниси чоң. Жашынан алган уюштуруучулук жөнөтүлүсүз чоң ойгондо да сакталат. Баланын эмгектенүүгө болгон каалоосун өстүрүүгө болгон аракет улана берүүсү керек. Адеп-ахлак, жүрүм-туруу, адептүүлүк сапаттары жана мамилелеринин андан ары өсүшүнө көңүл буруу ата-эне кам көрүп, ошол багыттагы тарбия жараянын турмушка ашыруу багытында аракеттүү жумуш аткаруулары керек. Жогоруда көрсөтүлгөн тарбиялоо жолдору жана принциптери ата-эне

лер,  й-б л  м ч л р   ч н  т  оор жумуш. Анткен менен аны аткарбоо да коомубуздун алдындагы жоопкерсиздик болуп калмак. Себеби ар бирибиз  н кк н коомдо жашагыбыз келет, андай коомду ар тараптан  н кк н гана инсандар кура алышат.

Баланы сулуулукка тарбиялоо, сулуулукту т ш нг нг  тарбиялоо ата-эненин негизги милдеттеринин бири. Ага искусствонун т рл р н бил   аркылуу гана жетиш  г  болот. Орто Азиянын улуу окумуштуусу-энциклопедисти Абу Али ибн Сино мындай деген эле «Искусство сыйкыр, ж р к жана мээнин ушундай бир жерлери бар, ага бир гана искусствонун шаймандары жетип баруусу м мк н». Мына ушул с зд н улам искусствонун к ч н, таасирин, м мк нч л г н к з алдыбызга жаркын элестете алуубуз м мк н. Искусствонун сыйкырына кабылбаган бала к п нерсени жоготот. Искусствону т ш нб г н балада тарбия таасирлери жетпей калган жерлер к п болуп, анын ар тараптан тарбиялануусуна тоскоол болот. Искусствонун даамын сезбеген адам, мурдунда жыты жок адам менен те . Адептин булагы искусстводо. Баланы искусство д йн с н  тартуу зарыл.

Балдарга иш билармандык сапаттарды  йр т  д   й-б л н н, ата-эненин атайын орду бар. Айрыкча азыркы  тк  л мезгилде бул маселе  т  актуалдуу болуп, ата-энелерден билгичтикти талап кылат. Мектепке чейинки жаштагы баланы иш билармандыка  йр т   аны базарга чыгарып бир нерсе саттырууда эмес, а ага жашынан  з алдынча бир нерсени  йр н  ,  з алдынча аракеттен  ,  з алдынча чечим чыгаруу, эркин ой ж г рт  н  шарт т з п,  зд р н н иш тажрыйбаларынын негизинде тарбиялоолору керек болот. Ата-эне аны  й-б л д г  социалдык, экономикалык абалдын негизинде:

- ата-эненин кесибинин  зг ч л г  аркылуу,
- к нд л к турмуш агымынын натыйжалары аркылуу,
- бир  л рд  мисалга келтир   менен,
- жаш баланын кызыгууларын эсепке алуу сыяктуу жолдор аркылуу жетишет.

Ата-энелердин милдети балдарын ишке же ишмердүүлүккө акырындык менен тартуу үчүн, алгач, алардын кызыгууларын талаптарын ойготуп, ошондон кийин гана баланы ага болгон туура мамилесин калыптандырууда турат. Өз кезегинде бул да убакыт келгенде баланын өз алдынча болуусуна шарт түзөт. Балдарды ый-бөлөмдө тарбиялоонун флагманы ата-эне. Баланын кандай болуп жетилүүсү ата-эненин берген тарбиясына байланыштуу.

Мектепке чейинки жаштагы баланы тарбиялоодо ата-энелерде кээ бир медициналык билимдерди билүүсү да талап кылынат. Балада пайда болуп жаткан кээ бир ооруларды көрүп туруп эле байкоо жүндөмүн ашырылуулары зарыл. Ал үчүн ар дайым көзгө түшүп турган баланын абалын сезүү керек. Кээ бир оорулардын симптомун сезүү менен аларга каршы биринчи профилактикалык иштерди аткарууга жүндөмдүү болуу зарыл. Андай аракеттер, биринчи кезекте, атайын жардам келгенге чейин, же болбосо ооруканага жаткызганга чейинки көрсөтүлүүчү жардам болуп эсептелет. Алар негизинен баланын денесинин температурасын өлчөө, ичинин өткөнүн билүү, кулагынын же тамагынын ооруганын билүү ж.б.у.с. Мамкөн болушунча балдарга биринчи зарыл жардам көрсөтүүнү уюштуруу.

Мындан тышкары кээ бир жана башка балдардын өзгөчөлүктөрүн билген да ашыкчалык болбойт.

7 жашка чейинки балдардын дене боюнун онцгцц стандарттары.

| Жашы          | Кыздар       |                  |                           | Балдар        |                  |                           |
|---------------|--------------|------------------|---------------------------|---------------|------------------|---------------------------|
|               | Бою см.менен | Салмагы кг.менен | Башынын айланасы см.менен | Бою см. менен | Салмагы см.менен | Башынын айланасы см.менен |
| 1 жыл         | 74           | 10,6             | 47,7                      | 75,3          | 10,5             | 48,9                      |
| 1 жыл<br>3 ай | 77,5         | 10,6             | 48,7                      | 78,3          | 11,2             | 49,4                      |
| 1 жыл<br>6 ай | 80,1         | 11,2             | 49,1                      | 80,9          | 11,7             | 50,3                      |
| 1 жыл<br>9 ай | 82,8         | 11,77            | 49,8                      | 83,4          | 12,2             | 51,1                      |
| 2 жыл         | 85           | 12,1             | 50                        | 85,9          | 12,7             | 51,8                      |
| 2 жыл<br>6 ай | 89           | 13,2             | 51,6                      | 90,4          | 13,6             | 52,3                      |
| 3 жыл         | 93           | 14,2             | 52,5                      | 93,8          | 14,6             | 53,2                      |
| 4 жыл         | 99,6         | 15,4             | 53,1                      | 100,0         | 15,9             | 54,1                      |
| 5 жыл         | 106,1        | 17,5             | 54,9                      | 107,3         | 17,8             | 55,8                      |
| 6 жыл         | 112,4        | 20,0             | 56,6                      | 114,0         | 20,4             | 57,6                      |

Балдардын кан тамырындагы басымдын чоңдугу.

| Жашы               | Кан басымы (кПа, мм, рт, ст.) |                      |                                                    |
|--------------------|-------------------------------|----------------------|----------------------------------------------------|
|                    | Колу                          |                      | Буту                                               |
|                    | Жогорку басым                 | Төмөнкү басым        |                                                    |
| Жаңы төрөлгөн бала | 8,00-10,7<br>(60-80)          | 5,33-6,67<br>(40-50) | Жогорку басым колго караганда 0,8 0,16 кПа-га көп. |
| 1-12 айга чейин    | 7,33-13,3<br>(90-100)         | 6,67-8,00<br>(50-60) |                                                    |
| 2-5 жашта          | 13,3-14,7<br>(100-110)        | 8,00-9,33<br>(60-70) | (10-20мм, сымал столбасында)                       |

7-жашка чейинки баланын жүрөгүнүн согуусу(пульс).

| Жашы               | 1 минута-нын              | Жашы    | 1 минута-нын              | Жашы    | 1 минута-нын     |
|--------------------|---------------------------|---------|---------------------------|---------|------------------|
|                    | ичиндеги жүрөктүн согуусу |         | ичиндеги жүрөктүн согуусу |         | жүрөктүн согуусу |
| Жаңы төрөлгөн бала | 120-140                   | 2 жашта | 110-115                   | 4 жашта | 100-105          |
| 6-айлык            | 130-135                   | 3 жашта | 105-110                   | 5 жашта | 98-100           |
| 1 жашта            | 120-125                   |         |                           | 6 жашта | 90-95            |

Баланын 1 жашка чейинки эттенцүсү жана боюнун  
сүсү.

| Айы | 1 айда<br>кошулуу-<br>су (грамм<br>менен) | Жаштык<br>кошулуу-<br>су (грамм<br>менен) | 1 айда<br>кошулуусу<br>(см. менен) | Жаштык<br>кошулуусу<br>(см.менен) |
|-----|-------------------------------------------|-------------------------------------------|------------------------------------|-----------------------------------|
| 1   | 600                                       | 600                                       | 3                                  | 3                                 |
| 2   | 800                                       | 1400                                      | 3                                  | 6                                 |
| 3   | 800                                       | 2200                                      | 2,5                                | 8,5                               |
| 4   | 750                                       | 2950                                      | 2,5                                | 11                                |
| 5   | 700                                       | 3650                                      | 2                                  | 13                                |
| 6   | 650                                       | 4300                                      | 2                                  | 15                                |
| 7   | 600                                       | 4900                                      | 2                                  | 17                                |
| 8   | 550                                       | 5450                                      | 2                                  | 19                                |
| 9   | 500                                       | 5950                                      | 1,,5                               | 20,5                              |
| 10  | 450                                       | 6400                                      | 1,5                                | 22                                |
| 11  | 400                                       | 6900                                      | 1,5                                | 23,5                              |
| 12  | 350                                       | 7150                                      | 1,5                                | 25                                |

Антропометрикалык же баш кычкычтын кысымчыгы.

| Баштын айланасы    |                       |
|--------------------|-----------------------|
| Жашы               | Айланасы (см. менен). |
| Жаңы туулган бала  | 34-36 см.             |
| 1-чейректе         | Чейректе 2 см-ден.    |
| 2-чейректе         | Айына 1 см-ден.       |
| 6 айда             | 43 см.                |
| 3 жана 4ч чейректе | Баары 3 см.           |
| 5 жылда            | 50 см.                |
| Кычкычтын кеңдиги  |                       |
| Жашы               | Айланасы (см. менен)  |
| Жаңы туулган бала  | 32-34 см.             |
| 1-чейректе         | Айына 3 см-ден.       |
| 2-чейректе         | Айына 1-1,5 см-ден    |
| 6 айда             | 45 см.                |
| 10 жашта           | 63 см.                |

Бой-салмак индексинин эсеби (БСИ)

|               |                |               |                |
|---------------|----------------|---------------|----------------|
| 45 см=0,20 м2 | 62 см=0,38 м2  | 79 см=0,62 м2 | 97 см=0,94 м2  |
| 46 см=0,21 м2 | 63см=0,39м2    | 80 см=0,64 м2 | 98 см=0,96 м2  |
| 47 см=0,22 м2 | 64см=0,40 м2   | 81 см=0,65 м2 | 99 см=0,98 м2  |
| 48 см=0,23 м2 | 65 см=0,42 м2  | 82 см=0,67 м2 | 100 см=1,0 м2  |
| 49 см=0,24 м2 | 66 см=0,43 м2  | 83 см=0,68 м2 | 101 см=1,02 м2 |
| 50 см=0,25 м2 | 67 см=0,44 м2  | 84 см=0,70 м2 | 102 см=1,04м2  |
| 51 см=0,26 м2 | 68 см=0,46 м2  | 85 см=0,72 м2 | 103 см=1,06 м2 |
| 52 см=0,27 м2 | 69 см=0,47 м2  | 86 см=0,73 м2 | 104 см=1,08м2  |
| 53 см=0,28 м2 | 70 см=0,49 м2  | 87 см=0,75 м2 | 105 см=1,10 м2 |
| 54 см=0,29 м2 | 71 см=0,50 м2  | 88 см=0,77 м2 | 106 см=1,12 м2 |
| 55 см=0,30 м2 | 72 см=0,51 м2  | 89 см=0,79 м2 | 107 см=1,4 м2  |
| 56 см=0,31 м2 | 73 см=0,53 м2  | 90 см=0,81 м2 | 108 см=1,6 м2  |
| 57 см=0,32 м2 | 74 см=0,54 м2  | 91 см=0,82 м2 | 109 см=1,8 м2  |
| 58 см=0,33 м2 | 75 см=0,56 м2  | 92 см=0,84 м2 | 110 см=1,21 м2 |
| 59 см=0,34 м2 | 76 см=0,57 м2  | 93 см=0,86 м2 |                |
| 60 см=0,36 м2 | 77 см=0,59 м2  | 94 см=0,88 м2 |                |
| 61 см=0,37 м2 | 78 см= 0,60 м2 | 95 см=0,90 м2 |                |

БСИ=салмак (кг.) : бой (м2). Мисалга: 4 айлык бала.  
Салмагы 6500, бою 62 см.

БСИ=605 кг: 0,38 м2=17,1.

Канынын группасынын жана резус-фактордун тукум куучулугу.

| Кан группасынын тукум куучулугу |           |                      |                      |                 |
|---------------------------------|-----------|----------------------|----------------------|-----------------|
| Атасы                           | I         | II                   | III                  | IV              |
| Энеси                           |           |                      |                      |                 |
| I                               | I         | I<br>II              | I<br>III             | II<br>III       |
| II                              | I<br>II   | I<br>II              | I<br>II<br>III<br>IV | II<br>III<br>IV |
| III                             | I<br>III  | I<br>II<br>III<br>IV | I<br>III             | I<br>III<br>IV  |
| IV                              | II<br>III | II<br>III<br>IV      | II<br>III<br>IV      | II<br>III<br>IV |

Резус-фактордун тукум куучулугу.

| Атасы | Энеси | Баласы |       |
|-------|-------|--------|-------|
|       |       | плюс   | минус |
| плюс  | плюс  | 75 %   | 25 %  |
| плюс  | минус | 50 %   | 50 %  |
| минус | плюс  | 50 %   | 50 %  |
| минус | минус |        | 100 % |

Ата-энелердин дайыма балдарынын ден-соолугуна көз салып баруусу, балдардын жакшы чоюшуна шарт түзүп, көңүлдөрү куунак, психикалык жактан толук кандуу болуп өсүүсүнө ыкпал этет. Жогорудагы көрсаткичтерди аңдап алуу ата-энелерге балдарынын нормалдуу өсүшүн камсыздайт.

## 2-БҮЛӨК

### 1. ҮЙ-БҮЛӨГ ШАРТЫНДА ЖАШ БАЛАНЫН ЫЙМАНДУУЛУК КАСИЕТТЕРИН КАЛЫПТАНДЫРУУ.

Мектеп жашына чейинки бала ийкемдүү, кабыл алуусунун деңгээли өтө жогору болуп, көргөнүн - көргөндөй, укканын - уккандай кабыл алуу жөндөмүнө ээ. Ошондуктан да жаш баланын алдында аткарылган ар кандай иш ата-эненин каттуу көзөмөлүнөн астында ишке ашканы оо. Ал дегендик үй-бүлөдөгү ар кандай мамилелер алдын ала ойлонулган болуп, ал ишке ашкан мезгилде баланын психикасына өзүнөн терс таасирин тийгизбей тургандай абалда болгону дурус. Себеби үй-бүлөдөгү ар кандай турмуштук кырдаал анын көз жаздымында калбайт. Баары анын жөргү аркылуу өтөт да анын абалынан, аракеттеринен сезилип турат. Баланын адеп-ахлак деңгээлинин нормасынын сакталышы көбүн эсе үй-бүлөдөгү моралдык-психологиялык ырайдын таталык байланыштуу болот. Канчалык үй-бүлө мөчөлөрүнөн ортосундагы пикир келишпестиктердин жок болуусу, ошончолук алардын ортосундагы өз ара мамилелердин тыгыздашын камсыз кылып, ыймандуулук касиеттерин бекемдейт.

Өз баласын ыймандуулук сапаттарга тарбиялоо ар бир ата-эненин алдындагы ыйык милдеттеринин бири. Ата-энелердин баары балдарын ыймандуу кылып тарбиялаша албайт. Себеби балдарын ыймандуу кылып тарбиялоо өчүн, биринчи кезекте, өздөрү ыймандуу болуулары зарыл. Экинчи кезекте, ата-энелер ар тарабынан перзентине өлгү болуп, анын ата-энеси менен сыймыктанган деңгээлге жеткирүүсү, ал өчүн ар дайым эл ичинде өзү тууралуу жакшы пикир ойлордун жаралуусуна аракеттенүү, өчүнчү кезекте ата-эне чыныгы башкаруучу, уюштуруучу, багыттоочу, жакын адам, өйрөтүүчү ж.б.у.с. жөндөмдөктөрүн көрсөтүп, чыныгы үй-бүлөнүн куту экендигин далилдөөсү зарыл. Мына ушундай ата-энелердин гана мисалдары чыныгы өлгү боло алат.

Жалпы адамзаттын адеп-ахлак комплексинин сапаттарына киргизүүчү касиеттер болуп, чынчылдык, көп пейилдик, уят-сыйыт жана башка ушуга окшогон 80 ашык ыймандуулуктун принциптери айтылып жүрөт. Үй-бүлө шартында жогорудагы ташкын кетирдөн негиздери сөз келе жаткан муундун аң-сезиминен орун алып, анын жашоосунун маңызына айлануусу тарбия жараянынын негизги нормаларына айлануу менен, баланын адеп-ахлакка тарбияланган деңгээлинин көрсөткүчүн айланат. Ал кандайдыр бир жаңы сапатка ээ болот. Эч кезегинде ал, перзенттин коомго жасаган мамилесинен чагылат, көрүнөт турат.

Ар кандай ата-эне баласын «жакшы», «эң жакшы», «сонун» болсун дейт, ошондой тарбиялоого аракет жасайт. Коомубуздун сөз келе жаткан муунуна карата болгон идеалдар тараптан өнөкчү, илимдүү, билимдүү, ыймандуу тарбия көргөн, маданияттуу, интеллекти жогорку, эли-жерин сыйган эң негизгиси, ошол инсандын келечекке болгон ишенимин бекемдүү, анын кылык-жоруктарынын, ой максаттарынын, пикирлеринин, көз караштарын бөлгөнчү көндүрүш таламдарына буруп, анын бекем ишенимине айландыруу болуп эсептелет. Келечекке ишеним аркылуу жаш муундун жашоо кумары артып, анын турмуш чындыгына болгон мамилеси калыптанат, турмуш реалдуулугу, кызыкчылыктар аркылуу жаңы баалуулукка ээ болуп, жаш муундун көз алдында жаңы мөмкүнчүлүктөргө, сөз-сөзгө, личностук сапаттарын өркөндөтүүгө жол ачып, перспективалар жаратат. Анын натыйжасында личностун ар кандай жаңылыкка, өзгөрүүгө мамилеси төзөлт, позициясы бекемделип, анын чындыкка карата болгон пикири өнөкчү, сөз. Бул боюнча белгилүү советтик педагог С.В. Михалков, китебинде мындай дейт: «Адам балалыктан башталат». Чындыгында да жакшылык өрнөк балага бөлүктөгөнүн себилет, болгондо да үй-бүлөдө, ата-энелер аркылуу себилет. Себилген дан өнөкчү чыккандан кийин билинет. Өнөкчү чыкканга чейин өтө чоң эмгекти талап кылат. Келечектин адамдарын тарбиялообул, эртеңки көндүрүш пайдубалын куруу менен барабар. Коомубуздун келечеги ушуга бекем байланган. Эч бир коомдун

мҫчсҫ бул маселеге кайдыгер мамиледе боло албайт. Бул максатты ишке ашырууда мектепке чейинки жаштагы балдарга ыймандуулук тарбиясын ый-блл шартында берүүнү кескин кҫтҫрҫбз зарыл.Баланын ыймандуулук касиети ҫзҫнҫн ҫзҫ эле калыптанып калбайт. Аны ҫнҫктҫрҫ ҫчҫн ар бир ата-эне максаттуу тарбия багытын белгилеп алуусу керек. «Ыйман» араб сҫзҫ болуп, «ишеним» деген маанини туюндурат. Ыйман инсанды таза, жҫнҫкҫйлҫктҫ, жакшылыктарга ишенүү менен, кыянатсыз жашоого чакырат. Ыйман кишинин ишенимин арттырып, кҫздҫгҫн максатына бешене тери менен жетүүгҫ, ишенимин бекемдүү жолдорун кҫрсҫтҫт. Ыймандуу киши башка адамдарга «кой оозуна чҫп албагандай» болуп кҫрҫнгҫну менен, чын - чынына келгенде анын рухий дҫйнҫсҫ бай, белгилеген максатына умтулган, алдына айкын милдеттерди белгилеген инсан болот. Ыймандуу болуу бул сабырдуу болуу дегендикке жатат. «Сабырдын тҫбҫ, сары алтын,»-деп элибиз бекеринен айтпаса керек. Сабырдуу балсоҫ ыймандуу болосуҫ. Сабырсыздык адамды теҫ салмактуулуктан чыгарып, туура эмес чечимдерди кабыл алууга тҫртҫп коюусу мҫмкҫн. Ыймандуу киши эч качан оройлукка жол бербейт., башка кишини себепсиз кордобойт. Андай адам жаратылышынан элин - жерин сҫйгҫн, ички, рухий дҫйнҫсҫ кеҫ, ынсаптуу болуп, башкалардан айырмаланып турат. Ыймандуу кишинин оюна эч качан адам баласына жамандык жасоо келбейт, баарына теҫ болот. Элинин каада - салт, ҫрп - адаттарын сҫйҫт, урматтайт, ар намыстуу болот. Намыстуулук адамдын жакшы сапаттарынын бири. Ар-бир намыстуу инсан, эч качан ҫз элин бирҫҫгҫ сатпайт, аны кандай гана шартта болбосун коргоого дайым даяр болот. Ыймандуу адам ҫзҫн адеп-ахлакы, жҫрҫҫ-туруусу, достугу жана ак кҫҫҫлдҫҫлҫгҫ менен ар кандай кишини ҫзҫнҫ тартып турат. Ыймандуулуктун дагы бир белгиси-бул адамдын ынсаптуулугу. Ынсаптуу адам токпейил болот. Андай адамдар «мага эле болсун» дешпейт кҫбҫн эсе ынсаптуу кишилер ҫз жардамдарын «жардамга муктаж» адамдардан аябайт. Ынсаптуу инсан кеҫ пейил, адамгерчиликтҫ болот. Адамгерчиликтҫ ки-

шинин дагы бир асыл касиети эч кандай адамдын көпөлүн калтырбайт. Ошондуктан көпчөлүк эл ушундай инсандарга тартылат. Адамгерчиликтен адамдарга оройлук жат. Оройлугун адамга эмес, жада калса жаратылышка, айбанаттарга да көрсөтпөйт. Ар кандай кырдаалда өзүн жөнкөй, жылуу-жумшак алып жөрөө адамдан жогорку оор-басырыкты, тең салмактуулукту, көчтөн эркти талап кылат. Жумшактык инсандын жакшы касиеттеринин, сырдуу дүйнөсүн, руханиятынын бир уурттамы. Мөнзө жагынан адамгерчиликтен адамдарды «жөнкөй», «адамгерчиликтен» киши экен деп да коебуз. Адамгерчиликтен киши-адам тандабайт, баарына бирдей мамиледе болот.

Ыймандуу адамдын дагы бир мөнзөнүн баалуу касиеттеринин бири тездик жана адилеттүүлүгү. Тездик, кишинин мөңзөк өзгөчөлүгү болуп, бул касиетти адамга жаратылыш тарттуулайт. Эгерде каалоо болсо ар кандай эле адам ал сапатка ээ болуу мүмкүнчүлүгүн ээ. Тез адам адилеттен болот, аларды эл тешен, ишенишет. Андайлардын көпөлү таза болуп, оюндагы сөзүн жашырбай айтат. Сөйлөгүндө да чындыкты айтат. Эрки көчтөн болуп сөзүнөн кайтпайт. Аны урматтаган жоро-жолдоштору төбөлөктөн болот. Тез кишилер адилеттен болушат, адилеттүүлүк менен иш жүргөзгөн аракет жасашат. Адилеттен адам эл оозунда калат. Адилеттүүлөктөн мээримдүүлүк жаралат. Мээримдүүлүк адамдын ички дүйнөсүн кеңейтет, пейлин ойдойт, көпөлүн ачып башкаларга өзүнүн мээримин тегерен сөнү шарт тейт. Мээримден кишилер менен болуу, пикир алмашуу ар кандай адамга рахат алып келет. Себеби, алардан жагымдуу ырай тарап турат. Мээримдүүлөктөн төрлөрү көп. Мисалга алсак, тууган-уругуна, Ата-Мекенине, сүйгөн жарына, бала-чакана, кошу-колодорго ж.б.у.с. Булардын ичинен ата-энеге болгон мээримдүүлүк-өз улуусу.

Адам баласынын мээримдүүлүгүнүн дагы бир негизги төбөлөктөрүнүн бири бул, Ата-Мекенин сыйлоо. Ата-Мекен, бул төлө эле мазмундуу, рухулуу туйлаткан, сүйүү сезимдери дин бир чекитке топтоштуруп, көч-кубат берип, эрдиктерге эрчиткен, жогорку, улуу сезим. Ата Мекенди сүйүү сезими

эне сэт менен денебизге кошо сиет. Бул улуу, азиз сезим ар бир эли-жерин урматтаган инсандарда бар. Ошол бар сезимди ар кандай инсан тдрдч тшнт. Ар тараптан нккн инсандын Ата Мекенине болгон мамилесине, маданиятсыз инсандын инсандын мамилеси окшош болбойт. Себеби, ар бир маданияттуу инсан Ата Мекенинин алдындагы милдеттерин айкын билет. «Ал жаратылышты, элин, Ата Мекенин коргоону милдетим» деп сезет. Ата Мекенибиз, коюну ке лкбз. Ал, эзнн коюнуна жакшыбызды да, жаманыбызды да алып, баарыбызды коргоп, эч кимибизден эч нерсесин аябай берип турат. Бизден бир гана нерсени талап кылат, ал да болсо, ага ак кдлдн кызмат жасоо. Элибиз бар, Ата Мекенибиз бар. Ата Мекенсиз эл жетимдей. Андай эл барар-кпрр жок жетим балага окшош. лкбздн ар бир атуулу мекенибиздин глдп ссснн эз салымдарын кошуусу зарыл. Мына ушундай багытта ата-энелер балдарын тарбиялашса талапка жооп берет. Биз ыймандуулуктун принциптеринин кээ бирлерине гана токтолдук. Ошол биз айткан 80 ден ашуун ыймандуулуктун принциптерине эмнелер кирет?. Толук болбосо да кээ бирлерине токтолсок:

### Алар:

1. Адилетт лк.
2. Айкд лк, кечиримд лк.
3. Адепт лк, чекти билгендик.
4. Адамгерчиликт лк. гумандуулук.
5. Абийирд лк, уяттуулук.
6. Адалдык.
7. Акылмандуулук, даанышмандык, чыгаандык.
8. Ата Мекенди сй.
9. Ата-эне, тууган-урукту сй.
10. Ак ниетт лк, таза пикирд лк.
11. Аманатка кыянатчылык жасабоо.
12. Адам лтрб.
13. Боорукердик, сй.
14. Бирнн жамандабоо.
15. Бирнн акынан корккондук.

16. Берешендүүлүк, колу ачыктык.
17. Байкоочулук, такт.
18. Барктуулук.
19. Бир сырдуулук, олуттуулук.
20. Биринин жакшылыгын унутпоо.
21. Берген нерсеге өстөк сурабоо.
22. Ден-соолугун коргоого кам көрүү.
23. Достукту кадырлай билүү.
24. Эмгекти сыйлоо, аракетчилдик, мээнеткечтик.
25. Эрегишпүүлүк.
26. Элдердин достугун коргоо (интернационалист).
27. Эстүүлүк.
28. Эрдүүлүк.
29. Ийкемдүүлүк.
30. Илим билимдүүлүк.
31. Каниетүүлүк, чыдамкайлык.
32. Кайрымдуулук.
33. Кордобоочулук.
34. Калыстык.
35. Кичи пейилдик.
36. Кайгыргандык.
37. Кесипке ээ болуу.
38. Көңөшүү, ой бөлүшүү.
39. Кечиримдүүлүк.
40. Кутмандуулук, төрө пейилдик.
41. Камкордук.
42. Зиректик, сезимталдык.
43. Жөнөкөйлүк.
44. Жумшактык, ийкемдүүлүк.
45. Жаратылышты сыйлоо, аны коргоо.
46. Жакшы максаттарга берилгендик.
47. Жардамдашуу, көмөк көрсөтүү.
48. Жоомарттык.
49. Жаратуучунун бардыгына ишенүү.
50. Жалпы элге бирдей мамиледе болуу.
51. Жакшылык, өлгө көрсөтүү.
52. Мээримдүүлүк.

53. Мажбурлабоо.
54. Намыс ариеттөлүк.
55. Кең пейилдүүлүк.
56. Тазалык.
57. Туруктуулук.
58. Тууганчылыкты баалоо.
59. Тырышчаактык.
60. Тыкандык.
61. Тообага келүү.
62. Сабырдуулук, чыдамкайлык.
63. Соопчулук жасоо.
64. Сыйлагандык.
65. Сезгичтик.
66. Сыпагерчилик.
67. Сыймыктуулук.
68. Самаалаштык.
69. Сергектик.
70. Оор басырыктуулук.
71. Эңин чоңу урматтоо, сыйлоо.
72. Эңин ордун сезгендик.
73. Ушактабоо.
74. Убадага бек туруу.
75. Уяттуулук.
76. Үй-бүлө алдындагы жоопкерчиликти сезүү.
77. Чынчылдык.
78. Чечкиндүүлүк.
79. Ынсаптуулук.
80. Ысырыпкерчиликке жол бербөө.
81. Ынтымактык.
82. Шайырдык.
83. Саламдашуу.

Ыймандуулуктун принциптери жөнүндө тешенек берип жатып, саламдашуу принцибине атайын тиктелуп өтпөсүк болбойт. Себеби саламдашуу адамдын ыймандуулугунун бир бөлүгү болуп, адам касиетинин көрсөткүчүнүн эң зарыл шайманы болуп, адамдын маданиятынын, башка адамдар

менен тѳзгѳн мамилесинин, башка адамдарга болгон урмат сыйынын белгиси.

Саламдашуу адеп-ахлактын кѳрсѳткѳчѳ болуп, адамдарды бир-бирине жакындаштырат, туугандаштырат, достоштурат, кѳз бир башка адамдарга болгон мамилеѳди, кѳз карашыѳды оѳдойт. Саламдашуу адамдагы улуу касиет. Саламдашууну ар бир адам билѳѳ керек. Балдарды саламдашууга ѳйрѳтѳ зарыл. Болгондо да «озунуп» салам бергенге. Жаш бала тѳрт жашынан баштап, чоѳ болобу, кичѳ болобу, анын ким болуусуна карабастан саламдашууну билгени жакшы. Бирѳѳ салам айтса алик алууну да билген дурус. Аны ата-эне бала мектепке барганга чейин ѳйрѳтѳп коюусу керек. Бул, ата-эненин эѳ чоѳ милдети. Адат болуп калгандай араб тилинде «Ассалоому алейкум» деп салам айтабыз, анын мааниси «сизге тынчтык каалаймын» дегендик. Алик алган киши «Ва алейкумсс салам» деп жооп берет, мааниси «мен да сизге тынчтык каалаймын» дегени. Ошентип саламдашуу тарбиянын ѳтѳ зарыл компоненттеринин бири болуп, ыймандуулуктун башталышы катары кѳрѳнѳт.

Практика кѳрсѳтѳп жѳргѳндѳй кѳпчѳлѳк ѳй-бѳлѳлѳрдѳ балдарына саламдашууну ѳйрѳтѳп коюшпайт. Мектепке барып деле кѳпчѳлѳк балдар саламдашканды билишпейт. Мектепке барып калса кѳпчѳлѳк окуучулар жаныѳдан унчукпай кете беришет. Муну туура тѳшѳнѳѳ керек, мындай окуя бардык эле жерде бирдей эмес. Ал мектептин тарбиялоо деѳгѳэлине жараша болот.

Ыймандуулуктун дагы бир белгиси «адал» жашоо же маѳдай териѳ менен жашоо. «Адал», «Халол»-бул араб сѳзѳ, бизче «уруксат», «мѳмкѳн» деген маанини туюндурат... Бул сѳздѳн мааниси тереѳ, башкача айтканда, ыйман эмнени уруксат берсе ошону гана жасоо. Ыймансыздыкка жол бербѳѳ же болбосо «арам» иштерди жасабоо. «Арам» деген «тыюу салынды» деген маанини берет. Ыйман эмнеге тыюу салат? Албетте, эѳ оболу ыймансыздыкка. Ыймансыздыкка адамдын кандай касиеттери кирет? Айтылып жѳргѳндѳй жетимиштен ашык тѳрлѳрѳ бар.

**Алар:**

1. Ариетсиздик.
2. Ачуулуулук, кызуу кандуулук.
3. Амалкыл к.
4. Ач кездик, алдым-жутумдук, дыйн приздик, суктук.
5. Арамзалык, жалкоолук.
6. Аракечтик.
7. Арамдык, арам ойлук.
8. Алдамчылык, калп сыйл.
9. Арбоочулук.
10. Аялзхатын зордуктоо.
11. Бекерпоздук, жатып ичерлик, салпаяктык,(бомж).
12. Билип туруп билмексен болуу.
13. Багичилик.
14. Биринин дыйнсини кыз артуу.
15. Бузукулук.
16. Бирини маскаралоо, ккмсинт.
17. Бейкапарлык, кайдыгерлик.
18. Душмандык, зыян келтир.
19. Жан-жаныбарларга азап бер.
20. Жердешчилик жасоо (жаманы).
21. Жапайылык, тркыл к.
22. Зомбулук.
23. Зокорл к.
24. Эки жездик, бетбактык.
25. Ичи тардык, мерездик, кр албастык, бакылдык.
26. Кекрейген, кзг илбестик.
27. Кербезденгендик, керилгендик, эн ашыкча баалоо
28. Кошаматчылык, тил жооламалык.
29. Кытмырлык, ксл к.
30. Кысымга алуучулук.
31. Каразгыл к, карасанатайлык.
32. Кызганчаактык.
33. Кыз боемочулук. калп сыйл.
34. Кйрдик, оолукмалык.
35. Жалкоолук, акмактык.
36. Карызын тлбгнд к.

37. Кыянатчылык.
38. Кекчилдик.
39. Кайраштыруу, күүлөштүрүү.
40. Каракчылык, тоноочулук.
41. Кумарпоздук.
42. Кошкүүлөлдүүлүк.
43. Сараңдык.
44. Сойкулук.
45. Сыйкырчылык.
46. Тарынчаактык.
47. Тынсыгандык.
48. Текеберлик.
49. Теңсинбүүлөчүлүк.
50. Оомалык.
51. Мактанчаактык.
52. Мушташчаактык.
53. Мыкаачылык.
54. Уятсыздык, безбеттик.
55. Уурулук.
56. Ушакчылык,
57. Урушчаактык.
58. Эңмчүлөдүк.
59. Эңчалуучулук.
60. Мыжыгоолук, эзмечилик.
61. Ынсапсыздык
62. Ыпластык.
63. Наадандык, тил албастык.
64. Нантепкилик
65. Оройлук.
66. Чыккынчылык, саткынчылык.
67. Пара алуу.
68. Шылуунчулук.
69. Адам өлтүрүү.

Ыймансыздыктын кээ бирлерине токтолуп кетсек да өлтүрүү. Адам өлтүрүү жырткыч абалына өткөн адамдын кылык жоругу. Мындан ашкан көнүм, көнүмкөрлөк жок. Адам өлтүрүү жаратканга каршы чыгуу менен барабар. Бул

кылмыштын эң жогорку чеги. Адам өлтүргөн адам кайрадан коомго кошулганы болбойт, ал өмүрүнүн аягына чейин жараткандын каарын көрүүсү зарыл.

Ушакчылык ыймансыздыктын бир белгиси болуп, инсандын эң жаман сапаттарынын бири. Себеби ушунчалык жокту бар кылып, болбогонду болгондой кылып, айтпаганды айткандай кылып, көрбөгөндө көргөндөй кылып, апыртмалап туруп, башка бир кабыл алуучуга жеткирилген туура эмес кабар. Көпчүлүк учурларда ушактын айынан эки адам, же эки й-бөл, эки мекеме, эки мамлекет чатакташып кетүүсү мүмкүн. Ушакты ыймансыз гана адам айтат. Ошондуктан да «ушакчы аркы дүйнөгү барганда тозокто, касапчы малдын этин илгичке илгендей, тилинен илинип турат» деп коюшат. Ушак айтуу бул кечиримсиз көнүс. Мына ушундай касиеттен ата-энелер балдарын оолактатуусу зарыл. Андан кийинки дагы бир ыймансыздыктын белгиси, бул «бузукучулук». Бузуку адам жөн жашай албайт. Ар дайым анын оюнда бирөөнү бузуу. Бүтү турган ишти бүтүрбөс, ойдогудай ишти бузуу. Бузуку адам адамдар менен тез сөз таап, коюн-кончуна байкалбастан эле кирип алат. Адамга жакын болуп, адам психологиясын ийне жибине чейин ййрнгн киши болот. Бузукулук ишин ал милдетиндей аткарат. Ал бузукулугунан рахат алат. Дагы бир ыймансыздык бул «сойкулук». Сойкулук жаман илдет. Ага тартылып кетүү оой. Сойкулук эрксиз инсандардын олжосу. Сойкулук адат эркекте да, аялда да болот. Бул өзүнүн дене кумарын кандыруу. Ошондой өздөрүнүн жаман аракеттери менен йй-бөл түйүндөрдүн доо кетирет. Сойкулук бул зарылчылык эмес, көнүмүш, кумар жазуу, жаман адат. Эрктүү адамдын андай илдетти жеңүүгө кудрети жетет. Ошондуктан да мындай адаттын коомго кандай коркунуч келип жаткандыгын жаш муун акылына түйүп алуусу керек.

Ыймансыздыктын катаал белгилеринен бири «эки жөздүүлүк». Бул да адам мүнөзүнүн бир касиети болуп ыймансыздыктын уюткусу. Эки жөздүү адам түтү коркунучтуу. Анда ыйман болбойт. Эки жөздүүлүк жөнөндө Имам Али ушундай деген «эки жөздүү адамдардан сактан, себеби,

алар ыздры да адашкан, башкаларды да адаштырат, алардын сырткы крнш таза крнгн менен ички дйнс ооруу». Эки жзд адамдар ыздрын пастыгынын себебинен эч качан ынн башкага жакшылык ойлобойт, ынн наадандыгын сезип туруп, ын жакшы крсчн бирлрд жамандайт. Эки жздлктн коркунучтуулугу, сен, алдыдагы адам ким экендигин билбейси. Сенин алдыда, сени тааныган кишинин трат, бирок анын чыныгы мазмуну руханий дйнснд. Ал сени жек крп турса да мактай берсч ммкн. Эки жзд адамдардын кпчлг, сйлгнд бирди сйлйт, аткарганда башканы аткарат. Жаш баланын а-сезимине эки жздлк, жз каралык касиеттердин тамыр жайышына жол бербей, андай илдеттен сактоо зарыл. Ыймансыздык илдеттери жугуштуу болот. Жакшылыкка караганда жамандыкты бала тез кабыл алат. Мисал чн, балаа «оюнчугуду тиги балага берип тур, ойноп турсун» десе кнбйт, бербейт, сен берип койсо ылап жатып кайра алат. А бирнн баласынын оюнчугун акырын уурдап келет. Баланын жнкй эле бир аракетинен ымандуулук жана ымансыздык касиеттеринин крншн кб болдук. Азыркы окуяда бала ымандуулукка караганда ыймансыздык касиеттин кбрк кабыл алып, ынн аракеттеринде амалияттык жактан пайдаланып жатат. Ошентип, эгерде ата-эне й-бл тарбиясында бала мнзндг негативдик жактарын бош койсо, перзенти тез эле ынн ыймансыздык касиеттерин крсчп, ошол багытка бурула баштайт.

Жогоруда, ымандуулуктун жана ыймансыздыктын белгилеринин сезимге таасир берч касиеттери менен бир аз болсо да тааныштырдык. Учкай сз кылдык. Эми, ын тарбиянын куралы кылып, андан болгонунча натыйжалуу пайдалануу, ата-энелерге байланыштуу. Жогоруда крсчлгн ымандуулуктун принциптерин иштикт пайдаланып, баланын адеп-ахлагынын, жрп-туруунун нормаларына айлантып алуу ата-энелерге байланыштуу. Бул багытта ата-энелерге, й-бл мчлрн чо ийгиликтер каалайбыз.

## 2. Жаш муунду **ий-бөлөдү** тарбиялоо жараянында ата-бабаларыбыздын жана диний тарбиянын кээ бир тарбиялоо ыкмаларынан пайдалануу.

ий-бөлө тарбиясынын, **ит** мазмундуу, байыркы тарыхы бар. Кылымдар бою сакталып, жаңы тажрыйбалар менен байытылып, ар тараптан сыналган жана эффективдүү ыкмаларына жана **изинин** улуттук **изгичөлөгөн** ээ жолдору менен бай, тарбия булактары, тарбия авангарды болгон. Ал, элдик тарбия, элдик педагогика. Элдик тарбиянын таасирдүүлүгү **ит** көчтүү. Себеби анын пайдубалында элдин кылымдар бою чогулткан тарбиялоонун маңызы, мазмуну, принциптери жатат. Алардын баары элдик жомоктордо, макалдарда, лакаптарда, элдик оюндарда, фольклордо жана диний шариаттарда камтылган. Кыргыз элинин алгачкылары б.э. УП-УШ-кылымдарында мусулманчылыкты кабыл алган болсо, ошондон бери диний-шариатты аткаруу менен аны адам рухун тазалоочу, тарбиялоочу, функциясынан толугу менен пайдаланышкан. Анын көп принциптери элдик тарбияга айланып да кеткен. Мындайынча айтканда, элдик тарбия ыкмалары менен диний тарбия ыкмаларынын арасындагы кыр сөрөлөп, тарбия усулдары жуурулуп калган. Ошондуктан да кээ бир элдик тарбия ыкмалары диний тарбия ыкмалары менен тектеш. Экөөн эки жакка айрыганга болбойт. Элдик тарбия болобу, диний тарбия болобу максаты бир, инсанды адептүүлөккө тарбиялоо. Бул эки тарбиянын маанилүүлүгү жана баалуулугу так мына ушунда. Ошондуктан да бөгүнкү күндө мектепке чейинки балдарды **ий-бөлөдү** тарбиялоо жараянында элдик тарбия менен диний тарбияны айкалыштырып, перзентибиздин адеп-ахлак, жөрө-туруу, мамиле нормаларын калыптандырууга багыт-тасак дурус болот. Себеби аты аталган эки тарбия органикалык тыгыз байланышта пайдаланылса тарбия жараянынын натыйжалуулугу көз көрүнө жакшырарына ишеним бар. Мында бизге ата-бабаларыбыздан калган тарбия жолдору жардам берет. Байыртадан чоң-ата, чоң-энелерибиз жаш муундарын жөнөкөй ыкмалар жана усулдар менен тарбия-

лашып коюшкан. Анда тарбиялоонун назарияты да, методикасы да, багыты да болгон эмес. Бирок балдары ыймандуу, адептүү, ийкемдүү, момун, көжөрмөн, эмгекчил кылып тарбиялаганга маш болушкан. Тарбиялоо жараянында эмнени жетекчиликке алышкан? Элдин, диндин, ый-бөлүнөн тарбиясын. Ар бир ый-бөлүнөн өзүн жараша, ырып-адат болуп калган, тарбия негиздери болгон. Тарбиялоодо алар элдик макалдардан, насыят, ыргылардан, жамалмачтардан, табышмактардан, элдик оюндардан, жомоктордон көп ири пайдаланышып, алардан мисалдар келтиришип, талкуулашып, жыйынтыктар чыгарышкан. Элдик чыгармалардын деңгээлин ушундай бийиктикке жеткиришкен, андан ар бир бала сыймыктанып, көжөрмөндүүлүк тарбиясын алган. Аксакалдардын жана акындардын баатырлардын айткандары балдардын аң-сезимдеринде «ташка тамга» баскандай болуп калган. Бала тарбиялоодо элдик оозеки адабиятынын «терс» образдарынан пайдаланышкан. Алар аркылуу балдардын чочулоо, коркуу сезимдерин ойготушса, ал эми баатырдык «оң» образдар аркылуу көжөрмөндүүлүк тарбиялашкан.

Ый-бөл тарбиясында айрыкча жомоктогу «алп-каракуш», «желмогуз кемпир», «шайтан», «албарсты» ж.б. у. Окшогон терс образдардан көп ири пайдаланышкан. Ошондой эле «Алланын», «Периштелердин» да турмушубуздагы мааниси четте калган эмес. Мисал учур. «Таңдын атышы менен тур балам, Алла-таала ырыскы бөлүт, эгер уктап калса ырыскыдан каласын», же болбосо, «Эрте менен турарда шайтан желкеден басып тургузбай коет, аны силкип салып туруп кеткин» дешип айтышар эле. Жаш бала «шайтан басса деле туруп кетемин» деп ордунан ыргып катуу турчуу. Ошону менен уйкусу ачылып ый-бөл иштерине аралашып кетчү.

Жаш бала эрте менен туруп, тамактанар алдынан бети-колун жуубай эле тамактанууга аракет жасай баштаса, аны байкаган ата-эне «Балам, эгерде бети-колуңду жуубай тамак жесең, шайтан кошулуп жейт»-дешер эле. Ал сөз дайым баланын кулагында болуп, шайтан кошулуп тамак жебесин деп бети-колун жууп, андан кийин тамактанууга олтурган.

Ошондой эле «Адамдын эки желкесинде ак жана кара периште болот, жакшы иштерди жасаса ак периште, ал эми жаман иштерди жасаса кара периште жазат, ар бир адам, ал дүйнөдө, кылмышына жараша жазасын алат» деген сөздөрдү айтышуу. Балдар бул сөздөргө ынанышып жаман иштер жасабаганга аракет жасашып, өз аракеттерин көзөмөлдөшкөн. Кандайдыр бир иш баштаар алдынан ошол сөздү ойго келип, жоопкерчиликти эсине салып турган. Же болбосо, «Аксакалдын сакалы улуу, өз ыйык» дешер эле. Мындай маанидеги сөздү уккан ар бир бала ак сакалдуу карыяны көрсө, же кездешип калса, урматтап, сыйлап, алдынан кыя басып өткөндөн тартынып турар эле. Аны көргөн аксакалдар андай балдарды алкашып, кимдин баласы экендигин сурашып, «сени тарбиялаган ата-энеңе баракелле» дешип, балдардын көзөмөлдөрүн көтөрүшкөн. Ошондой эле Аксакалдар көчөдө өзүн туура эмес алып жүргөн балдарды көрүшсө, алдыларына чакырышып алышып, «кимдин баласысың?», «эмне өчкөн антти-минтти» дешип, сурамжылашып, өздөрүнүн акыл-насааттарын беришчү. Мындай тарбиялык иштин мааниси өтө таасирдүү болгон. Себеби алар кээ бир адамдардын балдарынын коомдук жерде өздөрүн жаман алып жүрүшкөндүктөрүн аш-тойлордо айтышып жиберешчү. Мындай абал «тартипсиз» балдардын ата-энесине да өтө чоң моралдык сокку болор эле. Бул алардын аталык наамысына өтө каттуу тийген. Ошондуктан эл ичинде ата-энеме сөз тийип калбасын дешишип, балдар, «Аксакалдардын өздөрүнүн урунуп калбайлык» дешип, өздөрүн далдаага алышчуу. Бөгүнкү көндө кадимки аксакалдын да урмат-сыйы калбай бара жаткан сыяктанат. Алардын урматын кетирип жаткан ата-энелерибиз. Алар өйлөрүндө отурушуп алышып, «Аксакалдар эмне болушуптур, баланчы аксакал өзүчү, кечээ эле аракеттик кылып, көчөлөрдө жатып жүргөн, эми эле аксакал болуп калыптырбы?» дегендей сөздөрдү балдарынын алдында айтышып, аксакалдардын да беделдерин төшөрүшпө жатышат. Аны уккан бала эмне болот эле? Ата-эне өтө салмактап сөйлөгөнү. Бул сөз бир гана Аксакалдын гана беделин төшөбү

ушундай сөздөйт айткан ата-эненин да беделин ташпарт, муну унутпаган жакшы. Бул биринчи жагы болсо, экинчи жагынан эрте эле элбиз да Аксакал болорубузду унутушубуз керек эмес.

Балдарды ой келди же болбосо эл селен келмелдөйлө оюна эмне келсе ошону сөйлөй баштаса, ата-эне, аны тыйып «балам Алла жакшы сөзгү да «оомийин» дейт, жаман сөзгү да «оомийин» дейт» жакшы каалоо тилектерден айтып олтуралы деп айтышчуу. Бул сөз ой келди сөйлөй баштаган адамды эсине келтирип, туура сөйлөгү багыттап коер эле. Айрыкча ата-энелерибиз жаш баланы жашынан тарбия берүүгү көпкө бөлүшкөн. Ийин мейман келип калса, бир алды колуна суу куюп, сууну жаш балага куйдуруп, ийгү кирдирип, аксакалдарды ийдөн тирпнөткөрүп, эркектерин бир жагына, аялдарын бир жагына олтургузушкан. Колго сууну жаш бала куюп, колуна чачыкты (сөлгү) асып койгон. Колдорун жууп бөтөп, аксакалдар балдарга батаа беришкен, же жакшылыктар каалашкан, «колго суу куйгандын сообу пт улуу» дешип айтышчуу. Ошентип балдар элнен чоңдорго кызмат жасоону ийрөнүшкөн.

Меймандар ийгү кирип отурушкандан кийин ий ээсин чакырышып колун жайышып «Оомийин» дешип батаа тартышып, андан кийин бири-биринен «эсен-соолугун» сурашышкан. Ушулардын баары жаш баланын аң-сезиминде чечсиз калтырган.

Меймандар менен көрүшкөн келишкен тууган-уруктар, дос-жарлар, кошу-колоңдор баары ийгү киргенде меймандарды көрүрү менен «Ассалоому алейкум» дешип салаам беришкен, меймандар болсо «Ва алейкумсс салам» дешип алик алышкан. Меймандар менен кол алышып саламдашкандан кийин олтурушуп, «Оомийин» дешип батаа тартышып, акыбал сурашкан. Эгерде меймандар тамак жешип жатышкан болсо, аларга ыгайсыздыктар жаратпоо максатында «көргөнүбүз көрүшкөн» дешип, эдин катарына отура кетишкен. Мына ушундай ирп-адаттардын баары, анын тартиби эл кезегинде балдардын кабыл алуунда болуп, аң-сезиминен терең орун алган. Алар чоңоюшканда көзү ме-

нен кѣргѣндѣрѣн кыйшаюсуз кабыл алышып, аткарышкан. Мейман кѣтѣѣ жѣрѣлѣлѣрѣрѣнѣн кѣптѣгѣн тѣлѣрѣ болуп, бала тарбиялоодо чѣ роль аткарат. Мисал ѣчѣн дасторконго даамдардын тѣрлѣрѣн коюу, тамактан алууну сунуштоо, чай куюп берѣѣ, тамак бергенде аны аксакалдаштырып таркатуу ж.б.у.с.

Меймандарга меймандостукту кѣрсѣтѣѣ, аларга дайыма кѣѣѣл бѣлѣѣ, аларга урмат-сый кѣрсѣтѣѣ, конокторду узатууга чейинки жараяндын тарбиялык маанисин эч нерсеге салыштырып болбойт. Буга окшогон улуттук ѣрп-адаттарыбыз сан жеткис. Ошолордун баарынын бала тарбиясындагы мааниси эч нерсе менен ченелбейт. Бул улуттук тарбиябыздын баары кылымдар барагынын тарыхында кѣптѣгѣн жолу ѣзгѣрѣлѣп, жакшы жѣрѣлѣлѣр менен байытылып, бѣгѣнкѣ кѣнгѣ келген. Элибиздин перзенттерин тарбиялоо шаймандары али толугу менен изилденип бѣтѣ элек. Али алдында кѣптѣгѣн илимий иштер турат. Элдик тарбиянын таасирине кабылбаган инсан жок. Бѣбѣктѣгѣѣдѣн баштап, эр жетип, аксакал болгонго чейин анын жемишинен татасыѣ. Ошондуктан да орус эли «Век живи, век учись» дешип коюшат, которгондо «Кылымдар бою жаша, кылымдар бою ѣйрѣн» деген маанини берет экен. Мындайынча айтканда кылымдар бою жашасаѣ да тарбия жемишине тойбойт экенсиѣ. Кылымдар бою тарбия алууга муктажсыѣ. Ошондуктан да элибиз перзенттерине ѣзгѣлтѣксѣз тарбия берѣнѣ эч качан эстеринен чыгарышкан эмес.

Баласы эрке болуп, тыйтаѣдап бара жатса, аны олуттураак кылып тарбиялоо максатында «Балам тыйтаѣдабай жакшы жѣр Каратай тыйтаѣ болуп каласыѣ» деп айылындагы жаман кылык-жоругу бар адамдын образын кѣз алдына келтирген. «Каратай тыйтаѣ болуп калбайын» деп бала ѣзѣн ал жоруктан тарта баштаган. Себеби Каратайды айылдагылар баары «тыйтаѣ» дешип уяткарышкан. Баласын сезимталдыкка тарбиялоо максатында, эгерде баласы дасторкондун алдында тамак жеп жатып чѣчкѣрѣ же жѣтѣлѣ баштаса «балам оозуѣду колуѣ менен тосуп, тетири карап чѣчкѣргѣн же жѣтѣлѣн» деп ѣйрѣтѣшкѣн. Же болбосо су-

уну, тазалыкты сактоо максатында жаш бала туш келди жерге зааралай берсе «Балам эгерде сууга заараласа» кр болосу», жолуа заараласа» эз» дебелеп, бутуа жаман нерселер илешип, буту оорукчаал болуп калат» дешкен. Мындай эскертлрдн кийин андай ишти жасабаганга аракет жасай баштаган. Баласы тамакты тандап жей башта- са жаманы кур десе кыргыздар «Жамандын жарты нр ашык» дешкен, сага эмне болгон? «Антип жатасы», «мин- тип жатасы» дешип мыскылдашып, баланы уяткарып, ан- дай жаман адаттардан арылтышкан. Эгерде баласы колун жуугандан кийин аарчыр алдынан колун силксе «антип колу ду силкепегин, колу арам болуп калат, слгг арчы» дешч. Бул да адепти сактоонун бир тр болгон. Маани берилген. Ошондуктан бала аны аткарууга аракеттенген.

Жаш балдар ойношуп жатышып, бири-бирин карашып алышып, бири-бирине тпрш башташса «Балдарым антг жарабайт, антпегиле бетиерге жара чыгат» де- ген. Бетке жара чыгат экен дешип, ал шоктуктарды кай- талабаганга аракет жасашкан. Же болбосо бир й-блнн балдары кайра-кайра ата-энесине бири-бирин ар трд се- бептер менен жамандашып келе беришсе, балдарын экн те чогултуп, «Балдарым бири-бириди ушактай бербегиле, тилиерге тибиртке чыгат» дешкен. Ушундай жолдор менен ушактабоого йртршкн. й-блдг бир туугандар уру- шуп кетишсе, айрыкча кыз бала менен уул бала «Антпегиле, кыздын кырк чачы улуу, кыз баланы антч эмес, уят болот анткен сен жигитси» деп уулун тыйып койгон. На- тыйжада жаш баланын а-сезиминде «кызды капаланткан жарабайт турбайбы» деген пикир калыптанган.

Ата-энелер башка балдардын лгснд баласын тарби- ялоого да клл бллшкн. Башка баланын э йннд атка- рып жаткан иштерин ашыра мактап, тигинин баласы «анти- птир-минтиптир, аны аткарыптыр-муну аткарыптыр, антип жасаптыр-минтип жасаптыр» деген сздрд баласына айта беришкен. Муну менен сен эмнеге жасабайсы? Ал баладан эмне кем, сен деле жасаса болот эле го дегендей маанини баласына сиирген. Бирок ата-энелер мындай сзд айтуу

менен аша чабышып кетишкен эмес. Баласынын кабыл алуусун байкашып турушкан. Башка адамдын баласын мактоонун чеги бул баласынын кыжырын келтире баштаганда капысынан токтоткон. Бала кыжырын кимден чыгарарын билбей, натыйжада кепти аткарууга аргасыз болгон.

Ата-энелер калбанын эсе меймандар же болбосо калышкучулар дор киргенде, баласынын алдында, анын аткарган жумуштары жана калыптануу менен айтып берген. Мындай чара бир жагы баланын калыптануу калыптарын, экинчи жагы дагы жакшы иштерди аткарууга тарткан.

Кышында болсо балдарын жылуу кийинтүү максатында «балам байкадыбы аяз ата талында келип, терезебизге сары тартып кетиптир, бул анын жылуу кийингиле, же болбосо койнуу арга кирип, калыптануу, оорутуп коёмун дегени» деп, балдарынын калыптануу калып койбой жылуу кийинтишкен. Балдарда жылуу кийинбесем болбойт окшойт деген ой пайда болуп, кийин ал адатка айланган. Же болбосо бала кышында денеси ысып, тамагы ооруп калса ата-энелер балдарына «эмне, кар жедиби, муз жедиби, дене ысып калыптыр, ооруп калыптырсың. Антпегин деп мен сага канча жолу айтамын» деп тилдешкен. Бала болсо сырымды билип алыптыр деп унчукпай уккан. Бала деген бала, жакшы болуп калгандан кийин ал адатын дагы кайталайт. Кайталабасын десе ата-эне кайра-кайра айтып, дайыма калыптануу зарыл.

Ата-энелер балдарын тамак жегенге отурганда тамакты «бисмиллахирахманирахийим» деп жегин дешип кайрып калыптануу. Ошентип жесе «тамагы берекелүү болот, жакшы сиңет» дешкен. Балдар ошого кайрып калыптануу.

Булардан тышкары чоң-ата, чоң-энелерибиз калыптануу насыят калыптануу айтышкан. Мисал учур, Биринчи биринчи салам жиберсе же бир калыптануу айтып баргын десе, унутуп калбай калыптануу айтып барган. Эгер антпесе «Алланын алдында карыз болуп каласың». Ошондой эле биринчи салам берсе, сен алик албаса «карыз» болуп каласың дегендей калыптануу айтышкан.

Жалпы турмуш, адеп-ахлак боюнча да бир топ калыптануу айтышкан, мисалга алсак, «турган-отурганга, аттуу-жалыптануу

мурда салам айтат, жаш балдар Аксакалдардын маңдайынан баспайт, эгерде Аксакал колун сунса, жаш, колун алып саламдашат, жаш аксакалга биринчи болуп, колун көкүргөнү алып, бир аз ийилип салам берет, аялдар колун сунса, эркектер колун алып амандашат, Аксакал сөйлөп жатканда жаштар анын сөзүн бөлбөйт» дегендей сөздөрдү көп айтышкан. Бир аздап отуруп бул насаатар жаш балдардын жөрөң-туруу нормаларына айланып калган.

Аксакалдар жаш балдардын кайтпастыгын, баатырдыгын, эрдигин байкап көрүү үчүн бир баланы экинчи балага «Кудайдан коркосуңбу же тиги Манастан коркосуңбу» деп сураган. Албетте экинчи бала Кудайдан коркомун Манастан коркпоймун деген. Андай болсо, кудай мушуңду алчы деген. Экинчи бала биринчи баланы акырын муштаган. Биринчи бала да жооп катары экинчи баланы муштаган, ошентип чатак башталып кеткен. Эки жак эми мушташа баштаганда Аксакалдар «Ой баатырлар, экөөң тең баатыр экенсиң, мен тамашалашап эле койдум, келе жарашкыла» деп, экөөн бири-бирине жакындаштырып, экөөнүн чыпалактарын бири-бирине карматып, чийелентип жараштырып койгон. Муну менен алар балдарды мамиле жасоого, чатактарда жарашуу аркылуу чечүүнү ийрөтүшкөн, ошол эле учурда жаш мундарынын элдин керегине, намысына жарай турган болуп көп жатабы же жокпу деген суроого жооп алышкан.

Балдарын жашынан этият болууга ийрөтүшкөн, жерди туман басканда аттанып жолго чыкпагыла деп насаат беришкен. Себеби туманда «азыткы», «албарсты» жөрөт дешкен. Ал боюнча болгон окуяларды айтышып «баланчы жерде баланчыны азыткы адаштырып кетиптир, төкөнч жерде төкөнчнүн албарсты адаштырып кетиптир, натыйжада акыл-эсинен ажырап калыптыр» деген сөздөрдү айтышкан. Муну уккан бала туманда жолго чыгуу коркунучтуу экендигин сезген.

Аксакалдар айрыкча суктануу, тамшануу менен элинин чыгаан уул-кыздары тууралуу балдарга айтышып беришкен. Ушунчалык куюлуштуруп. Көркөмдөп айтып бергендиктен балдар дем албай угушкан. Негизинен баатырлар,

акындар, хандар, эл баатырлар, манасчылар, улакчылар жөнүндө сөз болгон. Ошону менен балдарды урматтоо-сыйлоо, ошолорго тиешелүү аракет жасоо, ошолордой болууга үйрөткөн. Мындай өлгү алган балдар бир гана өз элиндеги чыгаан инсандарды билип тим болбой, башка жерлердеги, башка элдердеги элден чыккан чыгаандарды билишкен, аттарын аташкан, алардын эрдиктери менен тааныш болушкан.

Айтып отурсак мындай мисалдар көп. Ата-бабаларыбыздын тарбиясы турмуштун ар кандай кырдаалдарына ылайыкташтырылып төзөлгөн. Ар биринин өзүнчө тарбиялык мааниси бар. Буга диний тарбиянын да кээ бир жагдайларын ыкташтырсак мындан коом гана утукка ээ болот. Мектепке чейинки жаштагы балдарды тарбиялоо натыйжалуу болуп, коомубуз ар тараптан өнөккөн маданияттуу инсандар менен толукталат. Албетте бул жараянда ата-эненин ээлеген орду чоң.

## Пайдаланылган адабияттар:

1. Рахимова М.Р. Ый - балдарды адептүүлүк тарбиялоо « Мектеп» Басмасы . Фрунзе 1974 ж.
2. Абдураимова З.С. Баланы мектепке окууга даярдоодо Ый-балдын ролу. Ош 2004ж
3. Л.Ионова, М.Рахимова Балдарды эмгекте адептүүлүк тарбиялоо мектептен 1978 ж Фрунзе
4. Жумалиева Ж « Жаш курак психологиясы Бишкек 2001
5. Жильцов П А Воспитательная работа в сельской школе Москва 1980
- 6 Николаев Л Н Воспитывать человека Москва 1979г
- 7 Воликова Т В Учитель и семья . Москва 1979г.
- 8 Типовая программа воспитания и обучения в детском саду .(под редакцией Р.А.Курбатовой, Н.Н.Подякова) Москва 1984 г.
- 9 Эрте жаштагы балдар менен өткөрүлүчү дидактикалык оюндар жана сабактар . (Балдар бакчасынын тарбиячылары үчүн колдонмо) Фрунзе 1989-ж.
10. Балдар бакчасында эстетикалык тарбия берүү. Фрунзе 1967-ж.
11. Бабаджан. Музыкальное воспитание детей раннего возраста. Москва 1967-г.
12. Межуев В.М. О понятии «культура». Москва 1968-г
13. Гордин Л.Ю. Поощрения и наказания в воспитании детей. Москва 1971-г.
14. Леви В. Этно-эп башкара билүү бул искусство. Фрунзе 1975-г.
15. Истиклол даврида оила кадриятларининг трансформациялашув жараенлари. г. Фергана 2007г.
16. Маматина М.В., Михальчик Т.С., Патрина К.Т. Психология младшего школьника. Москва 1970г.
17. Усова А.П. «Роль игры в воспитании детей» .Москва 1976г

18. Гальперин С.И. Физиологические особенности детей. Москва 1965г.
19. Лебедева Н.Т. Физическая воспитание учащихся младших классов в режиме дня. Минск 1974г
20. Низова А.М. Некоторые проблемы разработки методики исследования семейного воспитания. «Советская педагогика» 1976г № 11.
21. Эйгес Н. Воспитание ребенка в семье. Москва 1966г.
22. Крупская Н.К. О дошкольном воспитании. Москва 1959г
23. Маркова Т.З , Островская Л. «О воспитании дошкольника в семье». Москва 1963г.
24. Крупская Н.К. Воспитание в семье. Москва 1961г.
25. Апыш Б., Бабаев Д., Жоробеков Т. «Педагогика». Бишкек 2002ж
26. Азаров Ю.П. Педагогика семейных отношений. Москва 1976г.
27. Макаренко А.С. «Воспитание в семье и школе». Сочинение в 7 томах. т-ЛУ Москва 1957г
28. Аркин Е.А. Родителям о воспитании. Изд. 2-ое. Москва 1957г.
29. Воликова Т.В. Режим дня в жизни школьника. Москва 1961г.
30. Дорохова А.А. Как себя вести. Беседа о вежливости и правилах поведения. Москва 1966г.
31. Свадовский И.Ф. Нравственное воспитание. Москва 1972г.
32. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека. Киев 1975г.
33. Яновская М.Г. Творческая игра в воспитании младшего школьника. Москва 1974г.
34. Хлорин В.М., Джурицкий «Педагогическое наследие». Москва 1989г.
35. Б. Апыш. Тарбия назарияты. Ош, 1996-ж.
36. Боркошев М. Мектепке чейинки балдардын кыймылдуу оюндары. Окуу усулдук колдонмо. Ош 2007-ж.
37. Журабек лабораторияет ЛТД «Во благо здоровья вашей семьи». Календарь 2009г.

38. Педагогикалык терминдердин кыргызча-ўзбекче тўш-  
ўндўрмў сўздўгў. Тўзгўндўр: Миталипов К., Отаханов С.  
2007-ж.
39. Игнатовская Г.С. балаўыздын ден-соолугу чыў болсун.  
Бишкек 2007-ж.

## Мазмуну

|                                                                                                                                        |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Сөз башы.....                                                                                                                          | 3   |
| Мектепке чейинки жаштагы балдарга 0й-60л0 тарбиясын бер00н0н 0зг0ч0л0кт0р0.                                                            |     |
| Балдарды тарбиялоодогу 0й-60л0 м0ч0л0р0н0н милдеттери.....                                                                             | 5   |
| Мектепке чейинки жаштагы баланы ыймандуулукка элдик жана диний тарбиялардын элементтери менен тарбиялоонун жолдору.....                | 5   |
| <b>1. Б0л0к</b>                                                                                                                        |     |
| 0й-60л0н0н бала тарбиялоодогу орду.....                                                                                                | 6   |
| 1.0й - б0л0 ж0н0нд0.                                                                                                                   |     |
| 0й - б0л0 тарбиясы жана анын зарылчылыгы.....                                                                                          | 6   |
| 2. 0й -б0л0 м0ч0л0р0н0н бала тарбиялоодогу ролу.....                                                                                   | 61  |
| 3. Бала тарбиясындагы ата-эненин 0лг0с0 жана кызматы.....                                                                              | 81  |
| 4. Балдарга меткепке чейинки тарбия бер00д0г0 0й-60л0 м0ч0л0р0н0н милдеттери.....                                                      | 93  |
| 5. Мектеп жашына жетпеген балдарга, 0й-60л0 шартында, тарбиянын т0рл0р0н а0-сезимине си0ирип, ар тараптан тарбия бер00н0 уюштуруу..... | 105 |
| <b>2-б0л0к</b>                                                                                                                         |     |
| 1. 0й-60л0 шартында жаш баланын ыймандуулук касиеттерин калыптандыруу.....                                                             | 122 |
| 2. Жаш муунду 0й-60л0д0 тарбиялоо жараянында ата-бабаларыбыздын жана диний тарбиянын кээ бир тарбиялоо ыкмаларынан пайдалануу.....     | 134 |
| Пайдаланылган адабияттар:.....                                                                                                         | 143 |

КАСЫМОВ ТЫНЫБЕК  
МИТАЛИПОВ КАМАЛИДИН

Бул - бөлүмдөгү мектепке чейинки бала тарбиясы,  
Педагогикалык окуу жайлардын окутуучулары,  
студенттери жана ата-энелер үчүн колдонмо

Корректор *Кадыров Ж.*  
Редактор *Кадыров М.*  
Компьютердик калпка салган  
*Кадыров М.*

Форматы  $60 \times 84^{1/16}$ . Копм 9,25 б.т.  
Заказ № 447. Нускасы 1000 даана.